TOPLUMSAL

Tarih

209
MAYIS
2011

Kuzeybatı İran'da
Demir Çağı yerleşimlerine genel bir bakış
Bülent Genç

1 Mayıs tarihinin izinde

Mehmet Ö. Alkan, ***Chicago'dan İstanbul'a, Haymarket'ten Taksim'e ABD'de ve Türkiye'de 1 Mayısların tarihini anlatıyor.*** Sayfa 18.

Deneysel arkeolojinin temel kullanımı
Gladyatörler gerçekte nasıl dövüşüyorlardı?
Éric Teyssier

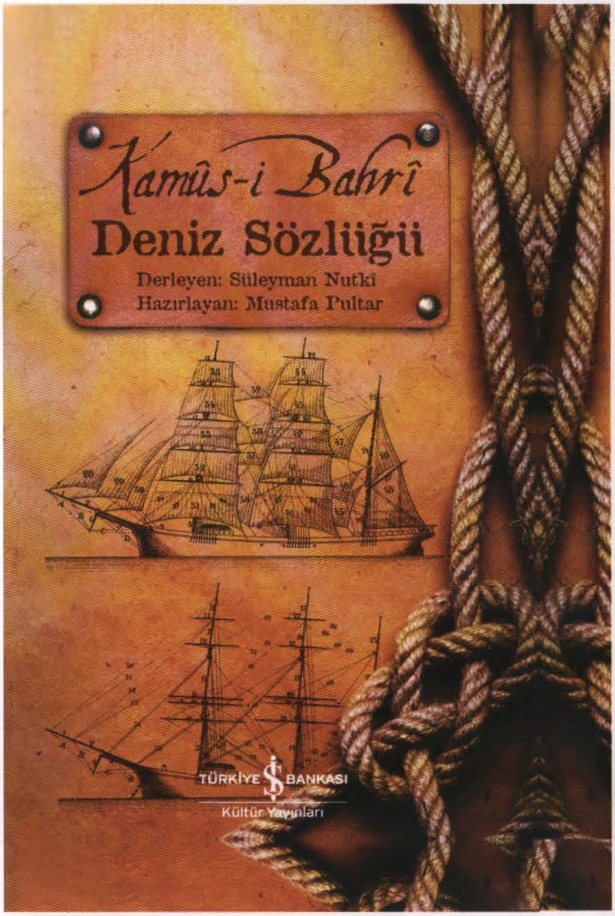
Trablusgarp'ta bir Osmanlı şehzadesi: Osman Fuad Efendi
Savaşı, esareti ve kurtuluşu
Cevdet Kırpık

İdealist bir mücadele adamı:
Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhamba-ı
Sezai Balcı- Mustafa Balcıoğlu

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

Süleyman Nutkî'nin Özgün Eseri, Mustafa Pultar'ın Türkçesiyle...



Yirminci yüzyılın başlarında Süleyman Nutkî tarafından derlenen *Kamûs-i Bahrî*, deniz kültürümüzün sürekliliğini sağlayan çalışmaların başında gelmektedir. Deniz terminolojisine ait 3500'ün üzerinde sözcüğü bir araya getiren Nutkî'nin çalışması, özgün çizimleriyle denizciliğin gelişim ve değişim evrelerini de göz önünde tutarak hazırlanmıştır.

Kamûs-i Bahrî (Deniz Sözlüğü), Mustafa Pultar'ın özenli Türkçesi ve deniz kültürü çalışmalarını içeren 1500 kelimelik yeni bir lügatçe ile zenginleştirilmiştir.

Kamûs-i Bahrî
Deniz Sözlüğü

Derleyen: Süleyman Nutkî
Hazırlayan: Mustafa Pultar
388 Sayfa/ 25 TL

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Yapı Kredi Yayınları'ndan

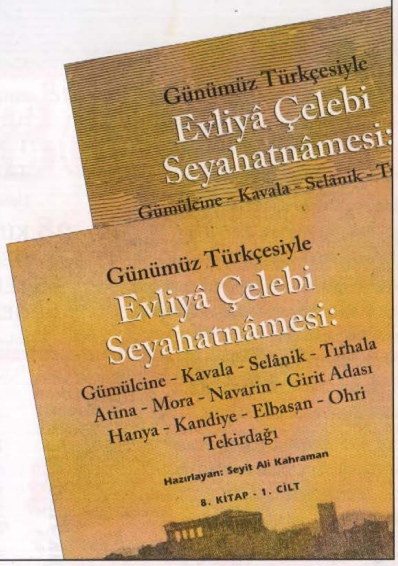
İstanbul tiyatroları üzerine görkemli bir eser...

500'den fazla tiyatro mekânını inceleyen *Geleceğe Perde Açan Gelenek: Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları*, Tanzimat'tan günümüze tiyatro etkinliklerine ev sahipliği yapmış mekânların araştırılması amacıyla, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Sahne ve Gösteri Sanatları Yönetmenliği'nin İÜ Edebiyat Fakültesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü işbirliğiyle hayata geçirdiği bir projenin ürünü. İstanbul'un tüm tiyatro yapılarını belgeleyerek geleceğe taşımayı amaçlayan bu kapsamlı eser, söz konusu yapıların yerlerini, fiziksel ve yapısal özelliklerini, ev sahipliği yaptığı tiyatro topluluklarını ve Türk tiyatro tarihi içindeki yerlerini ortaya koyuyor.



Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları
I - Suriçi İstanbul'u, Bakırköy ve Çevresi
II - Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş ve Çevresi
III - Adadolu Yakası
188+386+340 sayfa, 40 TL

Evliyâ Çelebi Girit Savaşı'nda...



Yarım yüzyıl boyunca gezip dolaştığı coğrafyayı sözcükleriyle oya gibi işleyen Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*'sini günümüz Türkçesiyle dillendirmeye devam ediyor: Sekizinci kitapta, Batı Trakya üzerinden Mora Yarımadası'na geçip Girit seferi için asker topluyor, ardından Girit'e geçiyor. Girit'te üç sene kaldıktan sonra Arnavutluk'a geçip Balkanlardan Tekirdağ'a geliyor. Uzun süren ve Osmanlı'ya çok pahalıya mal olan Girit fethine katılıyor ve savaşı okurlarına bütün canlılığıyla aktarıyor.

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman
416+400 sayfa, 45 TL

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • **İSTANBUL: Galatasaray** 212 252 47 00 / 502 • **Kadıköy** 216 337 72 04 • **İZMİR:** 232 441 82 90 • **ANKARA:** 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

209. SAYIMIZLA MERHABA,

Mayıs sayımızda Mehmet Ö. Alkan'ın 1 Mayıs'ın tarihiyle ilgili yazısını kapağa taşıdık. Yazıda 8 saatlik işgününün yasallaşmasında önemli bir gün olan 1 Mayıs 1886'da ABD'de yapılan genel grevi, çıkan olayları ve sonrasında dikilen anıtların hikâyesi anlatılıyor. Alkan Chicago'da olayların geçtiği mekânları gezmiş, yazıda sözü edilen anıtları görmüş ve fotoğraflamış. Yazının ikinci bölümünde Türkiye'de 1 Mayıs kutlamalarının tarihi de ele alınıyor. Bu bölümde Alkan'ın okuyucu ile paylaştığı 1912'de Pangaltı Belvü Bahçesi'nde çekilen 1 Mayıs Bayramı resmi çok hoş. Keşke resimdeki Yunan ve Latin harfleriyle yazıldığını tahmin ettiğimiz dövizler okunabilseydi.

Mayıs sayılarımızda genellikle bir arkeoloji dosyası hazırlardık, 2011'de bunu yapamadık fakat iki önemli arkeoloji yazımız var. Bülent Genç İran'daki Urartu yerleşimlerini araştırıyor. Araştırma daha çok ikinci kaynaklara ve farklı üniversitelerin yaptığı kazı raporlarına dayanıyor ancak Genç, yazıda sözü edilen bütün yerleşimleri görmüş ve fotoğraflarını çekmiş. Yazıda bu fotoğraflar da okuyucu ile paylaşılıyor.

Éric Teyssier'nin yazısı çok ilginç. Yazar gladyatör dövüşlerini ele alıyor ancak esas ilgilendiği konu, arkeologların ve eski tarihçilerin ortaya koyduğu bulgulara dayanarak - örneğin İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki bir kabartmaya- ve gladyatörlerin kullandığı bilinen kılıçların, ağların taklitlerini üreterek ve dövüşleri deneysel olarak tekrarlayarak bu silahların ve dövüşlerin işlevleri konusunda daha fazla fikir sahibi olmaya uğraşan grupların çalışmalarını tanıtmak.

I. Dünya Savaşı yakınlarında dolaşan iki yazımız var. İlki Sezai Balcı ve Mustafa Balcıoğlu tarafından kaleme alındı. Yazarlar Teşkilatı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhamba'nın hayatına ve mücadelesine odaklanıyor. Yazının ilk bölümünde Başhamba'nın Tunus'taki faaliyetleri ve bu ülkenin tarihindeki rolü ele alınıyor. Haziran ayında Başhamba'nın Osmanlı'daki faaliyetleri ele alınacak.

Cevdet Kırpık, V. Murad'ın torunu Şehzade Osman Fuad Efendi'nin I. Dünya Savaşı'na katılan ve Cumhuriyet'in ilanıyla Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan ve bir hanedan üyesine göre oldukça maceralı geçen hayatını anlatıyor.

Haziran'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI VE ÇEKİCİLİĞİ
Fatmagül Berktay

10 OSMANLI KADIN HAREKETİ VE ERMENİ FEMİNİST YAZARLAR
Gülçin Karabağ

12 SANAT TARİHÇİSİ PARTHA MITTER İSTANBUL'DA
Gülistan Özdemir

14 *"TOPLUMSAL TARİH SÖYLEŞİLERİ"*NDE AKŞİN SOMEL
"TANZİMAT, ŞERİAT VE KÜRTAJ SORUNU"
Ece Zerman

15 TÜRKİYE BARIŞ GİRİŞİMİ'NİN "BARIŞI KURMAK" KONFERANSI
Ahmet Akşit

18 CHICAGO'DAN İSTANBUL'A, HAYMARKET'TEN TAKSİM'E
1 MAYIS TARİHİNİN İZİNDE...
Mehmet Ö. Alkan

28 KUZEYBATI İRAN'DA DEMİR ÇAĞI YERLEŞİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ
Bülent Genç

38 GLADYATÖRLER GERÇEKTE NASIL DÖVÜŞÜYORLARDI?
Éric Teyssier

46 UNUTULMUŞ BİR TÜCCAR VE GAZETE PATRONU
HABİP EDİP TÖREHAN
Rıfat N. Bali

56 OSMAN FUAD EFENDİ
SAVAŞI, ESARETİ VE KURTULUŞU
Cevdet Kırpık

64 EDHEM NEJAD'IN SEÇİM BEYANNAMESİ
Mete Tunçay

68 TEŞKİLAT-I MAHSUSA BAŞKANI TUNUSLU ALİ BAŞHAMBA - 1
Sezai Balcı - Mustafa Balcıoğlu

74 YUNANİSTAN'DA YENİ BİR TARİH PROGRAMI
1821: BİR BELGESEL
Vangelis Kechriotis

80 HESAPLAMA TARİHİNDE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMLER
Beno Kuryel

86 BİR PRENSES BİR KULLA EVLENİRSE...
Juliette Dumas

92 PROF. DR. HAYDAR KAZGAN'A ARMAĞAN:
YAKIN TARİHİMİZİN İKTİSADİ PANORAMASI
Arzu Varlı

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP

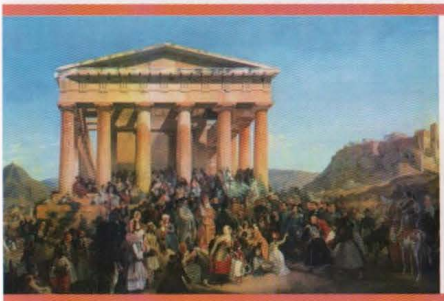
Açık Radyo 94.9'da on beş günde bir çarşambaları yarım saat yayınlanan Fikr-i Takip programının yeni yayın döneminde (33. dönem) süresi, yayın günü ve saati değişti. 2 Mayıs Pazartesi'den itibaren 15 günde bir yayınlanacak olan programı 15.35-16.30 arası dinleyebilirsiniz. Yeni yayın döneminin ilk programı 2 Mayıs Pazartesi günü yayınlanacak. Bu programda Ayşe Yazıcıoğlu ile *Toplumsal Tarih*'in 206 ve 207. sayılarında iki bölüm olarak yayınlanan 'İşgal döneminde *Aydede*'den yansıyan İstanbul' konulu yazısını konuşup dönemle ilgili müzikler dinleyeceğiz.

46 HABİP EDİP TÖREHAN

Rıfat Bali, II. Dünya Savaşı yıllarındaki ticari faaliyetlerinden kazandıklarıyla **Yeni İstanbul** *gazetesini yayınlayarak basın tarihinde yerini alan işadamı Habip Edip Törehan'ı anlatıyor.*

64 EDHEM NEJAD'IN SEÇİM BEYANNAMESİ

Mete Tunçay, 1919 sonlarında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası tarafından Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'na aday gösterilen TKP genel sekreteri Edhem Nejad'ın seçim beyannamesini sunuyor.

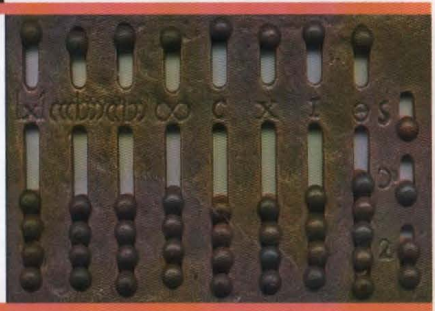


74 1821: BİR BELGESEL

Vangelis Kechriotis, son aylarda Yunan kamuoyunun gündeminde olan 1821 Yunan Devrimi üzerine sekiz bölümlük belgesele yönelen tepkileri değerlendiriyor ve belgesele ilişkin görüşlerini sunuyor.

80 HESAPLAMA TARİHİNDE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMLER

Beno Kuryel, hesaplama tarihini; kavramsal dönüşümleri, hesaplamanın emek ve üretim süreçleriyle nasıl örgütlendiğini irdeliyor.





86 BİR PRENSES BİR KULLA EVLENİRSE

Juliette Dumas, 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı prenseslerinin diğer hanedanların şehzadeleri yerine kulluktan yükselen paşalarla evlendirilme geleneğinin nasıl oluştuğunu anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 209, Mayıs 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Nisan 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

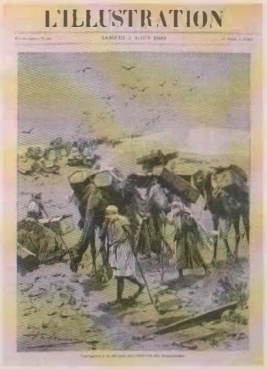
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAC YOLUNDA DEFİN GELENEKLERİ



L'Illustration dergisinin 5 Ağustos 1893 tarih ve 2632 numaralı sayısının kapağında yer alan resimde Arabistan çölünde, Mekke yakınlarında, tabut taşıyan develerin oluşturduğu uzun bir kafilenin görüntüsü yer almaktaydı. Albert Bellenger isimli sanatçı tarafından gravüre dönüştürülen bu imajda yer alan tabutlar, yerdeki vücut parçaları, gökteki akbabalar özellikle ürkütücü ve tiksindirici bir his vermekteydi. Derginin sonlarına doğru yer alan kısa makalede ise resimdeki sahnenin izahı verilmekteydi. 1893 senesinde Haziran ayının sonuna rastlayan hac mevsimi, derginin bu geleneğin karanlık yüzünü konu etmesine vesile olmuştu. Hacılar arasındaki yüksek ölüm oranları, koleranın az çok kaçınılmaz bir şekilde bu dönemlerde Arabistan'da baş göstermesi Avrupa'da on yıllardır üzerinde durulan bir sağlık sorunu olarak yer almaktaydı. Derginin bu sayısında ise meselenin pratik bir tarafı, yolda ölen hacıların cesetlerinin nakli aktarılarak bir kez daha okuyucuların gözleri önüne seriliyordu.

Pek tabii ki meselenin ele alınışında birçok klişeye yer verilmekteydi. Hacıların vapurla, ölülerinin ise deveyle seyahat etmesi, ölüm kervanlarının korkunç manzarası ve ölülerin bile yolda parçalanarak yok oluşu, hacıların "sinek gibi" ölmesi ve ölürken de cenneti görmüş bir ifadeyle özdeşleştirilen bir tevekkülle son nefeslerini vermeleri bunların en tipik örnekleridir. Ertesi senenin sonuna doğru Gervais-Courtellemon isimli Fransız seyyahın Müslüman kılığına girip Kâbe'yi ziyaret edişi ise (bkz. 177. sayımız, Eylül 2008) Avrupa'da bu olaya duyulan meraktan diğer bir tezahürü olarak ilgi çekici bir örnektir.

MEKKE'DE MÜSLÜMAN CESETLERİNİN NAKLİ

Mekke hacıları geri döndü ve onlarla birlikte kendilerine hep eşlik eden kolera da yüzünü göstermeye başladı.

Bilindiği üzere her sene çok sayıda Müslüman, Hazreti Muhammed'in doğrudan ataları olan İbrahim ile oğlu İsmail tarafından inşa edilmiş olan Kâbe'yi ziyaret etmek üzere İslam'ın kutsal kenti Mekke'ye doğru yola koyulurlar.

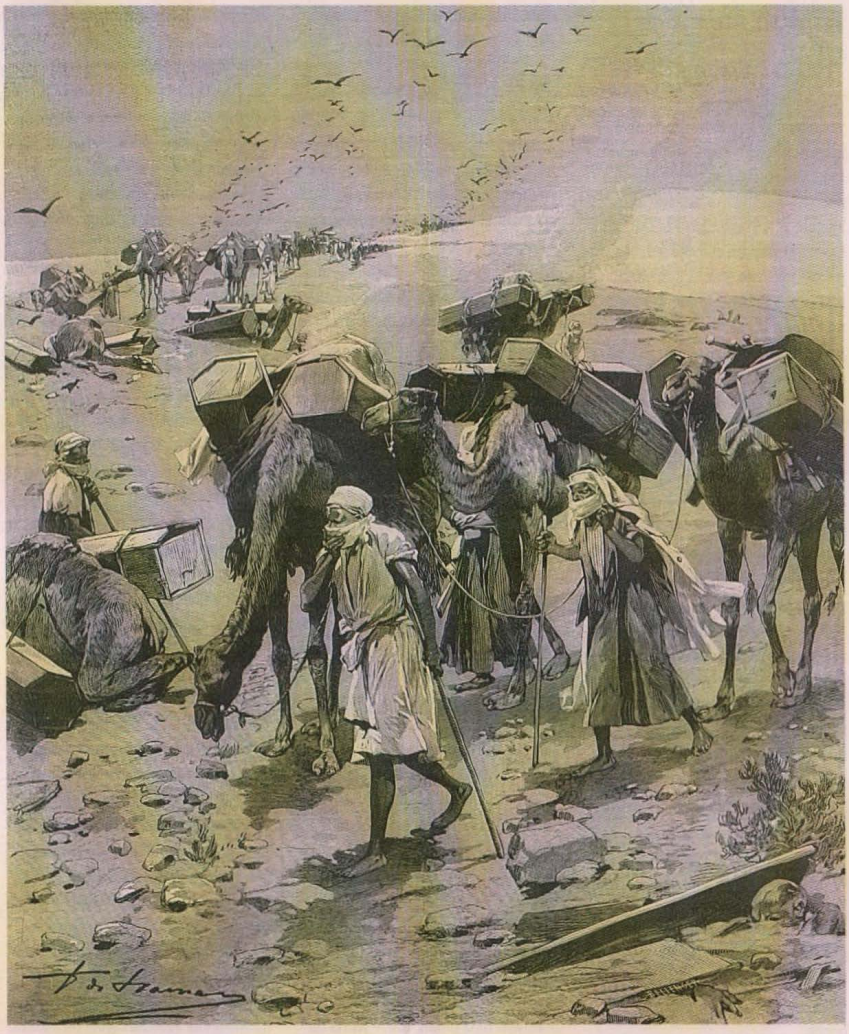
Hac mevsimi, İbrahim'in adağının kutlandığı ve bütün inançlı Müslümanların en az bir kuzu kurban etmeleri gereken Kurban Bayramı zamanına rastlamaktadır.

Müslümanların yılı *kameri* olduğundan, yani ayın 12 devrinden oluştuğundan, bizim *şemsi* yılımızdan 13 gün daha kısadır; böylece Müslüman bayramları her sene 13 gün daha erken gerçekleşmektedir. Bundan dolayıdır ki Mekke'ye gerçekleştirilen hac, otuz üç senelik bir dönem içinde kâh yaza, kâh kışa rastlamaktadır.

Bu hacı, her Müslüman'ın hayatında en az bir defa gerçekleştirmesi şarttır. Yapmış olanlar bundan dolayı büyük itibar kazanır, hacı unvanını kullanır ve bu konumlarının bir işareti olarak peygamberin rengi olan yeşil renkte bir sarık giyme hakkına sahiptirler.

Günümüzde uzun mesafeler söz konusu olduğunda büyük hacı kervanları yok olmaya yüz tutmuştur; hacıların çoğu artık yolcu gemilerini tercih etmektedirler. Ancak hıfzıssıhha kuralları cesetlerin taşınmasına asla izin vermeyeceğinden bunların hâlâ deve sırtında taşınmasına devam edilmektedir.

Bu ölüm kervanlarını binlerce yırtıcı kuş takip etmektedir; kafilelerden korkunç bir çürüme kokusu yükselmekte, sürücüler ise burun ve ağızlarına birkaç kere doladıkları kumaşlarla kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Cesetler hiçbir temizlik tedbiri alınmadan incecik tahtadan tabutlara, bazen de kalın branda bezlerinin ya da hasırların içine yerleştirildiğinden, yolun sonuna vardıklarında ne halde olduğunu tahmin edebilirsiniz.



Mekke'de Müslüman cesetlerinin nakli.

O da vardıklarında, zira birçoğu bitkin develerin ya da cesetlerden dolayı birdenbire zehirlenerek ölen sürücülerin kalıntılarının yanı başında yolda çürümeye mahkûm oluyor.

Mekke'ye varanlar ise ince bir toprak tabakasının altına gömülmektedir. Bu yüzden de gerçekten bütün bölgeyi zehirliyorlar; çıkan gazlar, çoğu inanılması güç bir yorgunluk ve perişanlık içinde oraya varan hacıların üzerinde özellikle çok kötü bir etkisi oluyor. Dolayısıyla da bu zavallılar, inlemeden, bağırmadan, titremeden, cennetlerini görür gibi gözleri açık olarak, sinek gibi ölmektedirler.

Bu ölüm kervanlarını binlerce yırtıcı kuş takip etmektedir: kafilelerden korkunç bir çürüme kokusu yükselmekte, sürücüler ise burun ve ağızlarına birkaç kere doladıkları kumaşlarla kendilerini korumaya çalışmaktadırlar.

Bu sene hacıların arasındaki ölümlerin otuz bine ulaştığı tahmin edilmektedir ki bu da az çok normal bir seneye işaret etmektedir.

Temaşa Âleminde

1 MAYIS 1911

TANİN

Hayat-ı milliyemizin tevessü' ve inkişafını, bedâyi'-i garbın [garbın güzelliklerini] muhitimizde teessüsünü arzu edenlere mucib-i meserret tebligatta bulunacağız. Tiyatro piyesi yazmakla maruf olan üdebâmızdan bazılarıyla sanat-ı nefise-i temâşâ meftunlarından birkaç zat "Yeni Tiyatro" Cemiyeti namı altında bir heyet-i edibe teşkil etmişlerdir. Heyetin maksadı, Osmanlı sahnesini ıslah etmek, orada milli veya mütercem nefis eserler ibrâzıyla bizde temâşâyı lâyık olduğu mertebeye götürmektir. "Yeni Tiyatro" Cemiyeti, yeni dekorlarla sahne teferruatının mubayaasına medar olmak üzere kariben üç mükellef oyun tertibine karar vermiştir. Bu oyunların tezahürat-ı bedîa-i sanattan ma'dûd olması için cemiyet daha şimdiden sarf-ı mesaiye başlamıştır.

Beyoğlu'nda "Varyete" sahnesinde verilecek olan bu oyunları ber-vech-i âti kayıt ve iş'âr ediyoruz:

Birinci temâşâ – Selim-i Sâlis, Salah Cimcoz ve Celal Esad beylerin --- Yalan, Cenap Şahabettin Bey'in. Facia, 1 perde.

İkinci temâşâ – Gelin Kaynana, Ahmet Nurettin Bey'in. Vodvil 3 perde.

Hülle, Hüseyin Suad Bey'in. Vodvil, 1 perde.

Üçüncü temâşâ –Kirli Çamaşırlar, Hüseyin Suad Bey'in. Vodvil, 3 perde.

--- Dava-yi Aşk, Hüseyin Suad Bey'in. Vodvil, 1 perde.

Ümit ederiz ki bizde terakkiyat-ı sanatı arzu edenlerin bilâ istisna hepsi bu oyunlara giderek "Yeni Tiyatro" Cemiyeti'ni teşvik edeceklerdir. Emin olmalıyız ki "Yeni Tiyatro" müessisleri azm-i metin ile işe başlamışlardır.

Ve akim, siyah bir bedbinliğe esir olarak bitmez tükenmez telehhüflerde lyanıp yakılmalardal bulunmaktansa böyle ciddî bir teşebbüsün muvaffakiyetine mümkün olduğu kadar yardım etmek daha hayırlı ve vatan-perverliğe daha muvafıktır.

Türkiye Yanıyor!

7 MAYIS 1911

TANİN

Süngü refik-i muhteremimiz Atina'da münteşir "Le Message d'Athenes" gazetesinden âtideki fıkrayı tercüme ediyor: "İttihad ve Terakki Fırkası'ndaki ihtilâf esasen sukut etmekte olan Türkiye'yi artık bir mevt-i muhakkaka mahkûm etmiştir. Şimdi Bulgaristan, Sırbistan gibi hükümat-ı mütecavire [komşu hükümetler] bu sukuttan istifade etmek için taarruzi bir vaziyet almışlardır. Yunanistan'ın Epir ve Makedonya'daki mevkii derpiş edilecek olursa, bir sükûnet politikası takip etmekte olan kabinemizin batâetine lyavaş davranmasına] hayret etmemek elden gelmez. Viyana matbuatı Türkiye'de Mahmut Şevket Paşa'nın rîyasetinde bir diktatörlük teşekkül edeceğini yazıyorsa da biz buna ihtimal veremeyeceğiz. Çünkü artık vakit geçmiştir. Mahmut Şevket Paşa'yı mühim bir siyasi addedenler pek aldanıyorlar. 31 Mart Vakası'nda İstanbul'a hücum etmesi kendi zade-i azm ve teşebbüsü değildir. Binaenaleyh Türk Başkumandanı'nın diktatörlük tesis etmek suretiyle buhran-ı hazırı izale etmesine intizar etmekten ise hududu tecavüz eylemek Yunan ordusu için bir vazife-i vataniye ve askeriyedir."

Bu gazetenin adeta nlm resmi bir mahiyeti haiz olmak üzere Atina'da Fransızca neşredilmekte olduğunu da biz ilave edelim.

Yeniköy Cinayeti

9 MAYIS 1911

İKDAM 0418

Müthiş bir cârih mi, yoksa zavallı bir peder mi? [...]

Karilerimizin hatırnişanları olsa gerektir ki geçen sene 21 Nisan tarihli nüshamızda "Müthiş Bir Cârih" ser namesiyle yazdığımız bir fıkrada Boğaziçi'nde Yeniköy'de Aya Nikola mahallesinde Balıkçı Koço namında birinin gece saat dört raddelerinde hanesine sarhoş gelerek kapının geç açılmasından mütevellid hiddet ve tehevvür ile evvela zevcesi (Ojenisa)'yı omzundan ve validelerini kurtarmaya gelen (Kalyopi) ve (Fati) namındaki kızlarını dahi muhtelif mahallerinden bir suret-i vahşiyanede cerh eylemiş olduğunu nakl ve hikâye etmiş idik.

Bu bâbdaki tahkikat adliyeden muahharen anlaşılmış idi ki Balıkçı Koço'yu, o zavallı adamı bu vahşiyane harekete sevk eden hâl kendisinin sarhoşluğu, sokak kapısının geç açılması gibi esbab-ı adiyeden münbais değil, bir namus meselesi idi. (Kalyopi) ve Fati) ikisi de yetişmiş, şuh ve pek ziyade hevâi meşrep olduklarından Yeniköy'de rast geldikleri gençlerle muâşaka ediyorlar [sevişiyorlar] , gece gündüz Yeniköy korusunda sevda peşinde koşuyorlar, pederlerinin tekdir ve tevbihine kulak asmıyorlardı.

Balıkçı Koço bu meseleden dolayı memurin-i adliye huzurunda istic'vap olunduğu zaman bu hâli pek müessir bir surette söylemiş, anlatmış ve nihayet:

— Bu utanmaz, arlanmaz kızların yüzünden sokakta gezemez bir hâle geldim. Yeniköy sokaklarında, kahvelerde herkes bana bundan bahsediyordu. Kimsenin yüzüne bakamaz oldum. Bunlara dayak, nasihat hiçbir şey kâr etmiyordu. Nihayet bir gün kızım Fati'yi Yeniköy korusunda bir çapkın ile muâşaka ederken gördüm. Yanlarına gittim. Kızım da beni gördü, Fakat dönüp bakmaya bile tenezzül etmeyerek zevkini bozmadı. Bu hâl büsbütün kanıma dokundu. Bir kız öyle bir hâlde babasını değil, yabancı bir adam görmüş olsa utanması, kaçınması lazım gelirdi. Deli gibi bir hâle gelmiş idim. Ne ise bir şey yapmayıp yanlarından çekildim. O günün akşamı bu vaka oldu.

Demiş idi. O zaman mecruhlar tedavi sayesinde iyileşmiş, Balıkçı Koço da mahkemece az bir ceza görmüştü.

Bıçak yaralarının acısı zail olunca (Fati) ve (Kalyopi) yine eski havaya dalmışlar. Hele bu sene yaz gelir gelmez koru âlemlerine can atmışlardı. İşte geçen sene az kalsın kendi pederlerini kürek cezasına mahkûm etmek tehlikesine maruz bırakan ve (güzel Fati) diye şöhret alan bu iki kız kardeşten biri, şimdi de doğrudan doğruya değil ise de dolayısıyla iki gencin mahvına sebep olmuştur. Vaka şu suretle cereyan eylemiştir:

Evvelki gün akşamüzeri saat yarım raddelerinde İstinye'de sakin Re'fet Bey'in mahdumu Sâib Bey Yeniköy'de Köybaşı'nda Mavrokordato Efendi'nin yalısı önünde (güzel Fati) ile konuştukları sırada Yeniköylü Balıkçı Yorgi'nin oğlu Galata'da Sarnıçlı Han'da terzi Nikoli tenekeci Istırati ve boşta gezer takımından Lazari dahi son derece sarhoş oldukları hâlde bunları tarassuda başlamışlar. Bir aralık bunlardan Lazari Sâib Bey ile Fati'ye hitaben "sevdalılara yahi" diye bağırmış. O esnada Yeniköy'de sakin Van Vali-i sabıkı Âli Bey'in mahdumu Mekteb-i Hukuk talebesinden Cevat Bey, İstinye'de mukim Âli Bey'in mahdumu kezalik mekteb-i mezkûr talebesinden Abdülkerim Bey Yeniköy iskelesinden Kalender'e doğru gitmekte imişler. Bunlar Lazari'nin "sevdalılara yahi" diye bağırmasını kendilerine bir sarkıntılık suretinde telakki eyleyerek Abdülkerim Bey Lazari'ye hitaben: — Sus. Terbiyesizlik etme. Sonra senin ağzına.... doldururum. Demiş. Zaten (Fati)'nin başkasıyla olan muâşakasından muğber olan Lazari ve refikleri Abdülkerim Bey'in bu sözünü hazmedemediklerinden mümâileyhe taarruz etmeye başlamışlardır. Yine o esnada Mirgün'de Baltalimanı'nda sakin merhum Miralay Ömer Enver Bey'in mahdumu Nizamettin ve biraderi Lütfü ve Rüsumat ketebesinden Muhittin ve Sufi beyler Cevizlik nam mahalden Yeniköy'e gelmekteler iken bu kavgaya tesadüfle tarafeyni ayırmak için aralarına girmişlerdir.

Fakat bu müdahale münazaanın teskinini değil, bilakis teşdidini mucip olmuş ve bir cinayet-i müthişe ile neticelenmiştir. İki taraf birbirine girmiş, kavga kimin kime vurduğu belli olamayacak dereceye gelmiştir: Nizamettin Bey bir aralık kendisine vaki olan hücumları def için şemsiyesini istimale başlamış, Terzi Nikoli şemsiyeyi mümâileyhin elinden almış ve bir kadının ifadesine nazaran Nizamettin Bey de rovelverini bi't-teşhir iki defa ateş etmiştir. Kurşunlardan biri boşa gitmiş ise de ikincisi Nikoli'nin sağ kulağından girip beynini paralayarak içeride kalmış ve Nikoli aldığı ceriha üzerine hemen yere yuvarlanmıştır.

Nikoli'nin refikleri Lazari ve Istırati, Nikoli'nin yaralanıp düştüğünü görmeleriyle feryat ve istimdada ve Nizamettin Bey ile refikleri de İstinye'ye gidip bir sandala binerek firara başlamışlardır.

Vaka zabıtaca haber alınmış, mecruh Nikoli iskele civarında bir eczahaneye götürüldükten bir müddet sonra orada vefat etmiştir. Katil olduğu iddia edilen Nizamettin Bey dahi biraz sonra Mirgün korusunda zabıta memurları tarafından derdest edilmiştir.

Bu sırada Yeniköy Rum ahalisinden birtakımları toplanarak Nizamettin Bey'e bazı tecavüzatta bulunmak istemişler ise de İstinye Merkezi Komiser Muavini Mustafa Ebt'-bürkan Efendi ile Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Remzi ve Mülazımevvel Ferit beyler ve polis ve jandarma memurları halkı dağıtmaya muvaffak olmuşlardır. Nizamettin Bey Yeniköy Jandarma karakolunda taht-ı muhafazaya alınmıştır. [...] Nizamettin Bey dün muvakkat tevkif müzekkeresiyle taht-ı tevkife alınmıştır. Tahkikata devam olunmaktadır.

Hahamlar Grevi

22 MAYIS 1911

İKDAM

Dünkü "Proodos" gazetesinde okunmuştur: Kolonya'daki Siyonist Cemiyeti ile münasebat-ı hususiyesi bulunmakla müştehir Alman Musevilerinden biri şehrimize gelerek Musevi Cemiyeti'nin Sinod Meclisi'ni teşkil eden hahamları suret-i hafiyede nezdine celp ile "Hahamlar İttihadı" namıyla bir cemiyet tesis etmeleri için ikna etmiştir. Bu cemiyetin teşkilinden maksadı Musevi mekteplerinde Siyonistlerin efkârına muvafık surette bir program tatbik ettirmek, hürriyet-perver fikirlere muhalefet etmek ve hahamların ekseriyeti vasıtasıyla cismani meclisi Siyonistlerin efkârına tebaiyet ettirmek idi. Hahamlar mezkûr Alman Musevisiyle beraber heyet-i idare cemiyeti üç hahamın kararlarına tabî olmak üzere yemin etmişlerdir, Musevice neşredilen (El Tiempo) gazetesinin heyet-i tahririyesi bu meseleyi haber alır almaz hahamların aleyhinde şiddetli bir makale neşretmiş, hahamları irtica ile cehaletle, harici tesirlerin mürevvici ltaraftarı olmakla itham eylemiştir. Bundan başka hahamları sırf umur-ı ruhaniyeleriyle iştigal etmeye, Haham Başı'yı siyasetle iştigal eden hahamlar aleyhinde bir tekdirname neşretmeye davet etmiştir. İstanbul hahamları gazetenin yazdıklarını kendilerine tahkir addettiklerine binaen hemen hafi bir ictima akdetmişler ve bu ictimada Haham Başı'ya takdim edilmek üzere bir ariza hazırlamışlar, "El Tiempo" gazetesinin müdürünün te'dibini talep eylemişler, arzuları ifa edilmediği takdirde grev ilan edeceklerini makam-ı tehdide bildirmişlerdir. Haham Başı Hayim Naum Efendi arizayı kendisine takdim eden hahamlar heyetine cevaben Hahamlar "İttihad Cemiyetini" derhal dağıtmalarını ve şayet grev ilanına teşebbüs ederlerse hükümete müracaatla yerlerine başkalarını nasb edeceğini beyan etmiştir. Bunun üzerine hahamlar grev ilan etmişler! Mesele Hahamhane Meclis-i Cismanisi'nde tetkik edilmektedir.

KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI VE ÇEKİCİLİĞİ

Mart ayında Prag'da: kötülük, acı ve ıstırap ve insan eylemlerinin yarattığı sonuçları tarihten, felsefeye, antropolojiye, sanat ve edebiyata uzanan konuyu son derece geniş bir perspektifle ele almayı amaçlayan "Perspectives on Evil and Human Wickedness" başlıklı bir konferans gerçekleşti. Bu kısa yazıda benim de "Cadı Avına Karşılaştırmalı Bir Bakış" başlıklı bildirisi ile katıldığım konferansa ilişkin izlenimlerimi okuyacaksınız.

FATMAGÜL BERKTAY



Bir iblis tarafından kışkırtılan kadın, kocasına sopayla vuruyor. ***The Evil Wife,*** **Israhel van Meckenem, 1440/1445-1503.**

Mart ayında Prag'da çok ilginç bir konferansa katıldım: "Perspectives on Evil and Human Wickedness". Konferansın ilginçliği yalnızca konusundan ileri gelmiyordu, onun kadar önemlisi düzenleme ve yürütülüş biçimiydi. Interdisciplinary.net adlı kâr amacı gütmeyen ve tümüyle yatay bir disiplinler ve kültürlerarası diyalog ağının bu 12. Küresel Konferansı, 22 farklı ülkeden ve çok farklı disiplinlerden 40 kadar konuşmacıyı bir araya getiriyor ve gerçek bir diyalog ve etkileşim sağlanabilmesi için de üç gün boyunca bütün oturumlara katılımı gerektiriyordu. Konferans öncesi yazışmalardaki üslubun teklifsizliği ve içtenliği zaten pek hoşuma gitmiş, bu hoşnutluk duygusu "power point" sunumdan haz edilmediği vurgusuyla daha da pekişmişti! Konferans bu açıdan hiç hayal kırıklığı yaratmadı; getirilen tek kısıtlama, 20 dakikalık sunum zamanına kesinlikle uyulması ve sonrasında gerçek anlamda tartışmaya olanak verilmesiydi. Son zamanlarda akademik konferanslarda can sıkıntısıyla tanık olduğumuz bilginin ya da statünün iktidarından eser olmaması, bu karşılaşmayı sahiden heyecan verici bir fikir ve bilgi alış verişine dönüştürdü.

Konferans, başlığından da belli olduğu gibi, kötülük, acı ve ıstırap ve insan eylemlerinin yarattığı sonuçları tarihten, felsefeye, antropolojiye, sanat ve edebiyata uzanan son derece geniş bir perspektifle ele almayı amaçlamıştı ve dinlediğim bildiriler, bu amaca önemli ölçüde ulaşıldığını ortaya koyuyordu. Ne ki konferans, "kötülük" dilinin bile bir sorun olduğunu saptayarak insan kötülüğünü anlamlandırmanın zorluğunu ve bu açıdan henüz işin ne kadar başında olduğumuzu da gözler önüne serdi. İnsan kötülüğünün kaynakları ve doğası, dili, dile getirilemez suçlarla ilgili ahlaki sezgilerimiz, psikopatik davranış –kişi kötü müdür yoksa deli midir?–, seçim, sorumluluk, kötülüğe karşı sosyal ve kültürel tepkiler, kötülüğün popüler kültürde ve medyada ele alınışı, grup şiddeti, soykırım ve holokost, etnik temizlik, kötülüğü kenardan izleyenlerin sorumluluğu, kötülüğe ilişkin dinsel yorumlar, kötülüğe post-modern yaklaşımlar, siber uzamda kötülük... Bu temaları böyle sıralayınca hem konferansın kapsamı, hem de insan yaşamının ve algısının kötülükle olan tekinsiz ama iç içe niteliği, daha doğrusu iç içe olduğumuz için sıradanlığı ve tekinsizliği çözümüzde somutluk kazanmaya başlıyor. Nitekim benim en ilginç ve düşündürücü bulduğum bildiriler kötülükten duyduğumuz korkuyu, kötülüğün yanı başımızda, hatta içimizde olmasının yarattığı tekinsizliğe bağlayan felsefi ve davranış psikolojisinin yol gösterdiği çalışmalar oldu. "Bu Sağlıklı mı?" başlıklı oturumda sunulan ve ruhsal hastalıklarla ilgili sağlık çalışanlarının "iyilik ve kötülük" kavramlarını dışsal bir neden-sonuç ilişkisine bağlayamadıkları durumlarda yaşadıkları "kötülük herkesin içinde, dolayısıyla bende de olabilir" travmasını ya da gene bu tür sağlık çalışanlarının kendi uyguladıkları "tedavilerin" yarattığı acı ve kötülük üzerinde düşünmeme "seçimlerini" ele alan bildiriler bu bağlamda çok etkileyiciydi. Çok başka bir alandan, felsefeden yola çıkan "Sıradanlığı Sarsmak: Kötülüğün Tekinsizliği" ve "Özgürlük Uçurumu: Radikal Kötülük ve İnsan Öznelliğinin Temeli" gibi bildiriler de gene, kötülüğü anlaşılır bir dışsal nedene bağlayamamanın ve dolayısıyla savaşacak şeytanlardan, canavarlardan, kötü cinlerden vb. yoksun kalmanın yaratığı ürküntüyü ele alarak birbirlerliyle "konuşuyorlardı". Kötülüğün sıradanlığıyla baş etmek, Hannah Arendt'in dikkat çektiği gibi, bireyleri ve grupları şeytanileştirmekten çok daha zor. İçimizdeki, yanı başımızdaki kötülük, en korkunç canavardan daha korkutucu!

Ama kötülüğün muazzam bir gücü de var ve bu güç insanları neredeyse büyülüyor. Nitekim 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere'deki kamusal idamlarda izleyenlerin tutumunu ele alan bildirisinde Stephen Banks'in (Reading Üniversitesi) aktardığı ve Ortaçağ'da da gözlenen davranışlar gerçekten çarpıcı. Zannedersiniz ki, altmış küçük çocuğu öldüren adam lanetlenir ve anısı tarihten silinir, oysa tam tersine insanların böyle kişileri yüceltikleri, onun bedeninden





Vampir 1893—94, Edvard Munch.

Kirke'nin Odisseas'e Bir Kadeh Sunması, John William Waterhouse, 1891.

ya da giysilerinden bir parçaya sahip olabilmek için birbirlerini ezdikleri çok sayıda örneğin varlığı gerçekten tuhaf. Ama anlaşılan insanlar, iyi ya da kötü olmasından çok bir edimin çapına ve yarattığı güç algısına bakıyorlar ve bu güçten bir şeyler koparmanın kendilerine de güç katacağına inanıyorlar. Büyünün ve doğaüstü güçlerin varlığına yaygın inanışın ardında yatan da işte bu –gücün büyüsül Büyüsünü yitirmiş bir dünyada yaşadığımızı düşünsek de, 19. yüzyıl sonlarında bile, idam edilen canilerin "iyileştirici" gücüne inançla hasta bebeklerini onların cesetlerine değdirmek için çabalayanların varlığı, durumun pek de öyle olmadığını ortaya koyuyor. Bu biraz da, Avrupa'daki cadı çılgınlığı sırasında cadılıkla suçlananların önemli bir kısmının yanı sıra bizzat bazı Engizisyon yargıçlarının da bir süre sonra kendi "cadılık"larına ve dolayısıyla da olağanüstü güçlerine gene kendilerinin inanmasına benziyor.

Benim verdiğim "Cadı Avına Karşılaştırmalı Bir Bakış" adını taşıyan ve esas olarak Batı Orta Çağı ve Yeni Çağ'dakine benzer bir cadı çılgınlığının İslam dünyasında yaşanmamasının nedenlerini araştıran bildiri ve onun ardından Kahire Üniversitesi'nden bir araştırmacının Ortaçağ'daki Müslüman muskaları bağlamında İslam'da büyü kavramını araştıran bildirisi, ilginç bir biçimde birbirleriyle "konuşuyorlardı". Ben başka birçok etkenin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bir merkezi devlet geleneğine sahip olmasının ve aynı zamanda da papalık gibi ideolojiyi tekelinde tutan bir hiyerarşik dinsel kurumun bulunmamasının önemli bir farklılık yarattığına işaret etmiştim. John D. Martin ise, incelediği erkeklere özgü muskalarda en başta yazılan dileğin "devlet kapısında kabul görmek" olduğunu örnekleyerek sanki benim ne demek istediğimi somutlaştırmış oldu. Ayrıca, İslam'da büyünün hoş karşılanmamasına rağmen, muskaların çeşitliliği ve yaygınlığıyla birlikte bunların kullanımının herhangi bir cezayla karşılaşmaması da, ideolojik ve pratik dinsel tutumlarının çeşitliliği konusunda bir diğer ipucuydu.

Konferansta, kötülük bütün ağırlığıyla insanı düşündürürken bir yandan da epey eğlendirdi. Özellikle "Kötülük Alış Verişe Çıkıyor" başlıklı oturumda sunulan bildiriler, ta antik Roma'dan Ortaçağ'a, oradan da günümüze dek gelen ve kötülük ile alış veriş hevesini ve kadınları ilişkilendiren örneklerle doluydu. Hele ünlü filozof Cicero'nun, kadınların alış veriş hevesinin onların akıl ve fikirden yoksun oluşlarının, yani rasyonel düşünme ve kendilerini denetleme erdemine sahip olmamalarının göstergesi olduğunu uzun uzun anlattıktan sonra, kendi heykel koleksiyonu merakının nasıl iflasın eşiğine getiren bir savurganlığa dönüştüğünü itiraf etmesi sahiden pek eğlenceliydi. Aklıma tam günümüzde eşlerinin savurganlığından ve düşünmeden alış veriş etme alışkanlığından şikâyet eden kocaların, iş otomobil alımına geldi mi gözleri kapalı para harcaması gelmişken 18. yüzyılla ilgili bir bildiriden anlaşıldı ki, arabalara ve atlara –ve de bunlara ilişkin aksesuara- para harcamak erkeklerin geleneksel bir ayrıcalığıymış. Verilen çarpıcı bir örnekte kontumuz sadece atlara ve arabalara bir yılda 20 bin sterlin harcamışken, kontes bütün bir yıl boyunca kendisi için sadece 8 sterlin harcamış, üstelik de aile gelirinin esas sahibi, miras yoluyla kendisi iken! Bu oturumun son bildirisi, Batı moda kültüründe meşum kadın imgesi ile soytarı imgesinin sürekli yinelenen izlekler oluşuna ve bu imgeler dolayımıyla modanın haz ile korku arasında gidip gelirken kötülüğü nasıl bir tüketim nesnesine dönüştürdüğüne dikkat çekliyordu. Baudrillard'ın dediği gibi, "çirkinin olanca enerjisini özümsemiş güzel bir şey tasavvur edin: işte bu modadır"!

Konferansın benim için bir diğer hoş yanı, Türkiye'den üç gayet ilginç bildirinin sunulmasıydı. Gaziantep Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden Zekiye Antakyalıoğlu, "Edebi Hareketler ve Buradan Kaynaklanan Soru: Kötülük Bugün Var Olabilir mi?" başlıklı son derece kapsamlı bildirisiyle, Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden Merve Sarı, Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi* kitabında büyüsel sağaltımı ele aldığı bildirisiyle önemli katkılar yaptılar. Konferansın kapanış oturumundaki son bildirinin sahibi Hande Seber ise (Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı), Edmund Spenser'in ünlü "Faerie Queen" şiirindeki "kötü kraliçeler"in, bir yandan dönemin olumsuz kadınlık imgesini örneklerken, diğer yandan da şiirin yazılma amacı olan Kraliçe Elizabeth'in erdemlerini yüceltmek için kullanılmasını, dinlemesi çok zevkli edebi bir üslupla yansıttı.

Sonuçta "Perspectives on Evil" konferansı, bizi, İngiliz Reformasyonu'nda Kötülük Sorunu'nu işleyen Darren Oldridge'in dönemle ilgili olarak işaret ettiği sonucun hâlâ geçerli olduğu izlenimiyle baş başa bıraktı. Aslında sadece Reformasyon'un değil, genel olarak tek tanrılı dinin esas problemi olan, "eğer tanrı iyiyse kötülük neden var?" sorusunun, ya da başka bir deyişle "Neden iyiler helak oluyor da kötülere bir şey olmadığı gibi, daha da iyi duruma geliyorlar?" sorusunun yanıtı hâlâ değişmemiş gibi: "Tanrı'nın tuhaf işleri"!

Meraklısı için: www.inter-disciplinary.net paylaşım ağının 2011-12 için de son derece ilginç projeleri var.

OSMANLI KADIN HAREKETİ VE ERMENİ FEMİNİST YAZARLAR

26 Mart 2011'de Cezayir Toplantı Salonu'nda gerçekleşen panelde Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki Ermeni feminist kadın yazarların hayatları ve özgünlükleri üzerinde duruldu. Osmanlı kadın hareketini farklı bir biçimde okuyabilir miyiz düşüncesinin tartışıldığı panelde Ermeni feminist kadın yazarların, feminist harekete katkıları vurgulandı.

GÜLÇİN KARABAĞ

Karin Karakaşlı yaptığı giriş konuşmasında panelin başlığı dâhil her şeyin tartışmaya açık olduğunu ve mütevazı bir biçimde tartışmanın yoğun olduğu bir bilgi paylaşımı gerçekleştirmek istediklerini belirtti ve eğer gerçekten bir ortak miras varsa onunla neler yapılabileceğine birlikte bakılması gerektiği üzerinde durdu. Konuşmacıları bir araya getiren küçük amaçlardan birinin genç araştırmacıları paneldeki bilgi paylaşımı üzerinden yeni araştırma alanlarına sevk etmek olduğu vurgulandı. Karakaşlı, bu paneli özellikle mart ayını kaçırmadan yapmak istediklerini ve 2011 yılı 8 Mart'ının kadınlar açısından hazin bir tablo içerisinde geçtiğini belirterek kadın cinayetlerinin arttığı ve yetkililerin bu cinayetleri engelleyici tedbirler almayarak kadın cinayetlerine göz yuman ve kadının elini güçsüzleştirici bir tavır takındıklarını belirtti. Panelin arka planını böyle açıklayan ve "Peki, bunun içinde Osmanlı kadın hareketi, Ermeni feminist yazarlar demek ne anlama gelir?" sorusuyla başlayan Karakaşlı meseleye kadın-erkek dikotomisinden ziyade iktidarın dili ve ezilenler üzerinden bakılması gerektiğini vurguladı. 1990'larda Kürt hareketinin verdiği ivme ile Ermenilerin kimlik arayışının da arttığını vurgulayan Karakaşlı, Ermenilerin de Anadolu'da yaşayan bir halk olarak yavaş yavaş kimliklerinin bilincine vardıklarını belirtti. Ardından aynı ivme ile Agos'un ortaya çıkması ve verilen mücadele, 2000'lere gelindiğinde bir grup Ermeni genç kadının Ermeni tarihinde bizim örnek alacağımız kadın figürü yok mu sorusundan hareketle yola çıktıklarından bahsetti.

Karin Karakaşlı'nın panelin amacını ve konuşmacıların Ermeni tarihi adına birlikte yaptıkları çalışmaları özetleyen, panelin akışını anlatan giriş konuşmasından sonra konuşmacılar Ermeni feminist kadın yazarların biyografilerine dayanan ve bu kadın yazarları içerisinde bulundukları dönemde özgün kılan noktalara vurgu yapan sunumlarını yapmaya başladılar.

İlk sunumu Sabancı Üniversitesi Kültürel İncelemeler Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisi olan Nora Tataryan gerçekleştirdi. Tataryan panel boyunca üzerlerine sunumlar yapılacak olan altı Ermeni feminist kadın yazarın hayatlarını özetleyen bir çerçeve sunum yaptı. Sunumunu Aras Yayınları'ndan çıkan *Bir Adalet Feryadı* isimli kitaba dayanarak yaptığını belirten Tataryan; (ilk feminist aktivist yazar) Hayganuş Mark, (Türkiye'de ilk Ermeni kadın gazeteci) Elbis Gesaratsyan, Sırpuhi Düssap, Zabel Asadur (Sibil), (üniversiteye giren ilk Ermeni kadın) Zabel Yesayan, Arşaguhi Teotik adlı Ermeni kadın yazarların biyografik hayat hikâyeleri üzerinde durarak konuşmayı ikinci paneliste devretti.[1]

İkinci konuşmacı Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde doktora öğrencisi olan Maral Aktokmakyan idi. Aktokmakyan, ilk Ermeni kadın feminist yazar olan Sırpuhi Düssap üzerine bir sunum yaptı. Düssap'ın yazdığı üç kitap ve üç makaleden yararlandığını belirten Aktokmakyan, Düssap'ın annesinin, eşinin ve Beşiktaşyan isimli öğretmeninin onun gelişimindeki önemli yerlerini vurguladı. Aktokmakyan, 19. yüzyılda Osmanlı'da bir Ermeni kadın nasıl oldu da bir yazar olarak derilerini dile getirmeye başladı sorusundan hareketle Düssap'ı etkileyen isimler üzerinde durdu. Düssap'ın annesi aktivist, feminist ve bir Amira kızı (üst sınıfa mensup) ve kızların eğitimine önem veren bir kadındır. Böyle niteliklere sahip olan bir annenin varlığı Düssap'ın erken yaşlarda belli farkındalıklar edinmesini sağlamıştır. Sanatçı olan kocası Paul Düssap da Sırpuhi Düssap'ın annesinin desteğini devam ettirmiştir. Ermeni edebiyatının romantik yazarlarından Beşiktaşyan, Sırpuhi Düssap'ı kendi kültürü, dili ve tarihi ile barıştırmıştır ve Sırpuhi Düssap için bir uyanış başlamıştır. Bu uyanış Ermeni cemaatinin o dönemki uyanışı ile paralel gitmiştir. Düssap'ın gelişimindeki üç önemli isimden bahseden Aktokmakyan sunumuna Düssap'ın eserlerinden kısaca bahsederek devam etti. *Mayda*, *Sırenuş*, *Arakiya* ya da *Mürebbiye* isimli romanlarının her birinde Düssap, bir kadın sorununa bahsetmiştir. *Mayda* isimli romanında Düssap, eşini kaybetmiş bir kadının hayata tutunma çabası ve özgür aşka ulaşma arayışı üzerinde durur, roman kadının ölümü ile olumsuz bir biçimde sonuçlanır. Bu ölüm bu toplumda henüz böyle bir kadın karakterin yaşayamayacağı anlamına gelir. *Sirenuş* isimli roman diğerlerine göre daha gerçekçi bir tarzda yazılmıştır ve bu romanda bir sınıf farkındalığı vardır. Amira sınıfına mensup olan bir kadının alt sınıftan bir erkeğe duyduğu aşk konu edilir. Burada bu kadın kendi sınıfından bir erkekle evlendirilir. Romanda sınıf farkı olmadan bir Ermeni kadının kurbanlaştırılabileceği üzerinde durulmuştur. *Mürebbiye* isimli romanda ise; çalışmak durumunda olan ve mürebbiyelik yaparak hayatını kazanan bir kadın anlatılır. Bu romanda çalışma ve eğitimin önemi vurgulanır ve bu roman Düssap'ın diğer romanlarına göre daha olumlu ve ümit vaat eden bir dille yazılmıştır. Bu romanda eğitimin kadını özgürleştirici yanı üzerinde durulmuştur. Düssap'ın romanlarına yapılan eleştiriler daha çok ilk romanı *Mayda* üzerinden yapılmıştır. Bu roman dönem açısından Düssap'ın diğer romanlarına göre daha sarsıcı bir etki yaratmıştır. *Mayda* tarzı romanların yazılması Ermeni erkek aydınları tarafından tehlikeli görülmüştür. Ermeni erkek aydınlar, kadınların erkeklerle eşit olmasının Ermeni geleneklerini bozacağını ve kadın sorununun Ermeni cemaatinin gündeminde olmadığını belirtmişlerdir.

Üçüncü konuşmacı seramikçilik yapan ve Hay Gin'in (Ermeni kadın grubu) kurucu üyesi olan Kayuş Çalıkman idi. Zabel Yesayan üzerine sunum yapan Çalıkman, Yesayan'ın Ermeni edebiyatının en çok okunan ve yazdıklarından çok yaptıklarıyla ilgi çekip hakkında en çok araştırma yapılan kadın yazarı olduğunu vurgulayarak konuşmasına başladı. Yesayan'ın yaşadığı dönemle bağlantılı olarak Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasal durum ve bununla paralel gelişen Ermeni kadın hareketinden kısaca bahseden Çalıkman, Yesayan'ı



Nora Tataryan, Maral Aktokmakyan, Kayuş Çalıkman, Nora Mildanoğlu, Selina Özuzun, Belinda Mumcu.

en çok etkileyen figürün onun babası olduğunu vurguladı. Aynı zamanda Yesayan'ın ilk eğitmeni olan babası onun siyasal görüşlerini de etkilemiş ve kadının özgürleşmesinin kadınların erkeklerle eşit bir eğitim almasıyla başlayacağını vurgulamış ve kızını da bu konuda yazmaya teşvik etmiştir. Yesayan daha sonra babasının bu görüşüne karşı olduğunu belirtecektir. Kadın özgürlüğü sorununun toplumsal adaletsizliğin çözülmesiyle çözüleceği fikri de ona babası tarafından aşılanmıştır. Kadının erkeğe ait bir alan olan edebiyat alanına girmesinin zor olduğu konusunda Sırpuhi Düssap, Yesayan'ı uyarmıştır ve bir kadın yazar olarak onun vasatın çok üstünde olması gerektiğini vurgulamıştır. Yesayan'ın babası, içerisinde bulundukları coğrafyanın Ermeniler açısından tehlikesinin arttığını düşünerek kızını üniversite eğitimi için yurtdışına yollamaya karar vermiştir. Yesayan, Sorbonne Üniversitesi'nde edebiyat ve felsefe derslerine devam etmiştir. Bu dönemde çeşitli dergilerde çeşitli yazıları yayınlanan Yesayan, İstanbul'a tanınan bir yazar olarak geri dönmüştür. Yesayan eserlerinin bir kısmında kadının aşağılanışının toplumsal nedenlerini tarihi deneylerin ışığında incelemiş ve kadının içinde bulunduğu itilmişliği ve yaşadığı talihsizlikleri toplumun sınıfsal yapısıyla açıklamıştır.

Dördüncü konuşmacı Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji ve Tarih bölümleri mezunu, Hrant Dink Vakfı çalışanı Nora Mildanoğlu idi. Hayganuş Mark'ın biyografik hayat hikâyesi üzerinde duran Mildanoğlu, söyleşinin çıkış noktası olan Osmanlı'da Müslüman veya Türk olmayan kadınların da Osmanlı kadın hareketinin bir parçası olduğu gerçeğine vurgu yaparak sözlerine başladı. Osmanlı kadın hareketinin homojen olmadığını belirten Mildanoğlu bu kadınların farklı aidiyetlere sahip olduğunu da sözlerine ekledi. Osmanlı kadın hareketinin bir parçası olan Ermeni feminist kadın yazarların da kendi içerisinde farklılıklara sahip olduklarının unutulmaması gerektiğini vurgulayan Mildanoğlu, Hayganuş Mark'ın kendisini feminist olarak nitelendirdiği bir silsilenin bir halkası olarak gördüğünü ve Mark'a göre bu silsilenin halkalarından birinin de onun öğretmeni olan Zabel Asadur olduğunu belirtti. Hayganuş Mark kendisinin hem Asadur'dan hem de Sırpuhi Düssap'tan farklı olduğunu düşünmekteydi. Düssap'ı aktif bir feminist olarak görmeyen ve kendisini ilk aktif feminist Ermeni kadını olarak gören Mark, Düssap'ın fikirlerinin polemiklere neden olduğunu ve dönemin aydınları tarafından kabul görmediğini belirtmiştir.

Beşinci konuşmacı Avukat Selina Özuzun idi. Hayganuş Mark'ın eserlerinden bahseden Özuzun konuşmasına Mark'ın hayatında önemli bir yeri olan *Hay Gin* dergisinden bahsederek başladı. 1919 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlayan *Hay Gin*, 14 yıl boyunca 15 günlük periyotlarla aralıksız olarak yayınlanmıştır. Derginin etrafında kadın-erkek birçok aydın toplanmıştır. Özuzun'un belirttiğine göre; *Hay Gin*, Mark'ın kendi deyimiyle tek cins olma takıntısından kurtulmuştur. Özuzun, derginin hiçbir siyasal akımın gölgesinde kalmamaya ve yalnızca kadınların bayrağını taşımaya inatla özen gösterdiğini belirtti. Dergi 1932 yılında kapatılmak zorunda kalmıştır. Harici bilgilerden derginin devlet eliyle kapatıldığı düşünülmektedir. Derginin kapatılması Mark'ı derinden yaralamıştır.

Son konuşmacı ise; Belinda Mumcu idi. Mumcu, 1997-1998 yıllarında dört üniversite öğrencisi Ermeni kadının başlangıcını yaptığı çalışma grubundan bahsetti. Üniversitelerinin feminizm ile ilgili çalışma yürüten gruplarında yer alan bu Ermeni kadın öğrenciler bir eksiklik hissederek yola çıkmışlar ve bir anlamda feminizmi öğrenirken, kendilerini de anlama yoluna gitmişler. Ermeni cemaatinde de kadın konusuyla ilgilenmedeki eksiklikten bahseden Mumcu, ilk olarak 8 Mart'a hazırlanarak yola çıktıklarını ve arşiv çalışması yaparak işe başladıklarını belirtti. Ermeni kadın tarihi sergisi düzenlemişler ve bir bildiri yazmışlar. Bu bildiride hem kadın olmak, hem Ermeni olmak, hem de Ermeni kadın olmak ile ilgili problemlere yer verilmiştir. Bu dört kişi daha sonra genişleyerek yedi kişiye ulaşmıştır. Bu grup birlikte bir okuma grubu oluşturmuştur. Okumaya Hayganuş Mark ve Zabel Asadur ile başlamışlar ve *Hay Gin* dergilerini okumuşlar. Bir sene sonrakı 8 Mart'ta bu konu ile ilgili Ermenice bir seminer düzenlemişler ve bu seminer Ermeni cemaati içerisinde tepki görmüş. Bu grubun tepkilere karşılık olarak yazdıkları yazıyı *Agos*'un tam olarak basması bir şekilde onlar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışma grubundan üç kişi, Tarih Vakfı'nın "Gençler Tarih Yazıyor" isimli yarışmasına katılmışlar ve üçüncü olmuşlardır. Bunun yanı sıra, bu çalışma grubu Ermenice ninniler derleyerek bu konuda bir kitapçık çıkarmış ve bu konu ile ilgili bir gece düzenlemiş. Ninnilerin yanı sıra; Ermeni kadın şairler üzerine çalışmışlar ve bu konuda da bir kitapçık çıkarıp bir gece düzenlemişler.

Karın Karakaşlı'nın yaptığı paneli derleyici konuşmadan sonra tartışmalara geçildi. Panelin önemli amaçlarından biri de meseleyi tartışmaya açabilmek ve bir anlamda konuya karşı ilginin artmasını sağlamaktı. Karakaşlı konuşmasında Mumcu'nun yaptığı sunuma atıfla, başlayan çalışmaların devamlılığının sağlanmasının önemli olduğunu ve aslında paneldeki bilgi paylaşımının bir anlamda bu konuda çalışabilmek için karşılıklı motivasyonu sağlamasını umduğunu belirtti. Karakaşlı konuşmasında bu konulardaki tarihi araştırmaların tarihi gerçekleri ortaya çıkarmanın ötesinde birlikte nasıl bir gelecek kurabiliriz sorusunun cevaplanabilmesinde de yardımcı olacağını belirtti.

Yapılan sunumlar ve kapanış konuşmasının ardından gerçekleşen tartışma bölümü çeşitli tamamlamalar, bilgi paylaşımları ve eleştirilerle oldukça zengin bir biçimde geçti. Tartışma bölümünde yapılan katkılar sonucunda aslında Ermeni feminist kadınların keşfedilmesinin bir anlamda feminist tarih yazımını değiştirdiği ve Türkiyeli bir feminist tarih yazımının yeniden yapılabileceği vurgulandı. Tarihi farklı biçimde yeniden yazmanın bugünden itibaren farklı bir yaşama yönelik taahhüt anlamına da geldiği vurgulandı. Paneldeki bilgi paylaşımının bir yerlerde kalmış çalışmaların devamını sağlaması ve yeni çalışmaları teşvik etmesi açısından bir motivasyon sağladıysa panelin amacına fazlasıyla ulaştığı vurgusu yapıldı.

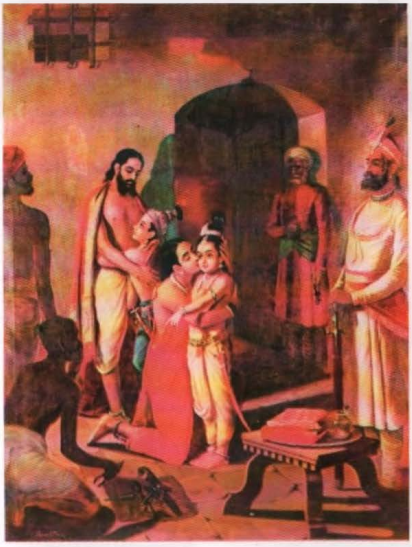
DİPNOT

1 *Bir Adalet Feryadı Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933*, Derleyen: Lerna Ekmekçioğlu-Melissa Bilal, İstanbul: Aras Yayıncılık, 1. Basım, 2006.

SANAT TARİHÇİSİ PARTHA MITTER İSTANBUL'DA

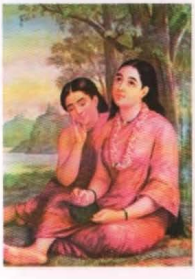
GÜLİSTAN ÖZDEMİR

Ünlü sanat tarihi profesörü Partha Mitter 31 Mart'ta, "Kolonyal Hindistan'da Global Modernite" adlı söyleşiyle İstanbul Modern'deydi. Söyleşi, Boğaziçi Üniversitesi ve "Getty Connecting Art Histories Initiative" işbirliğiyle düzenlendi. Partha Mitter söyleşisinde "global modernite" adını verdiği sürecin Hindistan'daki modernizm öncesi ve esas olarak süsleme sanatlarıyla ifadesini bulan geleneksel sanatın nasıl bir değişime uğradığını anlattı. Mitter, aynı zamanda Hindistan'da seyrini takip ettiği bu sürecin benzerinin Türkiye'de de yaşandığını da belirtti.



Çocuk Krishna'nın resmi (Krishna'nın anne babasıyla buluşması).

Mitter, global modernite kavramını ulaşım ve iletişim teknolojisindeki devrim dalgalarıyla gelen değişimin toplamını anlatmak için kullanıyor. Mitter global modernite dalgasının Hindistan'daki etkisini esas olarak İngiliz sömürgeciliğinin iktidarını tümüyle pekiştirdiği 1850'lerden başlayıp Kandinsky ve diğer modernistlerin etkisini göstermeye başladığı, sosyal alanda ise bağımsızlıkçı grev dalgalarıyla yeni bir dönemin açıldığı 1920'lere kadar uzanan bir dönemi ele alarak aktardı. Bu dönemi de kendi içinde yine birbiriyle karşıtlık içinde sunduğu iki kısma böldü. Birinci kısım 1850'lerden 1896'ya kadar uzanıyor. Bu döneme damgasını vuran Viktoryen akademik sanat akımları. Mitter bu dönemi esas olarak Raja Ravi Varma'nın resimleri üzerinden anlattı. Sömürgeci yöneticilerin Hindistan'ı seçkinleştirdiği bir dönem olan bu zaman diliminde Hindistan'daki geleneksel sanatın iki anlamda dönüştüğünü savundu. İlk dönüşümle bu sürecin sonunda Hindistan'daki beğeni ileri düzeyde Viktoryen hale gelmiş oldu. Bu durumu Mitter, Gramsci'den ödünç aldığı rıza-baskı kavram ikilisiyle açıkladı. İkinci ve daha önemli olan ise sanatçının ve sanat kurumlarının dönüşümü oldu. Modernizm öncesi Hindistan'da sanatçı düşük düzeyde bir zanaatkâr olarak kabul edilir ve esas olarak usta çırak ilişkisine uygun bir şekilde yetiştirilirdi. Bu yeni dönemle birlikte bir "centilmen" olarak sanatçı boy göstermeye başladı. Sanatçı kariyer planları yapan bir girişimci oldu. Mitter'e göre Ravi Varma'nın hayat hikâyesi bunun tipik bir örneği idi. Viktoryen anlayış geleneksel sanatın ruhaniliğini de kırdı. Uhrevi sanatın yerine Avrupa'nın okullu natüralizmini geçirdi. Ama bu durumun kendisi özellikle de resim sanatında "önemli olanın keşfedilip açıklanmadığı" bir yüzeysellığı de beraberinde getirdi. Mitter Avrupai akademik sanatın yer edinmesi açısından Osman Hamdi Bey'in resimleriyle Ravi Varma'nınkiler arasında paralellikler de kurdu.



Hayal kuran Shakuntala.



Prenses Damayanthi.

Süt ve Bal Taşıyan Draupadi.

Mitter'in ele aldığı ikinci dönem ise Bengal Sanat Okulu'nun kurulduğu 1896 yılından sonraki dönem oldu. Bu dönemde İngiliz sanat öğretmeni Ernest Binfield Havell'in Kalküta sanat okulunu reforme etmeye yönelik girişimleri yer alıyor. Havell öğrencilerine okullu natüralizme tepki olarak uhrevi kısmı ağır basan Moğol minyatürlerini incelemeyi salık verdi. Mitter bu dönemi Havell'in yönlendirmelerini benimseyen, sonrasında Japon sanatıyla da ilişkilendirilmeye çalışılan Hint ressamı Abanindranath Tagore'un eserlerini sunarak aktardı. Mitter bu döneme damgasını vuran iki gelişmeyi şöyle sıraladı: Walter Benjamin'in ifadesiyle "sanatın mekanikleşmesi" ve böylelikle basılı kültürün yaygınlık kazanması. İkinci olarak ise İngiliz dilinin her türlü yerel sınırı aşması. Bu iki gelişmeyle birlikte her türlü yerel aidiyet duygusunu aşmayı mümkün kılan –Mitter'in Benedict Anderson'dan ödünç alarak kullandığı– "hayali cemaatler"in ortaya çıktığını ifade etti. Daha doğrusu bu gelişmelerin ardından özellikle de her türlü dil engelini aşmayı mümkün kılan görsel sanatın gelişimiyle birlikte kendini Hint ulusu diye adlandıran bir cemaatin ortaya çıktığını ifade etti. Mitter bu konuyu anlatırken sadece Tagore'un resimleri üzerinde değil, aynı zamanda karikatür sanatının da üzerinde durdu. Mitter İngiliz muhafazakârlığının belli başlı yayınlarından olan Punch dergisinin Hindistan'da 1900'lerden itibaren Hint milliyetçiliğinin propagandasını yapan bir yayına dönüşme sürecine ışık tuttu. Mitter bu iki süreci batıdan ithal bir natüralizmle buna direniş olarak gelişen ruhani milliyetçilik arasındaki gerilimi merkeze oturtarak anlattı.



Süt ve Bal Taşıyan Draupadi.

www.ravivarma.org

YENİKAPI'DA İKİ MEZAR

Yenikapı'da metro bölümünde yapılan kurtarma kazılarında geçtiğimiz günlerde yeni bulgulara ulaşıldı. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan'dan kazının son durumu ve yeni bulgularla ilgili bilgi aldık.





Yenikapı'da eksi yedi, yedi buçuk metrede bulunan hoker vaziyette gömülmüş iki mezardan biri doğrudan toprağa yatırılmış; diğerinin altında tahta çıtalar var ve üzeri yekpare ahşapla kapatılmış.

AHMET AKŞİT

Yenikapı'da halen sürmekte olan metro kazısında, daha önce bulunan 7 adet kremasyon(urne) çanak mezarın 25-30 metre kuzeydoğusunda iki mezar bulundu. Daha önce bulunan mezarlardan farklı olarak iki gömüt de büzülmüş(hoker) ve yan yatar pozisyonda. Gömütler o zamanki yerleşimin kulubelerine ait olduğu düşünülen taşlarla desteklenmiş kazıklardan 100-150 metre mesafede, deniz seviyesinin 7- 7,5 metre altında ortaya çıkarıldı.

İkinci mezarda bulunan ölünün güneybatı-kuzeydoğu yönünde yatırılmış olduğunu söyleyen Zeynep Kızıltan, mezarda ölünün altında birbirine paralel ince ahşapların bulunduğunu ve mezarın üstünün de olasılıkla yekpare bir ahşap ile kapatıldığını ve ahşapların oluşturulmuş bu gömüt mimarisinin yakın benzerinin henüz bilinmediğini belirtti. Mezarları ahşap ile kapatmanın Anadolu'da rastlanan bir uygulama olmadığını belirten Kızıltan her iki mezarda da birer çanak bulunduğunu söyledi. Neolitik Çağ'a, yani günümüzden yaklaşık 8.000 yıl öncesine tarihlenen mezarların bu kadar iyi korunmuş olmasının sebebinin bölgeyi kaplayan kil tabaka olduğunu hatırlatan Kızıltan, iki mezarın açılması ve korumaya alınmasının 4-5 haftalık bir çalışma ile tamamlandığını ve ölülerin yaş ve cinsiyetlerinin antropologların incelemesinden sonra ortaya çıkacağını ifade etti. Konservatörlerin denetiminde yapılan buluntuların laboratuvardaki suya alınma işleminden önce gerekli dokümantasyon ve çizimler tamamlanmış.

Kızıltan yerleşim bölgesinin olasılıkla su hareketlerinden dolayı çok açık bir plan vermediğini ancak bir yerleşimin varlığını bölgede bulunan çakmak taşı, yonga, kemik ve taştan yapılma aletlerle de destekleyebildiklerini sözlerine ekledi. Kızıltan günümüzden 8.000 yıl önce Marmara'nın bir göl olduğunu, bölgede buğday, arpa, mercimek tarımı ve avcılık yapıldığını ve iç bölgeye doğru genişleyen bir ormanın da yerleşik yaşam için elverişli koşullar sunduğunu ifade etti. Kazının daha önceki aşamalarında Neolitik Çağ'a ait olduğu tahmin edilen kürek, mızrak ve yaylar da bulunmuştu.

"TOPLUMSAL TARİH SÖYLEŞİLERİ"

Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında dört ayrı konuşmacı ile dört ayrı üniversitede "Toplumsal Tarih Söyleşileri" düzenledik. Üçüncü söyleşi Yıldız Teknik Üniversitesi'nde gerçekleşiyor. Konu başlığı "Osmanlı müzeciliğinin ilk evresi: Aya İrini'deki koleksiyon(lar), 1846-1869", davetli konuşmacımız Edhem Eldem.

Yer: Yıldız Teknik Üniversitesi, Beşiktaş Kampüsü, Rektörlük Binası, Hünkâr Salonu.
Tarih: 12 Mayıs 2011
Saat: 11.00- 13.00

Bütün okuyucularımız davetlidir.



"*TOPLUMSAL TARİH* SÖYLEŞİLERİ"NDE AKŞİN SOMEL "TANZİMAT, ŞERİAT VE KÜRTAJ SORUNU"

*"Bedeni tarihsel açıdan ele almak, öncelikle maddi uygarlığın merkezinde olan şeyi, eylem ve hissetme biçimlerini, teknik yatırımları, doğal güçlere karşı verilen mücadeleyi; 'somut' insanı, 'yaşayan insanı, etten kemikten insan'ı yeniden kurgulamak demektir."*der Corbin, Courtine ve Vigarello, Beden'in Tarihi'inin önsözünde. Bu yeniden kurgulama süreci, iktidarın beden üzerinde kurduğu çoğu zaman görünmez hâkimiyet biçimleri ve mahremiyetle örtülü özel alana dair kayıtların azlığıyla yüzleşecek olan tarihçi için hiç de kolay değildir.*



Doğum yapan kadın, Şerafeddin Sabuncuoğlu, *Kitab al-Cerrahiyet al-Haniye*, 1465.

ECE ZERMAN

"*Toplumsal Tarih* Söyleşileri"nin, 14 Nisan tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen ikinci konferansında Akşin Somel, "Tanzimat, Şeriat ve Kürtaj Sorunu"nu[1] ele alarak; sosyal tarihin son dönemde ilgilendiği konularla Osmanlı çalışmalarının kesişiminin yukarıda sıraladığımız konulara dair yeni yaklaşımlarına bir örnek sundu. Konuşmasına, Osmanlı İmparatorluğu'nda ıskat-ı cenin yani çocuk düşürme meselesinin henüz üzerinde pek çalışılmamış bir konu olduğunu söyleyerek başlayan Somel, bunu cinsellik araştırmalarının kendisinin hâlâ yeni bir alan sayılabileceğine ve bu konuda bir kaynak oluşturabilecek şeriye sicillerinin henüz yeterince incelenmemiş olmasına bağladı.

Konuşmasının ilk bölümünde ıskat-ı cenin meselesini şeriat açısından tartışan Somel; İslam'da, yekpare bir olumlama veyahut dışlamanın ötesinde, çeşitli mezheplere göre oldukça farklılaşan bir kürtaj algısı olduğunu ortaya koydu: Hanefilikte hamileliğin ilk yüz yirmi gününde, bebeğin henüz can kazandığına inanılmadığından çocuk aldırmakta bir sakınca görülmezken; Zeydilikte, ceninin can kazanması öncesi herhangi bir meşru gerekçe olmasa da kürtaj sakıncalı görülmemekte; öte yandan Maliki ve Hanbeli yaklaşımları kürtajın haram olduğunu vurgulamaktadır. Sufi âlimi İmam Gazali ise geri çekilme (diğer bir deyişle azl veya coitus interruptus) gibi gebelik önleyici yöntemleri önermekle birlikte, çocuk aldırmayı bir cinayet olarak kabul etmektedir.

Bu tablodan anlaşılacağı üzere erken dönemlerde şeriat açısından değerlendirilen -ve çok farklı yaklaşımların mevcut olduğu- kürtaj meselesi bir özel hukuk meselesi olarak görülmektedir. Peki bu, ne zaman sınırları belirgin bir hale sokulup devlet meselelerinin içinde değerlendirilmeye başlanmıştır? Somel bu noktada, 1838 yılında yayınlanan ve kürtajı önlemeyi hedefleyen bir fermana ve bu fermanın dayandırıldığı bazı bürokratik raporlara işaret eder. Bu belgelere göre kürtaj uygulanmasının nedenleri tenperverlik yani hedonizm ve çocuk yetiştirmenin zorluklarıdır. Ebe, tabib ve eczacıların çocuk düşürücü ilaçlar sağlamasının önlenmesi ve toplumsal kontrol mekanizmalarının harekete geçirilmesi vurgulanmaktadır. Ayrıca, tabib ve eczacıların ötesinde, çok sayıda kadının çocuk düşürücü ilaçlar hazırlamayı bildiği belirtilerek kürtaj uyguladıklarından kanlı ebe olarak adlandırılan kimi Yahudi ebelere dikkat çekilmiştir. Bu durum, kürtaj meselesinin çeşitli mesleki kaygılar ile etnik ve sınıfsal bir boyut taşıyıp taşımadığı sorusunu da akla getirir.

Ebelerin kontrol altına alınması, Akşin Somel'in çizdiği daha geniş bir toplum sağlığı uygulamaları çerçevesinde algılanabilir: 1827'de açılan Tıbbhâne-i Amire ve Cerrahhane, 1838'de kurulan Meclis-i Tahaffuz-ı Ulâ ile bu dönemde karantina, tabiblik, eczacılık vb. konularda çıkarılan çok sayıda nizamname Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda sağlık alanındaki müdahaleci ve modernleşmeci tutumunu ortaya koyar. Iskat-ı ceninin sistematik bir şekilde önlenmeye çalışılması da aynı merkeziyetçi şema içerisinde algılanabilir.

Iskat-ı cenin meselesindeki bu politika değişikliğinin neden ileri geldiği de sorulması gereken bir diğer sorudur. Somel bunu, dinsel açıdan güçlü bir gerekçe görülmediğinden yola çıkarak demografik kaygılara, nüfusun çoğalmasını sağlama amacına bağlar. Öte yandan 1838 fermanında çocuğun "kalbin bir parçası ve gönlün bir meyvesi" olarak tanımlanması, çocukluk algısının da kendisinde duygusal açıdan bir değişiklik olup olmadığı veyahut bu duygusal söylemin nüfus politikaları açısından nasıl kullanıldığı sorusunu akla getirir.

Sorulabilecek bir diğer soru da, ıskat-ı cenini önleme girişimlerinin, 19. yüzyılda cinsel normlarda meydana gelen değişimler[2] ve daha genel anlamda üremeyle sonuçlanmayan cinsel eylemlerin dışlanmasıyla (eşcinselliğin, istimna bi'l yed yani mastürbasyonun, tenperverliğin sakıncalı addedilmesi gibi) aynı çerçevede değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir. Bu soruya yanıt vermek ise elbette ancak çeşitli kaynaklar ve konularda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarla mümkün olabilir. Her durumda; kadın bedeni, doğurganlık, cinsellik, tıp ve devlet kontrolü gibi birçok konudaki tartışmalara açılan kürtaj meselesinin, Osmanlı toplumunun son döneminde değişen algıları ortaya koyması bakımından önemli bir kesişim noktasında bulunduğu aşikâr.

DİPNOTLAR

* Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello (der.), Saadet Özen (çev.), *Bedenin Tarihi 1 Rönesans'tan Aydınlanma'ya*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, p.7.

1 Bu yazı Akşin Somel'in konuşmasının hallerinin kısabir özetini sunmayı amaçlamaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı Son Döneminde Iskat-ı Cenin Meselesi*, Kebikeç 13, 2002. Selçuk Akşin Somel ve Tuba Demirci, *Women's bodies, demography, and publichealth: abortion policy and perspectives in the Ottoman Empire of the nineteenth century*, Journal of the History of Sexuality, Vol 17, No 3, September 2008, 377-420.

2 Bkz. Dror Zeevi, *Producing desire: changing sexual discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*, Berkeley: University of California Press, 2006.

TÜRKİYE BARIŞ GİRİŞİMİ'NİN "BARIŞI KURMAK" KONFERANSI

Türkiye Barış Girişimi'nin "Barışı Kurmak" Konferansı 8-9 Nisan'da İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin Dolapdere Kampüsü'nde yapıldı. Konferansın konu başlıkları şöyleydi: "Çatışmadan barışa", "Çok dilli, çok kültürlü bir yaşamın kurulması" ve "Barışa ulaşmanın yolları".

AHMET AKŞİT



Gülten Kışanak, Gencay Gürsoy, Turgut Tarhanlı ve Mithat Sancar konferans sırasında.

"Barışı Kurmak" adlı konferansta Kürt sorunu konusunda çözüme yönelik adımlar atmak, barışın nasıl sağlanabileceği, çok dilli ve çok kültürlü bir yaşamın tesisi, ademimerkeziyetçilik ile barışın ilişkisi ve anayasal çözüm konularında Türkiye'den ve yurtdışından çok sayıda akademisyen tebliğ sundu. MHP hariç meclisteki tüm partilere çağrı yapılan konferansa AKP mazereti bildirerek katılmadı; CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu kayınbabasının ölümü nedeniyle katılamadı. Çağrıya geniş bir katılımla cevap veren Barış ve Demokrasi Partisi'nden başka çok sayıda politikacı, gazeteci, düşün insanı, akademisyen ve öğrencinin de dinleyici olarak hazır bulunduğu konferansta sunumlar Türkçe, Kürtçe, İngilizce ve Fransızca yapıldı.

8 Nisan (Cuma) saat 10.00'da, Leyla Zana ve Oya Baydar'ın açılış konuşmasıyla başlayan konferansta ilk oturumun başlığı "Çatışmadan Barışa" oldu. Prof. Dr. Ahmet İnsel'in moderatörlüğünü yaptığı oturumun konuşmacıları Prof. Dr. Brice Dickson, Hassen Ebrahim, Prof. Dr. Teresa Freixes, Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu, Roelf Meyer, Prof. Dr. Nükhet Sirman ve Ana Villellas oldu.

14.30'da başlayan ikinci oturumun konusu "Çok dilli, çok kültürlü bir yaşamın kurulması" idi. Dr. Necmiye Alpay'ın moderatörlüğünü yaptığı oturumda Prof. Dr. Carol Benson, Prof. Dr. Fatma Gök, Eğitim Sen Genel Başkanı Zübeyde Kılıç, Prof. Dr. Ajit Mohanty, Prof. Dr. Robert Philipson ve Prof. Dr. Tove Skutnabb-Kangas tebliğlerini sundu.

Rakel Dink'in açılış konuşmasıyla başlayan 9 Nisan'daki oturum "Bölgeselleşme ve ademimerkeziyetçilik" başlığı ile devam etti.

İlk kısımda Dr. Cengiz Aktar moderatörlük yaparken, Jean Dussourd, Prof. Dr. Teresa Freixes, Eric Suzanne, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Fikret Toksöz ve Akın Birdal konu ile ilgili söz aldı. "Barışa nasıl ulaşılacak" başlığındaki ikinci kısımda Prof. Dr. Gencay Gürsoy'un moderatörlüğünde ve BDP Eşbaşkanı Gültan Kışanak, Prof. Dr. Mithat Sancar ve Prof. Dr. Turgut Tahranlı tebliğlerini sundular.

Önemli konuşmaların yapıldığı, yer yer dinleyicilerin katılımıyla da zenginleşen konferanstan, "Çok dilli, çok kültürlü bir yaşamın kurulması" konusunda sunumlar yapan Finlandiya'dan Prof. Dr. Tove Skutnabb-Kangas ve Stockholm Üniversitesi'nden Prof. Dr. Carol Benson'un tebliğlerinin özetini sunuyoruz. Skutnabb-Kangas konuşmasına anadil temelli eğitimin önemi, azınlıkların anadillerinin desteklenmesiyle ilgili nasıl yanlış sonuçlar çıkarıldığı, eğitim hakkının ihlali, dilsel ve kültürel soykırım konuları üzerinde durarak başladı ve Kürt çocuklarının daldırma(submersion) programlar neticesinde tam okur-yazar olamadıklarından söz etti. Kangas Britanya'nın da göz yumnmasıyla Lozan Antlaşması'ndan, Sèvres'de yer alan dil azınlıklarının korunması maddesinin kaldırıldığını ve böylece anadil temelli çok dilli eğitimin engellendiğini söyledi. Kürt savaşının ve silahlanmanın ABD, Britanya ve Türkiye tarafından korunan mevcut ekonomik-askeri sistemin devam etmesine yol açtığını ve eğer savaş harcamaları olmasaydı SIPPI(Stockholm International Peace Research Institute) verilerine göre 2000-2007 yıllarında 10 milyar $ eğitim, sağlık ve ekonomik gelişmeye ayrılabilecekti dedi. Anadil temelli çok dilli eğitimin devletin ve milletin bölünmezliğine bir tehdit oluşturduğu, azınlık gruba ait çocukların çoğunluğun dilini öğrenememesine veya okullarını tamamlamalarına engel olduğu yolundaki görüşlerin bilgisizlikten kaynaklandığını belirten Skutnabb-Kangas, netice itibariyle yoksulluk, yoksunluğun bir sonucudur ve bu yüzden yoksulluğu, çevre ve şartlardan olduğu kadar, okulda dezavantajlı ve kötü performansa sebep olan süreçlerin neticesi olarak da düşünmek gerekir dedi.

EKSİLTİCİ EĞİTİME (SUBTRACTIVE TEACHING) KARŞI ARTIRICI EĞİTİM (ADDITIVE TEACHING)

Skutnabb-Kangas, hâkim dilin eğitim dili olarak okutulmasının azınlık çocuklarının anadillerini unutmasına ve dil repertuarlarının azalmasına neden olduğunu, buna karşılık anadille yapılan eğitimin, iki dilli öğretmenler eliyle hâkim dilin ikinci dil olarak iyi öğretilmesinin öğrencilerin dil repertuarlarını çoğaltacağını,



böylece iki dili de üst düzeye çıkarabileceklerini ifade etti. Kangas, Birleşmiş Milletler'in 2004 *Human Development Report*'unun kültürel özgürlüğü dil ve insan haklarıyla ilişkilendirdiğini, bu raporda insanları hâkim kültüre asimile etmek ve anadillerine dönmelerini engellemek için ekonomik, sosyal ve politik yığınaklar yapılmasından söz edildiğini belirterek, böylesi bir asimilasyonda eğer bireyin anadili söz konusu ise seçimin özgür olamayacağını söyledi. Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği İnsan Hakları Ofisi'nin 2010 tarihli belgesinde "uzun süreli ve kuvvetle tahkim edilmiş eşitsizlik, diskriminasyon ve dışlamanın, özellikle de devletin durumu düzeltmeye yatkın olmadığı durumda, çatışmaların temel sebebi olduğunu ve aynı raporda kimliğin ve kültürün kuvvetlenmesi, yerel ve kültürel özerkliği de içeren kendi kendini yönetmenin belirli formlarının tanınması ve ilerletilmesiyle mümkündür" ifadesinin bulunduğunu belirten Kangas eğer devlet bazı "etnik" ve "dilsel"(diğerlerinin yanı sıra tek hâkim dil ile eğitim) çizgiler boyunca sistematik olarak yoksulluğa ve kültürel ve politik zayıflığa sebep oluyor ve bunu devam ettiriyorsa, bu çatışmalara yol açabilir dedi. Türkiye'de bütün Kürt çocukları daldırma (submersion) programlarda eksiltici eğitimden geçtiğini, Türkçenin öğrenme dili olduğunu ve Kürt çocukların Kürtçeyi kullanarak bir şey öğrenmediklerini söyleyen Kangas, Kürtçenin bir madde olarak bile öğretilmediğini belirtti. Öğretimin karşılaştırmalı olmadığını (Kürtçe ve Türkçe kıyaslaması) ifade eden Kangas, böyle bir öğretim Kürt çocuklarını tam anlamıyla okur-yazar yapabilir mi? sorusunu sordu ve birçok durumda cevabın özellikle de anadillerinden erken çıkarılmışlarsa hayır olduğunu söyledi. UNESCO'nunki de dahil olmak üzere birçok çalışmaya dayanarak formal eğitimin farklı düzeylerde okuryazar yetiştirdiğinin söylenebileceğini ama kendi dillerinde öğretim gören azınlıklar ile başlangıçta bilmedikleri bir dilde öğretim görenler arasında çok büyük bir fark olduğunu sözlerine ekledi.

Kangas'tan sonra söz alan Carol Benson öğrenme sürecine başlayan çocuk üç yaşında bile olsa "sıfır" değildir; bildiği bir dil vardır, eğitimcinin yapması gereken bu çocuğun anadiline saygı duymak olduğunu söyledi. Benson anadilde eğitim görmeyenlerin üniversitede bile eksik öğrendiklerini, eğitim seçeneklerinin bir şart olarak değil, gönüllü olarak seçilecek opsiyonlar şeklinde sunulması gerektiğini söyledi.

MAYIS 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE

WORKSHOP:
17-18 Mayıs 2011, 10:00-18:00 arası, IFEA'da,
" İstanbul 2010'un sonuçları üzerine"
İstanbul Şehir Gözlem Merkezi Atölyesi
Bilimsel Sorumlular: Nora Şeni, Yoann Morvan ve Julien Paris
Konuşmacılar: Cengiz Aktar (Bahçeşehir Üniversitesi); Maria Barbari-Gravas (Paris I Üniversitesi) ; Korhan Gümüş (İstanbul 2010); Yoann Morvan (IFEA'ya bağlı araştırmacı); Nora Şeni (IFEA), Seza Sinanlar Uslu (Yıldız Üniversitesi)

KONFERANS:
Fatma Ben Slimane (Tunis Üniversitesi)
20 Mayıs Cuma saat 18.00'da,
"Arap İlkbaharı" ışığında Tunus tarihi
Sunum dili Fransızcadır.

SEMİNERLER:
***Seminer "Konstantiniye, Bizans İmparatorluğu'nun imgesi (330—1453)"**
3 Mayıs Salı, saat 18.00'da, IFEA'da
Özgü Çömezoğlu (Sanat tarihçisi, İstanbul Üniversitesi):
"Bizans Döneminde günlük kullanımda cam"
Sunum dili Türkçedir.

ARKEOLOJİ SEMİNERİ:
"İktidarlar ve kentsel alanlar"
9 Mayıs Pazartesi, saat 18.00'da,
Alessandra Ricci (Koç Üniversitesi)
"Life outside the Palace: residential spaces and social groups in the city of Constantinople and its suburbs in Late Antiquity"
Sunum dili İngilizcedir.

***"Osmanlı toplumunda adalet: kurumlar, aktörler, uygulamalar"**
10 Mayıs Salı, saat 18.00'da,
Noémi Levy (Boğaziçi Üniversitesi)
"Hukuki soruşturmadan Osmanlı polisine: XIX. yüzyılın sonunda anlaşmazlıkların çözülmesinde yeni bir aktör" .
Sunum dili Türkçedir.

***"Fiziksel Antropoloji ve Arkeoloji" Semineri**
11 Mayıs Çarşamba, saat 17.30'da, IFEA'da,
-"*Découvertes récentes en Arménie et nouvelles données sur les pratiques funéraires en Transcaucasie du Néolithique au Bronze ancien*" (Ermenistan'daki yeni buluntular ve Neolitik'ten İTÇ'ye Transkafkasya'daki mezar adetleri üzerine yeni veriler)
Konuşmacı: Françoise Le Mort (Archéorient)
Konferans dili İngilizcedir.
-"*Paleoparasitology: Drawing the best from ancient parasites*"
("Paleoparazitoloji: Eski parazitlerden en iyi biçimde faydalanmak")
Konuşmacı: Matthieu Le Bailly (Franche-Comté Üniversitesi, Fransa)

*** Seminer "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"**
23 Mayıs Pazartesi, saat 18.00'da, IFEA'da,
İdris Bostan (İstanbul Üniyersitesi)
"17. Yüzyılda Tersâne-i Âmire Yönetimi: Tersane Emini ve Görevleri"
Sunum dili Türkçedir.

*** Seminer "Antropoloji Okumaları" kapsamında**
24 Mayıs Salı, saat 18.00'da, IFEA'da,
Yard. Doç. Biray Kolluoğlu (Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü)
"1990 Sonrası İstanbul'da Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Tabakalaşma"

***Seminer "Bellek ve kentsel hareketlilik"**
25 Mayıs Çarşamba, saat 18.00'da, IFEA'da,
Ekúménopolis, a city without limits (Imre Azem, film gösterimi
daha detaylı bilgi için *bkz.* http://devam.hypotheses.org/404

*** "Tanzimat'tan bugüne Türkiye'de yönetme ve idare tarzları"**
31 Mayıs Salı saat 18.00'da, IFEA'da,
Malte Fuhrmann (Zentrum Moderner Orient-Berlin)
"Constructing Europe on the Shores of the Aegean in the 19th Century: The Cultural Dimension"
Sunum dili İngilizcedir.

İSTANBUL ŞEHİR GÖZLEM MERKEZİ GEZİLERİ:
"İstanbul'da ticari dinamikler" teması çerçevesinde Jean-François Pérouse'la (Galatasaray Üniversitesi)
Bakırköy
19 Mayıs Perşembe, saat 09.00'da IFEA'dan hareket.

www.ifea-istanbul.net

ISTANBUL BILGI UNIVERSITY
MA PROGRAM IN HISTORY

CULTURAL AND INTELLECTUAL HISTORY OF TURKEY FROM THE MIDDLE AGES TO THE PRESENT DAY
STUDENTS WILL BE ADMITTED FOR THE 2011/2012 ACADEMIC YEAR

Applications: 01.05.2011 - 27.05.2011
Written exam: 28.05.2011
Interviews: 04.06.2011 - 06.06.2011

The Master's Program aims to provide students of diverse backgrounds a firm academic foundation geared towards conducting original research in the field of history with an emphasis on interdisciplinary methods and approaches. Application to the program is not limited to students with undergraduate degrees in history but is also open to those from related fields in the social sciences and humanities. International students are likewise encouraged to apply. Teaching and coursework are conducted in English.

Teaching Staff:
Prof. Murat Belge
Prof. Suraiya Faroqhi
Prof. Christoph K. Neumann - Munich Ludwig Maximilian University
Prof. Jale Parla
Prof. Mete Tunçay
Assoc. Prof. Bülent Bilmez
Assoc. Prof. M. Erdem Kabadayı
Assoc. Prof. Levent Yılmaz
Asst. Prof. Başak Tuğ

It is possible to be admitted to the program as a special student.
Scholarships are available.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
"Laureate International Universities Network" üyesidir

(0212) 444 0 428 | www.bilgi.edu.tr | http://history.bilgi.edu.tr | mekabadayi@bilgi.edu.tr
İstanbul Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü Eski Silahtarağa Elektrik Santralı Kazım Karabekir Cad. No: 2/13 Eyüp İstanbul

CHICAGO'DAN İSTANBUL'A, HAYMARKET'TEN TAKSİM'E

1 MAYIS TARİHİNİN İZİNDE*...

MEHMET Ö. ALKAN

1 Mayıs, işçi ve emek tarihinin olduğu kadar dünya tarihinin de en önemli günlerinden biridir. İlk kez, 1 Mayıs 1886'da başlayan kapsamlı bir genel grev ve mitingle dünya tarihine dâhil olmuştur. Gösterilerin devam ettiği 4 Mayıs'ta bir provokasyonla yaşanan trajedi "Haymarket Vakası" adıyla tartışmaları günümüze kadar uzayacak bir heykeller/anıtlar mücadelesini başlatmıştır. 1 Mayıs, 1889'da toplanan 2. Enternasyonal'de resmen "Uluslararası Emekçiler Günü" olarak kabul edilmiş ve ilk kez 1890 yılında kutlanmıştır. 1 Mayıs'ın ortaya çıktığı, 4 Mayıs Olayları'nın yaşandığı ve ardından heykeller/anıtlar mücadelesinin başladığı bu yerleri Chicago'da bizzat arayıp bularak, resimleyerek anlatmaya çalıştım.

Türkiye'de ise ilk kez II. Meşrutiyet'in ardından Üsküp, Selanik ve İstanbul'da başlayan kutlamalara yasak gelmekte gecikmemiş, İstanbul'da Taksim ve Pangaltı civarları kutlamaların merkezlerinden biri olmuştur. Milli Mücadele döneminde İstanbul'da kutlanan 1 Mayıs, işgalcileri protesto etmek için yapılan gösterilere dönüşürken, son kutlama 1927'de yapılacak ve sonrasında yasaklanacaktır. İzleyen yıllarda "illegal" bir halde kutlanan 1 Mayıslar, yasaklanışının neredeyse 50. yılında fiili olarak açıkça kutlanmaya başlayacaktır. Ancak 1 Mayıs 1977'de sahneye konan bir provokasyonla Taksim Meydanı Haymarket Vakası'ndan çok daha vahim bir trajediye sahne olacaktır.

1 Mayıs, darbe dönemiyle yeniden yasaklı kutlamalar listesine alınacak ve Taksim Meydanı her yıl 1 Mayıs'ta yeni bir mücadeleye tanık olacaktır. Nihayet 2008'de "Emek ve Dayanışma Günü" olarak kabul edilmiş ve sonunda 22 Nisan 2009'da kabul edilen yasa ile 1 Mayıs, "Resmi Tatil" günü olarak ilan edilmiştir. Bu son cümlenin ardında bile Türkiye için henüz



Haymarket Anıtı (Haymarket Memorial)-2004 Polis Anıtı da dikilerek, uzun yıllar devlete ait bir mekân olarak gösterilmek suretiyle adeta tarihi unutturulmak istenen Haymarket Vakası anısına, Chicago'lu sanatçı Mary Brogger tarafından yapılan ve sendika başkanlarıyla polis şeflerinin bulunduğu bir törenle 14 Eylül 2004 tarihinde açılan (Haymarket Memorial) Anıtı.

(Fotoğraf Mehmet Ö. Alkan (Foto Memo))

*Bu yazıyı, Chicago'da 1 Mayıs ve 4 Mayıs 1886 alanlarını ve heykellerini/anıtlarını, 7 Ağustos 2010 tarihinde birlikte heyecanla arayıp bulduğumuz, hayatımdaki iki muhteşem kadına, Kathy Alkan ve Şir Alkan'a ithaf ediyorum.

yeterince araştırılmamış tamı tamına 100 yıllık bir mücadele yatar.

1 MAYIS'IN DOĞUŞU

1 Mayıs'ın "işçi günü" olarak tarihi 1886 yılında Amerika'nın Chicago kentinde başlar. 1 Mayıs 1886 günü Chicago'da genel bir grev düzenlenmiştir. Grevin amacı 1867'de kabul edilmesine rağmen henüz hayata geçirilmeyen günlük 8 saatlik çalışma süresiyle ilgili yasanın uygulanması için ülke genelinde bir uyarı yapmaktır. Hatta bu amaçla "Sekiz Saatlik Gün" şarkısı bile yazılmıştır. Her yerde şu slogan duyulmaktadır: "İş için sekiz saat, uyku için sekiz saat, yapacağımız şeyler için sekiz saat!" Bu dönemde kullanılan bir başka slogan "Azalan saatler, artan ücretler" şeklindedir. Günlük 12-14 saatlik çalışma süreleri yerine, günlük 8 saatlik çalışma süresinin kabul edilmesiyle hem kısmen işsizliğin önüne geçileceği, hem düşük ücrete bir parça çare bulunmuş olacağı, hem de özellikle çocuk işçilerin insanca gelişiminin sağlanması açısından üzerinde önemle durulmuştur.

Sonunda, bu konuda ülke genelinde yapılan çağrı karşılık bulur ve örneğin işçi hareketi geleneğinin güçlü olduğu Chicago'da 1 Mayıs 1886 Cumartesi günü büyük bir yürüyüş düzenlenir. Yaklaşık 80.000 işçi kol kola girmiş, bir yandan şarkılar söyleyerek, bir yandan da sendikalarının afişlerini taşıyarak Michigan Caddesi'nden yürüyüşe başlamışlardır. Bu dayanışmanın işçi devriminden korkan bazı işverenleri şoke ettiği ve hemen işçi ve işçi sendikalarıyla aynı ücrete 8 saatlik işgününü kabul eden anlaşmaları imzaladıkları bilinmektedir. Günümüzde kutlanan 1 Mayıs'ın atası, işte bu günümüzde kanıksanmış günlük 8 saatlik çalışma süresinin kabul ettirilmesi için yapılan grev, görkemli yürüyüş ve mitinglerdir. New York, Detroit, Wisconsin gibi eyaletlerde on binlerce işçi eylemlere katılır. Hareketin merkezi olan Chicago'da greve giden işçi sayısının 40.000 civarında olduğu, ülke genelinde ise 300 ila 500 bin kişinin greve çıktığı tahmin edilmektedir.

1 Mayıs 1886 günü, ABD genelinde yaklaşık 1 milyon işçinin genel grev ve gösterilere katıldığı söylenir. İlk kez siyah işçilerle beyaz işçilerin birlikte yürüdüğü, kamusal parklara siyah işçilerin de girebildiği büyük bir gösteri yapılır. Barışçıl ve olaysız başlayan gösteriler izleyen günlerde de devam edecek ve fakat bir provokasyon, etkisi ve kavgası günümüze kadar gelen bir trajedinin yaşanmasına sebep olacaktır.

HAYMARKET VAKASI YA DA HAYMARKET KATLİAMI

Günlük 8 saatlik çalışma süresi uygulamasının hayata geçirilmesi konusunda düzenlenen 1 Mayıs'taki bu görkemli gösteri ve grevin ardından, 2 Mayıs Pazar günü de hem ABD'de, hem de Chicago'da barışçıl yürüyüşler devam eder. Ancak 3 Mayıs'ta barışçıl hava bozulmaya başlar, greve katılan işçilerin bazıları işten atılır. Grevci işçilerle grev kırıcı işçiler arasında başlayan gerilim kavgaya dönüşür ve bu sırada polisin grevci işçilerin üzerine ateş açmasıyla bazı işçiler ölür.

1 Mayıs'ı düzenleyen işçiler, polisin bu ölçüsüz saldırısını kınamak ve protesto etmek için, 4 Mayıs Salı günü akşamı Chicago'da Haymarket denen meydanda bir miting yapma kararı alırlar. Bu mitingin, dönemin işçi yanlısı belediye başkanı Carter Harrison'un izin verdiği yasal bir miting olduğu ne yazık ki birçok kaynakta zikredilmez bile.

Akşam 7.30'da başlaması gereken miting bir saat gecikmeli başlar. Beklenen 20.000 işçi yerine 2.500'den az gösterici gelir. Miting sonuna doğru, vaiz Fielden konuşmasını tamamlamak üzereyken meydanda 200 civarında gösterici kalmıştır. Tam bu sırada 176 silahlı polis kalabalığa saldırır. Derken, kimliği günümüzde de hâlâ bilinmeyen biri(leri) Amerika tarihinde ilk kez polise doğru bir dinamit (boru bomba) fırlatır. Bombanın etkisi ile bir polis ölürken (Mathias J. Degan), panikleyen polislerin sağa sola ateş etmesi nedeniyle ayrıca 7 polis ve 4 gösterici ölür, onlarcası yaralanır.

Ertesi gün yalnızca Chicago'da değil, ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilir. Bundan sonraki süreç yine yalnızca Chicago'da değil, dünyada işçi karşıtı bir dizi eylemin başlamasına neden olur. Yerel sendikalar kapatılır, işçi liderleri tutuklanır, evler izinsiz bir şekilde aranır, sendika gazeteleri süresiz kapatılır.

SOSYALİZM, ANARŞİZM VE EMEK TARİHİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI

Haymarket Vakası sonrasında ölen toplam sekiz polise karşılık, adeta misilleme yaparak sekiz miting düzenleyicisi tutuklanır: August Spies (1855-1887), Albert Richard Parsons (1848 - 1887), Adolph Fischer (1858-1887), George Engel (1836-1887), Louis Lingg (1870-1887), Oscar Neebe (1850-1915), Samuel Fielden (1846-?) ve Michael Schwab (1853-?).

Hem "1 Mayıs", hem de 4 Mayıs'ta yaşanan Haymarket Vakası, emek tarihi açısından olduğu kadar sosyalizm ve anarşizmin tarihinde de bir dönüm noktası olmuştur. Anarşistler 1 Mayıs'ın anarşist bir eylem olduğunu, tutuklanan ve bir kısmı idam edilen sekiz kişinin de anarşist ideolojiye bağlı olduğunu vurgularlar.





Heykel, 4 Mayıs 1886'da yaşanan Haymarket Vakası nedeniyle, orada ölen işçi ve göstericiler yok sayılarak, yalnızca ölen polisleri "anmak" için Haymarket Memorial adıyla devlet tarafından Johannes Gelert adlı bir heykeltıraşa sipariş edilmiştir. Daha vahimi, nispet yapın'casına, idamlar'dan iki yıl sonra, 1 Mayıs 1893'de açılmıştır. Heykel kaldırıldığı günden itibaren rahat bırakılmayacak, özellikle anarşistlerin hedefi haline gelecektir.

Anıtta yer alan ve olayı polis açısından anlatan yazıt.

Şehitler Anıtı Afişi 1990'lardan itibaren "May Day" ve ona dair tarih yeniden hatırlanacak ve mezarlıktaki Haymarket Şehitleri (Haymarket Martyrs) Anıtı etrafında etkinlikler düzenlenecektir.

Tutuklamalar sonrasında iki ay sürecek olan Amerikan tarihinin en ünlü davalarından biri başlar. Adalet açısından dava o kadar gayri ciddi bir hal alır ki, *Chicago Tribun* gibi saygın bir gazete bile jürinin bu 8 kişiyi suçlu bulması için jüriye para ödemeyi önermiştir. Dolayısıyla daha başından itibaren adil ve dürüst bir şekilde sürmeyen yargılama sürecinin planlı bir idam kararı alma süreci olduğu konusunda tartışma yoktur. Bu nedenle 21 Haziran 1886'da başlayan ve tarafsızlığını yitirdiği herkesin malumu olan



"İş için sekiz saat, uyku için sekiz saat, yapacağımız şeyler için sekiz saat!". Bir başka slogan "Azalan saatler, artan ücretler" şeklindedir. 12-14 saatlik çalışma süreleri yerine, 8 saatlik çalışma süresinin kabul edilmesiyle kısmen işsizliğin önüne geçileceği, düşük ücrete kısmen çare olacağı ve çocuk işçilerin insanca gelişimi düşünülür.

jürinin de hazır bulunduğu davanın 20 Ağustos 1886'da idam kararlarıyla son bulması kimseyi şaşırtmaz. Duruşma sonunda yapılan "yargılananların yargılamaları" başlıklı meşhur konuşma, anarşizmin tarihinde bir manifesto olarak kabul edilmiştir.

Jüri 8 kişiyi de suçlu bulmuş, 7 kişinin asılarak idam edilmesine ve Oscar Neebe'nin de 15 yıl ağır hapisle cezalandırılmasına karar vermiştir. İdamdan bir gün önce gelen temyiz baskısıyla da Samuel Fielden ve Michael Schwap'ın ölüm cezaları ömür boyu hapse çevrilir. Aynı günün sabahı Louis Lingg hücresinde kafasının bir bölümü bir dinamit kapsülüyle parçalanmış olarak bulunur. Adolph Fischer, George Engel, Albert Parsons ve August Spies 11 Kasım 1887 günü asılarak idam edilirler.[1]

İdamların üzerinden 6 yıl bile geçmeden, adaletin tecelli etmediği ve haksız yere idam edildikleri anlaşılacaktır. Haziran 1893'te Illinois Eyaleti'nin valisi bu adaletsizliğe izin veren bütün bir yargı sistemini kınar ve devlet adına özür diler. Hapis yatmakta olanlar serbest bırakılır.



1 MAYIS'IN ULUSLARARASI EMEK GÜNÜ OLARAK KABUL EDİLMESİ

Haymarket Vakası davasının sonuçlanmasından ve idamların infaz edilmesinden 2 yıl sonra, 14-21 Temmuz 1889 tarihinde Paris'te toplanan II. Enternasyonal'in 1. Kongresi'nde verilen bir teklifle, 1 Mayıs günü, hem Haymarket Vakası'nın ve yargılamaların adaletsizliği, hem de Haymarket Şehitleri anısına "Uluslararası İşçi Günü" olarak kabul edilir. İlk 1 Mayıs ertesi sene, yani 1890 yılında Paris, Viyana gibi şehirlerde kutlanır.

Bu süreçte 1 Mayıs Avrupa'ya taşınacak, Amerika'da etkisini kaybetmeye başlayacaktır. Uzun süre Amerikan işçi hareketinin yarısı 1 Mayıs'ı Emek Günü olarak beklerken, diğer yarısı Eylül'ün ilk pazartesi gününü emek günü olarak kutlamıştır. Rusya'daki Ekim Devrimi'nden sonra 1 Mayıs "komünizm" ile ilişkilendirilir ve kutlanmaktan vazgeçilir! Tuhaftır, dünyada 1 Mayıs'ın kutlanmasına neden olan olay Amerika'da yaşanmış ancak Amerika'da hâlâ resmen tanınmamaktadır. Günümüzde Amerika'da Eylül'ün ilk pazartesi günü "emek günü" (Labour Day) olarak kutlanan tatil günüdür.[2] Aslında 1 Mayıs'ın "İşçi Günü" olarak ilan edilmesine giden süreçte etkili olan olaylardan biri, devletin, Haymarket Vakası'nda yalnızca polisin rolünü öne çıkartan bir heykel yaptırmasının yarattığı tepki rol oynamıştır. Heykelin dikilmesinden 2 ay sonra 1 Mayıs Uluslararası İşçi Günü olarak kabul edilmiştir. Bu tartışmalı heykel, Haymarket Anıtı olarak adlandırılan Chicago Polis Heykeli'dir.

HEYKELLER MÜCADELESİ: POLİS KORUMASINDAKİ POLİS HEYKELİ (HAYMARKET ANITI)-1889

Dünyanın en garip heykellerinden biri Chicago'da bulunan Polis Heykeli/Anıtı'dır. Heykel, 4 Mayıs 1886'da yaşanan Haymarket Vakası nedeniyle, orada ölen işçi ve göstericiler yok sayılarak, yalnızca ölen polisleri "anmak" için devlet tarafından yaptırılmıştır. Heykel, Chicago polisinin haklılığını psikolojik olarak öne çıkarmak amacıyla, Johannes Gelert adlı bir heykeltıraşa sipariş edilmiştir. Daha vahimi, nispet yaparcasına, idamlardan iki yıl sonra, 30 Mayıs 1889'da düzenlenen mutantan törenle, Haymaket Vakası'nda bomba ile ölen polis memuru Mathias J. Degan'ın oğluna açtırılmıştır. Heykel, dur işareti yapan bir polis memuru şeklindedir. Chicago Kent Müzesi'nde de bulunan, Haymarket Vakası'nda görevli Başkomiser William Ward'ın göstericilere hitaben söylediği varsayılan şu cümleler heykele yakıştırılmıştır: "Illinois Eyaleti halkı adına, size emrediyorum, çabuk ve sakin bir

şekilde dağılın." Aslında bu cümle bile suçluyu işaret etmektedir!

Tahmin edilebileceği üzere Polis Heykeli açıldığı andan itibaren rahat bırakılmayacak, küçük saldırılara uğrayacaktır. Ancak heykele yönelik ilk büyük kaza/saldırı 1927 yılında yaşanır. Haymarket Vakası'nın 41. yıldönümü olan 4 Mayıs 1927'de bir tramvay kazayla yoldan çıkarak anıta çarpmıştır! Heykel tamir ettirilir ve Haymarket Meydanı'ndan alınarak 1928'de The Union Park'a dikilir. 1950'lerde yine yer değiştirirse de saldırılar eksik olmaz. Beklenebileceği üzere 1968 olaylarından Chicago polisi de Polis Heykeli de fazlasıyla nasibini alır. Örneğin 4 Mayıs 1968'de, Haymarket Vakası'nın 82. yıldönümünde, Vietnam Savaşı karşıtlarının protestosu sırasında polislerle gösterici̇ler arasında kalan heykel oldukça zarar görür. Ertesi yıl, 1969'da yaşanan "Öfke Günleri"nden kısa süre önce, 6 Ekim 1969'da radikal solcu Weatherman grubu tarafından heykelin bacakları arasına konan bir bomba ile heykel havaya uçurulur. Ancak heykel kısa sürede tekrar inşa edilip 4 Mayıs 1970'te, Haymarket Vakası'nın yıldönümüne yetiştirilerek törenle açılır. Saldırılar durmayacak, 6 Ekim 1970'te heykel tekrar bombalanacaktır. Heykel kısa sürede tekrar yapılacak, ancak bu kez 24 saat polis korumasıtahsis edilecektir. Dünyanın ilk gerçek polisler tarafından 24 saat korunan Polis Heykeli, nihayet Ocak 1972'de Chicago Polis Müdürlüğü bahçesinde doğal, sürekli ve kapsamlı bir polis korumasına kavuşacaktır. Heykelin sondan bir önceki durağı, 1976'da götürüldüğü Chicago Polis Akademisi'nin kapalı bahçesidir. Ancak izleyen 30 yıl boyunca Haymarket Meydanı'nda kalan heykelin boş kaidesi, polis aleyhtarı birçok yazı ve çizime ev sahipliği yapar.

Polis Heykeli son durağına 2007'de taşınır. Bu kez hassasiyetler göz önüne alınarak Haymarket Vakası'nın 4 Mayıs'taki yıldönümünde açılmak yerine, 1 Haziran 2007'de açılır. Yeni yeri Polis Merkezi önündeki yüksek kaidenin üzeridir. Bir tören düzenlenerek Haymarket Vakası'nda ölen ilk polis Mathias J. Degan'ın büyük torunu tarafından açılışı yapılmıştır. Heykel Chicago Polis Müdürlüğü önündeki bahçede 24 saat 7 gün koruma altında. Heykelin ön yüzündeki yazı "Illinois halkı adına size süküneti emrediyorum." şeklinde yumuşatılmış ve değiştirilmiştir. Anıtın arka tarafında Haymarket Vakası'nda ölen 8 polisin adları yazılmış ve 59 polisin de yaralandığı belirtilmiştir. Heykel'in sol yanında ise şu yazı yer alır: "Haymarket Anıtı, 1 Haziran 2007'de Chicago Polis Merkezi Karargâhında, 4 Mayıs 1886'da Haymarket çatışmasının bir sonucu olarak ölen 8 Chicago polisinin ve bu büyük şehrin vatandaşlarına hizmet etmek ve onları korumak için canlarını feda eden bütün diğer polislerin cesaretinin mirasına ithaf edilmiştir."

HAYMARKET ŞEHİTLERİ ANITI-1893

Polis Heykeli'nin (Haymarket Anıtı) devlet tarafından dikilmesi, muhaliflerin karşı bir anıt yapma kararını pekiştirmiştir. Bu anıt, Haymarket Vakası sonrasında düzmece bir mahkeme ile idam edilen ve "Haymarket Şehitleri" olarak adlandırılan mağdurları anmak için, gömülü oldukları mezarlıkta bir anıt yapılmasına vesile olur.

Bu yeni anıt, bir kadının olağanüstü gayretleriyle dikilmiştir. Yukarıda değindiğimiz Chicago'daki, tarihin ilk 1 Mayıs 1886 yürüyüşünün ardında Lucy ve Albert Parsons adında bir karı-kocanın hüzünlü ve kararlı hikâyesi vardır. Lucy 1853'te Teksas'ta bir köle olarak doğmuş, Amerikan İç Savaşı sonrasında bir büroda çalışmış, eşi Albert'le evlendikten sonra Chicago'ya taşınmıştır. Taşınmasının ardından ilgisini yazmaya ve dikiş işçisi kadınların sorunlarına ve örgütlemesine vermiştir. Bir mürettip olan Albert, dönemin etkili işçi derneği Emek Şövalyeleri'nin bir üyesi ve *Alarm* adlı işçi gazetesinin de editörlüğünü yapmaktadır. Her ikisi de ilk 1 Mayıs 1886'da genel grevin örgütlemesi için oldukça etkin bir şekilde çalışmışlardır. 4 Mayıs'taki Haymarket Vakası'ndan sonra Albert Parsons idam edilmiş, ancak Lucy Parsons'un hikâyesi orada bitmemiştir.

İdamların ardından Lucy Parsons mücadelesine yeni amaçlar katarak devam etmiştir. Lucy, Pioneer Aid and Support Association adlı derneği kurmuş, 1887 ile 1893 yılları arasında ve başta idam edilenler olmak üzere ölenlerin dul, yetimleri ile bakımakla yükümlü oldukları yakınlarına yardım etmek için çabalamıştır. Ayrıca Haymarket Vakası üzerine yayınlar yapmış ve o sırada hapishanede yatmakta olan Haymarket Vakası'nın üç mahkûmunun davalarını temyiz etmek için gayret göstermiştir.

Ayrıca Lucy Parsons ve kurduğu dernek, Haymarket Meydanı'na, polisin şiddetini ve sonrasındaki idamları meşru gösterecek tarzda Polis Anıtı dikilmesinin ardından, gerçek Haymarket mağdurları anısına bir anıt dikilmesi için yoğun bir çaba harcamıştır. Lucy, "Haymarket Şehitleri" (Haymarket Martyrs) olarak adlandırılan idam edilenler anısına



Haymarket Şehitleri Anıtı 1 Mayıs 1886 grevini örgütleyen ve 4 Mayıs'ta yaşanan Haymarket Vakası'nın sorumluluğu üzerlerine yıkılmış ve düzmece bir mahkeme ile idam edilmiş olanların anısına yaptırılmıştır. Lucy Parsons'un öncülüğünde Waldheim Mezarlığı'nda yaptırılan anıt, 25 Haziran 1893 günü büyük bir törenle açılır. Anıtın üstünde eyalet valisinin de düzmece mahkeme nedeniyle resmi özür yazısı yer alır (bkz. karşı sayfa).

bir anıt yapılması için hemen harekete geçer. Waldheim Mezarlığı'nda, idam edilenlerin yakınında inşa edilen anıtın açılması için 25 Haziran 1893 Pazar günü büyük bir tören düzenlenir. Chicago'nun merkezinden başlayan yürüyüş bir süre sonra trenlerle mezarlığa kadar sürer. Yürüyüşe sendika, dernek, müzik grupları ve korolarla, işçi, sosyalist ve anarşistler katılır. 3.000 kişi ile başlayan yürüyüş mezarlıkta 8.000 kişiye ulaşmıştır.

Binlerce insan mezarlığa geldiğinde ilginç bir program ile karşılaşırlar. İngilizce, Almanca, Lehçe ve Bohemyan dillerinde konuşmalar yapılır. İngiltere, Fransa ve Belçika'dan sendikalar çiçek demetleri yollamışlardır. Anıt kırmızı bir bezle sarılmış ve çeşitli sendikaların gönderdiği bayrak, flama ve afişler bulunmaktadır. Program, Heykeltıraş Albert Weinert'in yaptığı anıtı, Pioneer Aid and Support Association başkanına sunmasıyla başlar. Tam o sırada Fetzner Orkestrası "Marseillaise"i çalmaya başlar ve anıt idam edilen Albert Parsons'un 14 yaşındaki oğlu Albert Parson's tarafından açılır. (Adeta Polis Heykeli'nin açılışına karşılık verilmiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi Polis Anıtı da bomba ile ölen polisin oğlu tarafından açılmıştı.) Ardından Humboldt Şan Derneği "Uyan" adlı eski bir Luteren ilahi okur.

Anıt önünde yapılan bu tören, 78 yıl sonra 1971'de, 78 yıl önceki sırasıyla tekrarlanacaktır. Törene o sırada hayatta olan son Pioneer Aid and Support Association üyesi Oscar Neebe'nin büyük torunu da katılacaktır. Sonrasında her 4 Mayıs'a en yakın Pazar günü Illinois Emek Tarihi Derneği ve diğer dernekler anıtın etrafında toplanmaya başlar.[3]

O zamanki adıyla Waldheim, şimdiki adıyla Forest Home Mezarlığı'nda dikilmiş Haymarket Şehitler Anıtı, 1893 yılında yapılmakla birlikte, anıtın üzerinde idamların infaz edildiği 1887 yılı yazar. Anıtın önündeki kadın heykeli adaleti simgelemektedir. Adaleti temsil eden kadın, yere düşmüş bir işçinin önünde ayakta durmaktadır. Kadının bir elinde, ölen işçinin başının üzerinde tuttuğu defne çelengi bulunmaktadır. Kadın geleceğe doğru yürümektedir, gelen kuşakların daha iyi yaşaması için gerekirse adeta kılıcını çekmeye hazırdır.

Haymarket Vakası sırasında göstericilerin Fransız milli marşı Marseillaise"i hep bir ağızdan söylediği biliniyor. Ayrıca heykeltıraş Albert Weinert'ın da o sıralarda 100. yılı kutlanmakta olan Fransız Devrimi'nden ve özellikle Fransız milli marşı "Marseillaise"dan etkilendiği çok açık.[4] Aslında heykel bir başka açıdan "Michelangelo'nun Pieta'sını, İsa'nın çarmıhtan indirildiği anı canlandıran ve kollarında Ölü İsa'yı taşıyan Meryem Ana heykelini çağrıştırıyor.

Haymarket şehitlerinden August Spies'in, 11 Kasım 1887'de asılarak idam edilmeden önce darağacından haykırdığı son sözler, anıtın ön tarafındaki kaidenin altına aynen yazılmıştır. "The day will come when our silence will be more powerful than the voices you are throttling today" (O gün gelecek, sessizliğimiz bugün kıstığınız sesten çok daha güçlü olacak.)

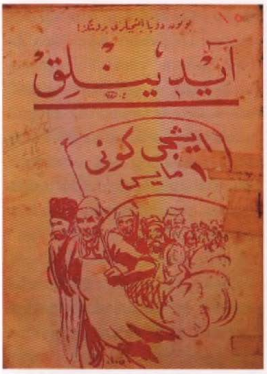
Anıtın arka tarafında dördü idam edilen, biri de intihar eden beş kişinin isimleri yazmaktadır. Ayrıca Illinois Eyaleti valisinin John P. Altgeld'in idamların üzerinden 6 yıl geçmeden, 1893'te, adil olmayan yargılamayı kınayan ve haksız idamlar nedeniyle özür dileyen uzun cümlesi okunmaktadır.[5]

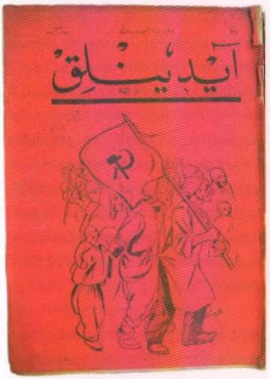
HAYMARKET VAKASI PLAKETİ-1992 VE HAYMARKET VAKASI ANITI-2004

Biraz yukarıda anlattığımız gibi, Polis Anıtı, Haymarket Vakası olarak adlandırılan olayın geçtiği Haymarket Meydanı'na dikilmiş ve birçok saldırıya maruz kalınca Chicago Polis Merkezi'ne taşınmak zorunda kalmıştı. Bu heykel, polisi öne çıkaran ve



Türkiye Sosyalistlerinin İlk 1 Mayıs Fotoğrafı
***İştirak* dergisinin No: 2-20. sayısında (21 Haziran 1328 Perşembe [Temmuz 1912]) s. 24 yayınlanan bu resmin altında "Pangaltı'daki Belvü Bahçesinde Efrenci 1912 Senesinde Mayısın Birinci Günü Osmanlı Sosyalistleri Tarafından İdare Edilen Bir Mayıs Bayramı" cümlesi okunmaktadır. Bu fotoğraf bildiğimiz kadarıyla Türkiye 1 Mayıs tarihinin ilk fotoğraflarından biri, belki de ilkidir. Bu fotoğrafa ilk kez Mete Tunçay dikkat çekmiştir.**
(Mehmet Ö. Alkan Arşivi)







Aydınlık dergisinin 1 Mayıs 1923 nüshasının kapağı. Üstte, "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" yazmaktadır. Resimdeki işçinin elinde tuttuğu pankartta "İşçi Günü 1 Mayıs" yazısı okunuyor.

[Mehmet Ö. Alkan Arşivi]

"Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" Aydınlık dergisinin 1 Mayıs 1924 tarihli kapağı.

1927 1 Mayıs Kutlaması ve Türkiye Amele Teali Cemiyeti, *Milliyet* (1 Mayıs 1927).
1927'de yayınlanan *Milliyet* gazetesi haberi birinci sayfadan şu başlıkla vermiştir: "İşçiler dün bayramlarını tes'id ettiler." Alt başlıkta şunlar yazılıdır: "Dünyanın Her Tarafında Olduğu Gibi Şehrimizde de İşçiler Bir Mayıs Münasebetiyle Birbirlerini Tebrik Ettiler!" Haberin altına bir fotoğraf eklenmiş ve şunlar yazılmıştır: "Amele Murahhasları Türkiye Amele Teali Cemiyeti Binası Önünde".

[Mehmet Ö. Alkan Arşivi]

göstericileri suçlu olarak gösteren bir tarzda yapıldığı için uzun yıllar sendikalar, sosyalist ve anarşistlerden tepki almıştı. Heykelin Polis Müdüriyeti'ne taşınması ve Soğuk Savaş'ın bitmesinin yarattığı uygun ortamdan sonra, Haymarket Vakası'nın yaşandığı yerde, 25 Mart 1992'de buradaki kaldırıma nihayet bir bronz plaket konmuştur. Haymarket'te yaşanan olaylar ilk kez "polisin/devletin" bakışı dışında bir başka açıdan ifade edilebilmiştir. Ayrıca bu meydana, Haymarket Vakası'nı anacak bir anıt yapılması konusunda çabalar başlamıştır. Nihayet, Chicago'lu sanatçı Mary Brogger'in yaptığı ve sendika başkanlarıyla polis şeflerinin bulunduğu bir törenle bu anıt/heykel (Haymarket Memorial), 14 Eylül 2004 tarihinde açılmıştır. Anıt, Chicago Şehri, Illinois Emek Tarihi Federasyonu'nun da katkılarıyla günlük 8 saatlik çalışma süresi mücadelesinin anısına, Haymarket Vakası'nı ve saldırılarını anmak amacıyla dikilmiştir. Anıtın sol yanındaki açıklamalarda olayın anarşist aktivistler tarafından organize edildiği belirtilerek yaşananlar özetlenmiştir.

Haymarket Vakası'nı tasvir eden ve Chicago Kent Müzesi'nde de bulunan gravürde 4 Mayıs Günü Haymarket Meydanı'nda bir at arabasının arkasında yapılan konuşma ve bombanın patlantası tasvir edilmektedir. Bu gravürün yıllar sonra dikilecek anıta da ilham kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. [Gravür için The Haymarket Riots Chicago, 1886. Photo credit: Library of Congress]

TÜRKİYE'DE II. MEŞRUTİYET'İN 1 MAYIS'LARI

Türkiye'de işçi hareketleri 1860'lı yıllara kadar geri gitmekle birlikte 1 Mayıs'ların kutlanması için II. Meşrutiyet dönemini beklemek gerekecektir. II. Meşrutiyet işçi ve sosyalist hareketin geliştiği bir dönemdir. Grevler hayatın bir parçası durumuna gelir. Grevlerin konularından biri günlük mesailerin 10 saate indirilmesidir.[6] Osmanlı'da 1 Mayıs'ın ilk kez nerede ve ne zaman kutlandığı konusunda muhtelif rivayetler var. Ancak daha önemlisi kutlanmış olması ve kutlamanın bir arada yaşamı vurgulayan bir eksende yapılmış olması.[7] Rivayetlere göre ilk kutlamalardan biri 1905'te İzmir'de veya yeri belirtilmemekle birlikte 1906 yılındadır.[8] Örneğin, *Aydınlık* 1925 yılında çıkardığı 1 Mayıs ile ilgili risalede şu bilgiyi veriyor: "Daha evvel 1906-1909-1910 tarihlerinde 1 Mayıs'ın Rum, Ermeni hatta bir miktar Türk işçileri tarafından bir bayram tarzında tes'id edildiğini görüyoruz. Fakat bunlar nihayet, kuzu pişirilen, helva yapılan Kâğıthane âlemlerinden başka bir şey değildi."[9]

1 Mayıs'ın 1908'den önce kutlanıp kutlanmadığı konusunda bir bilgi olmamasına rağmen II. Meşrutiyet sonrasında, 1 Mayıs, dönemin şartlarına göre kalabalık bir şekilde kutlanır. Gerçekten Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun (SİF) kendi belgelerinden de anlaşıldığı kadarıyla II. Meşrutiyet sonrasında ilk 1 Mayıs kutlaması, 1909 yılında Üsküp ve Selanik'te yapılmıştır. SİF'in Sosyalist Enternasyonal'e gönderdiği "Avrupa Türkiyesinde Sosyalist Hareket" başlıklı rapora göre Üsküp'te kutlanan 1 Mayıs'a birden fazla örgüt katılmıştır.[10] Osmanlı sosyalisti ve bir dönem İT listesinden parlamentoya girmiş olan Makedon (Dimitar) Vlahof Efendi'nin anılarında yazdığına göre İşçi Kulübü öncülüğünde yapılan Selanik'teki kutlamalara Yahudi, Türk, Makedon, Bulgar ve diğer milletlerden işçiler katılır.[11] Sosyalist hareketin bir başka önemli ismi Abraam Benoraya da anılarında 1909'da Selanik'te kutlanan bu ilk 1 Mayıs'ın üzerinde önemle durur. Türk, Bulgar, Musevi işçilerin bando eşliğinde ve ellerinde kızıl bayraklarla, herkesin şaşkın bakışları altında gösteri yürüyüşü yaptıklarını anlatır. İşçiler ellerinde kızıl sosyalist bayraklar, hilalli Türk bayrağı, Yunan bayrağı ve dövizlerle yürümüşlerdir. Konuşmacılar arasında Ermeni, Türk, Sırp, Yunanlı işçiler bulunmaktadır. Yürüyüş rıhtımdan başlayıp Egnatia'dan devam edip, federasyon merkezinde son bulmuş ve mitingin görkemi ülke genelinde yankılanmıştır.[12]

SİF hazırladığı bir başka rapora göre 1 Mayıs, 1910 yılında da Selanik'te serbestçe kutlanmıştır. Gösteri yürüyüşü ve Balkan İttihadı'ndan söz eden konuşmalar yapılmıştır. Bulgar Sosyalist Grubu da SİF ile birlikte yürüyüşe katılmıştır.[13] Kırmızı mürekkeple basılan Ladino ve Fransızca makalelerin yer aldığı *1 Mayıs Gazetesi* hazırlanmış ve dağıtılmıştır.[14]

SİF ile İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) arasında artan gerilim, İTC'nin sendikalar üstünde artan baskısı ve sosyalist harekete dönük bastırma girişimleri 1911 yılında Selanik'te kutlanan 1 Mayıs'ın İTC'yi protestoya dönüşmesine neden olur. 1 Mayıs yürüyüşüne 7.000 civarında emekçi katıldığı tahmin edilmektedir. Katılanlar arasında 14 sendika ve ayrıca sendikasız işçiler de bulunmaktadır. Öğleden sonra büyük yürüyüş başlamıştır. En önde bando-mızıka, onların arkasında 1.000 civarında 7-8 yaşında işçi çocuk, onların arkasında da sendikalı, sendikasız işçiler yürüyüş yapmışlardır. Sonra da Mebus Vlahof Hürriyet Meydanı'nda büyük kalabalığa hitaben konuşma yapmıştır. Dört ayrı dilde konuşmalar yapılmıştır. Yürüyüş ve gösteriler bir şenlik havasında geçmiş ve sona ermiştir.[15] Benaroya da anılarında bu mitingi anlatır. Musevi Bulgar, Yunan ve Türklerin katıldığı mitingde Enternasyonal birçok farklı dilde söylenir.[16]

Daha önceki yıllarda İstanbul'da kutlanıp kutlanmadığı kesin olmamakla birlikte, en azından 1911 yılında 1 Mayıs'ın kutlandığı bilinmektedir.[17]



Menderes Plağı "Menderes'in Bir Protokol Konuşması ve Türk İşçilerine Hitabesi" (Sultan Plak:HP-502) başlıklı plak.

(Mehmet Ö. Alkan Arşivi)

Osmanlıca Enternasyonal

Kalk ey lanetle damgalanmış
Aç ve çıplak mazlum dünya!
Zulme karşı yürekler yanmış,
Alevlenmiş bu dava!
Yıkalım bu köhne cihanı
Kuralım bir yeni âlem:
Arzın sefil ve mahkûm insanı
Arza hâkim olur o dem.

"nakarat"
Bu kavga son en kat'i
Şanlı bir harb olur,
Enternasyonalle
İnsanlık can bulur.

Yok bize hiç kimsenin imdadı
Sultanlardan, vezirlerden!
Bizi bunlardan kurtaracak
Kuvvetimizdir ancak.
Parçalayıp köhne zinciri
Hükmü ele almak için,
Kızgın iken döğün demiri,
Ocakları körükleyin!

"nakarat"
[Bu kavga son en kat'i
Şanlı bir harb olur,
Enternasyonalle
İnsanlık can bulur.]

Demir kollu zahmet ordusu
Dünyada bizleriz ancak;
Zahmetkeşin fabrika, toprak;
Tenbellere ölüm! Korku!
Celladların başında bir gün
Şimşek çakar, ölüm gürler!
Al bayrakla doğan parlak gün
Bize kurtuluş getirir!

"nakarat"
[Bu kavga son en kat'i
Şanlı bir harb olur,
Enternasyonalle
İnsanlık can bulur.]

[*Aydınlık*, Sayı:15 (Mayıs 1339/1923) s. 378]

TÜRKİYE SOSYALİSTLERİNİN İLK 1 MAYIS FOTOĞRAFI!

İTC hükümeti genelde muhalefet, özelde ise sosyalist hareket üzerinde baskı kurmaya devam etmiştir. Bu nedenle 1909'dan beri kutlanmakta olan 1 Mayıs, 1912 yılında ne Selanik'te ne de İstanbul'da kutlanmıştır. 1912 yılının 1 Mayıs'ında yürüyüş ve toplantı izni verilmeyince, Selanik'te SİF işçilere işbaşı yapmama çağrısında bulunur ki 7.000'e yakın işçinin bu çağrıya uyduğu yazılmaktadır. Ayrıca federasyon lokalinde de 1.200 kişinin katılımıyla bir toplantı düzenlendiği belirtilmektedir. Kutlama için dans gibi gösteriler yapılırken, polisin kalabalığı ve toplantıyı dağıttığı rapor edilmiştir.[18]

İstanbul'da ise Tetebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin öncülüğünde Pangaltı'da Belvü Bahçesi'nde kutlanır.[19] *İştirak* dergisinin No: 2-20. sayısında (21 Haziran 1328 Perşembe [Temmuz 1912]) s.24 yayınlanan "Pangaltı'daki Belvü Bahçesinde Efrenci 1912 Senesinde Mayısın Birinci Günü Osmanlı Sosyalistleri Tarafından İdare Edilen Bir Mayıs Bayramı" cümlesi okunmaktadır. Bu fotoğraf bildiğimiz kadarıyla Türkiye 1 Mayıs tarihinin ilk fotoğraflarından biri, belki de ilkidir. Fotoğrafın ortasına doğru iki pankart dikkat çekmekte, muhtemelen birinde Yunanca, diğerinde Latin harfli birer yazı bulunmaktadır.

1913 ve 1914 yıllarında 1 Mayıs kutlanamamış, İTC tam anlamıyla bir baskı kurmuştur. Konu federasyonun raporuna şu cümlelerle yansır: "1 Mayıs 1914 günü yürüyüş yapamadık, bu keyfi yönetimi protesto ediyor ve sizlerle birlikte bir kez daha haykırıyoruz: Kahrolsun Burjuvazi! Yaşasın Özgürlük! Yaşasın Toplumsal Devrim!"[20]

MÜTAREKE VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARI

Mütareke döneminde 1919 yılından itibaren kutlama haberleri yayınlanmaya başlar.[21] 1920'de kutlanmayan 1 Mayıs, 1921'deki kutlamalarda bir yandan İstanbul Hükümeti'ni, diğer yanda da Milli Mücadele'yi destekleyen işçi örgütleri arasında bir zıtlaşma yaratmıştır. 1 Mayıs'ın İstanbul'da 1921'den itibaren kutlanmaya başladığı görülmektedir. Polis kutlamaları yasaklamakla ve katılanların cezalandırılacağı açıkça belirtilmekle birlikte, gösterilere hükümete sempati duyan Türkiye Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi'nin öncülük etmesi müdahale edilmemesinin nedenlerinden biri olmuştur. Kutlamaların Kâğıthane'de yapıldığı, bando eşliğinde marşlar söylendiği, İştirakçi Hilmi ve bazı işçilerin mavi gömlek, kırmızı kravat taktıkları bu halleriyle Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret ettikleri ve "Bilumum İstanbul Amelisine" başlıklı bildiri yayınladıkları anlatılır.

1922 yılındaki kutlama aynı zamanda işgale karşı kapsamlı bir tepki olarak örgütlenmiş, Ankara Hükümeti ve Milli Mücadele'ye destek verilmiştir. İstanbul dışında Ankara ve İzmir'de de kutlamalar yapılmıştır. İşçiler aileleriyle birlikte kutlamalara katılmışlardır. Kutlamaların Sultanahmet'te başladı-

ğı ve uzun bir yürüyüşle Kâğıthane'ye dek sürdüğü belirtilir.

1923 yılındaki 1 Mayıs'a, İzmir İktisad Kongresi'nin de etki ve katkısı olur. İzmir İktisad Kongresi'ne katılan işçi gruplarının oluşturdukları Türkiye Umum Emekçi Grubu 39 maddelik bir temel esaslar kaleme almıştır. Buna göre ilk maddede "amele kelimesiyle hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı say ve amelin ba'de-mâ (emekçi) unvanıyla tevsimi" ve 14. maddesinde de "Bir Mayıs gününün Türkiye Emekçiler bayramı olarak kanunen kabulü" isteği dile getirilmiştir.[22] Bu isteğin 2008 yılına kadar kabul edilmemesi hazindir.

1924'te yasak olmasına rağmen yine kutlanır. 1925'teki Kürt İsyanı ve ardından çıkan Takrir-i Sükûn Kanunu, muhalefeti tam anlamıyla baskı altına alır. Ancak Amele Teali Cemiyeti'nin kutlamalarına izin verilir. 1926'da sınırlı kutlanırken, 1927'de son kez kutlanır. 1927'de yayınlanan *Milliyet* gazetesi haberi birinci sayfadan şu başlıkla vermiştir. "İşçiler dün bayramlarını tes'id ettiler." Alt başlıkta şunlar yazılıdır: "Dünyanın Her Tarafında Olduğu Gibi Şehrimizde de İşçiler Bir Mayıs Münasebetiyle Birbirlerini Tebrik Ettiler!" Haberin altına bir fotoğraf eklenmiş ve şunlar yazılmıştır: "Amele Murahhasları Türkiye Amele Teali Cemiyeti Binası Önünde".[23]

1927 yılında son kez kutlandıktan sonra yaklaşık 50 yıllık yasak hüküm sürmeye başlayacaktı.

"BAHAR BAYRAMI" VE ADNAN MENDERES'İN "TÜRK İŞÇİLERİNE HİTABI"

1935 yılında yayınlanan "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun"un 2. maddesinin B fıkrası ile 1 Mayıs, "Bahar Bayramı" olarak kabul ve ücretsiz tatil günü ilan edilmiştir.[24] 1 Mayıs'ın ücretli tatil günü olması için 1951 yılını beklemek gerekecektir.

Resmi olarak ilk defa 27 Mayıs 1960 darbesinden 27 gün önce, 1 Mayıs 1960'ta, Başbakan Adnan Menderes, radyodan yayınlanan konuşmasında işçilerin 1 Mayıs Bayramı'nı kutlamıştı. Anlaşılan o ki DP ve Menderes yükselmekte olan sol ve işçi hareketine sempatik görünmeye çalışmaktadır. Bu kutlama Menderes ile ilgili bir plağa da alınmıştır (Sultan Plak:HP-502). Plağın bir yüzünde "Menderes'in London Clinic'ten Türk Milletine Mesajı" adlı konuşması vardır (Sultan Plak:HP-501), diğer yüzünde ise "Menderes'in Bir Protokol Konuşması ve Türk İşçilerine Hitabesi" (Sultan Plak:HP-502) bulunmaktadır.

Plakta önce bir kadın sesi duyulur ve şunları söyler: "Rahmetli Menderes vatanını ve milletini çok severdi. Köylü ve işçinin refahı en büyük emeliydi. Onlara hitap ettiği zaman sesi alev alev ruhundan kopmuş gibiydi. Şimdi Türk işçilerine hitabını kendi sesiyle dinleyeceksiniz." Ardından Adnan Menderes'in 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı kutlayan sesi duyulur:

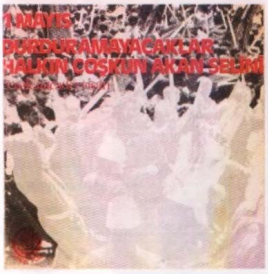
"Bugün 1 Mayıs İşçi Bayramı. İşçi kardaşlarımıza elemsiz, kedersiz birçok bayramlar idrak etmelerini ve onların da şu anda saadetini temenni ederken, bu gayede kendilerine her zaman yardımcı olmanın en aziz emelim olduğunu ifade etmek isterim."

1961 ANAYASASI SONRASI 1 MAYIS İŞÇİ BAYRAMI VE TAKSİM

27 Mayıs darbesi sonrasında yasaklar devam eder. Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu'nun TBMM'de kabul tarihi olan 24 Temmuz günü, 1 Mayıs'ın yerine bayram olarak kabul ettirilmek istenir, işe yaramaz.

Son kez 1927 yılında kutlanan 1 Mayıs, yıllar sonra ilk kez kapalı alanda 1 Mayıs 1975'te İstanbul Tepebaşı'nda kutlanır.[25] İlk kez açık olarak 1976'da DİSK'in öncülüğünde kitleselleşmiş, ama asıl 1977 1 Mayıs'ı hafızalarda kalmıştır. 1977'deki kutlama, provokasyonlar nedeniyle, 37 kişinin ölümü ve yüzlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanır. 1979'da sıkıyönetim komutanlığı izin vermeyip sokağa çıkma yasağı ilan etse de büyük bir kesim yasağa uymayarak korsan gösterilere katılır. 12 Eylül darbesinden sonra da uzun süre yasaklanır.

1981'de darbeciler Bahar Bayramı'nı da kaldırırlar. Ancak 1 Mayıs her sene merakla beklenir. 1989'da bir trafik polisinin hedef gözeterek yaptığı bir atışla öldürülen Mehmet Akif Dalcı hâlâ hafızalardadır. 1996'da polisin açtığı ateşle ölen 3 kişinin yarattığı öfkenin önünde kimse duramadı. O olayı Kadıköy'de yaşamış biri olarak



1 Mayıs plağının kapağı. 1970'li yıllarda düzenlenen toplantılarda, yürüyüşlerde ve mitinglerde sıkça söylenen "1 Mayıs" marşı, aslında Bertold Brecht'in, Gorki'den sahneye uyguladığı "Ana" adlı tiyatro oyunu için 1974'te bestelenmişti. Söz ve müziği Sarper Özsan'a ait olan marş, Cem Karaca ve Dervişan tarafından seslendirilmiş, (Gönül Plak:525) kısa sürede yayılmıştı.

[Mehmet Ö. Alkan Arşivi]

öfkenin tarifini yapmak imkânsızdı. 1996, yılların birikiminin acımasızca taştığı ve kutlamanın öfkeye dönüştüğü 1 Mayıs oldu. 2005 yılına kadar yasaklı kaldı. 2006 1 Mayıs'ı ise Kadıköy'de çok geniş katılımla kutlandı. 2007'de Taksim'de kutlanmak istenmesi kanlı, dayaklı bitti.

2008 ise Taksim'in zorlandığı bir yıldı. 2009'da 1 Mayıs resmen "Bayram" olarak kabul edilmekle birlikte, Taksim'de kutlanamadı. Nihayet 2010 1 Mayıs'ı yıllardan sonra büyük bir coşku ve mahşerî bir kalabalıkla Taksim'de kutlandı.

1927'deki 1 Mayıs Marşı

Hoş geldin! Bir Mayıs işçinin günü
Dağıt rüzgâr gibi gönülden gamı
Karakış günleri yansın kül olsun!
Kırmızı çiçekli bahar uyansın.

Hoş geldin! Bir Mayıs, ey ulu mümci
Kurtuluş yolunun ilk dönemeci
Bir Mayıs bize şiar getirmiş
Yaşasın yaşasın sekiz saat iş
İş sekiz saat, uyku sekiz saat
Sonra sekiz saat ders ve istirahat

Bir Mayıs, Bir Mayıs ilk dileğimiz
Yaşatacak seni tunç bileğimiz.

[Zafer Toprak: "İstanbul'da Amele Bayramları ll Cumhuriyet'in İlk Yılları" *Tarih ve Toplum* No:43 (Temmuz 1987) s.47'den alınmıştır.]



1 Mayıs Broşürü Türkçe, Kürtçe, Arapça, Ermenice, Süryanice ve Japonca olarak "1 Mayıs"ın yazıldığı ve Emek Yayınları tarafından 30 Nisan 1977'de yayınlanan kitabın kapağı.

[Mehmet Ö. Alkan Arşivi]

1 Mayıs'ın "Emek ve Dayanışma Günü" olarak kutlanması konusunda ilk girişim 21 Nisan 2008 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın görevlendirilmesiyle başlar [*Resmi Gazete* No:26857 (25 Nisan 2008)]. Yapılan çalışmalar sonucu 22 Nisan 2009'da Ulusal Bayram ve Tatil Günleri Hakkında Kanuna eklenen bir madde ile "1 Mayıs" "Emek ve Dayanışma Günü" olarak tatil günü ilan edilir [*Resmi Gazete* No:27212 (27 Nisan 2009)].

Türkiye'de kutlanmaya başlayan 1 Mayıs'ların 100. yılında 1 Mayıs, resmi bayram olabilmiştir.

SONUÇ YERİNE

1 Mayıs yalnızca sol, sosyalist, anarşist veya emek tarihi açısından değil, dünya tarihi açından çok önemli bir olaydır. Çalışanların günlük ortalama 12-14 saat olan çalışma sürelerinin yerine, 8 saatlik çalışma süresinin hayata geçirilmesi ve insanca yaşam koşullarının sağlanması için yapılan 1 Mayıs 1886'daki ilk greve çok şey borçlu olduğumuzu hatırlamamız gerekir. 1 Mayıs'ın ABD'de ortaya çıktığı halde orada hâlâ kutlanmıyor olması da yeterince tuhaf bir durum. Öte yandan 1 Mayıs'ın yaşandığı alanların ve 4 Mayıs Haymarket Vakası'nın geçtiği yerlerin işçiler, çalışanlar için değil de, Polis Heykeli dikerek, yaklaşık 100 yıl boyunca, devlet için önemli olduğunun vurgulanması da oldukça ilginçtir. Lâkin önce Polis Anıtı'nın bu meydandan kaldırılmak zorunda kalınması, 1990'lardan itibaren de bu alanların yeniden gerçek sahiplerine verilmesi önemlidir. Bu amaçla bir plaket konulması ardından da bir heykel/anıt yapılması, Haymarket Meydanı'nın işçi ve emekçilerin tarihini hatırlatacak şekilde düzenlenmesi uzun bir mücadelenin ürünüdür. Türkiye'de ise 1 Mayıs'ın tarihinin sanıldığından eskiye gittiğini bilmek gerekiyor. Türkiye'de 1 Mayıs'la özdeşleşen ve yıllarca kutlamanın ana mücadele alanı olmuş Taksim Meydanı'na da 1977 olaylarının anısına bir plaket koymanın ve bir anıt/heykel yapmanın zamanı çoktan gelmiş de geçmekte...

DİPNOTLAR

1 Haymarket Vakası'yla ilgili gayet güzel bir makale için bkz. Barış Uygur; "1 Mayıs'ta 1886 Haymarket Olayı'nı Hatırlamak: Haymarket Trajedisi ve Günümüzdeki Temsili" *Tarih ve Toplum* No:185 (Mayıs 2009) 39-47.

2 Bu hikâye konuyu en iyi şekildeözetlediğini düşündüğümüz Illinois Emek Tarihi Derneği (Illinois Labor History Society) tarafından yayınlanan şu eserden alınmıştır. "William J. Adelman; "The Haymarket Affair" iç. Joe Powers, Mark Rogovin, Mark Almberg, Franklin Rosemont, William J. Adelman, Mike Giocondo, Michelle Melin, Ted Pearson, Jim Williams Tim Yeager, *The Wday Will Come... Stories of the Haymarket Martyrs and the Mer. and Women Buried Alongside the Monument* (Chicago: Saisedo Press, 1997) second printing.

3 Bilgiler "The Haymarket Monument At Waldheim" [Resmi tanıtım broşüründen] alınmıştır.

4 Bilgiler "The Haymarket Monument At Waldheim" [Resmi tanıtım broşüründen] alınmıştır.

5 "These charges are of personal character, and while they seem to be sustained by the record of the trial and the papers before me and tend to show that the trial was not fair, I do not care todiscuss this feature of the case any farther, because it is not necessary. I am convinced that it is clearly my duty toact in this case for the reasons already given, and I therefore grant an absolute pardon to Samuel Fielden, Oscar Neebe and Michael Schwab this 26th day of June, 1893. – John P. Altgeld, Governor of Illinois "

6 Mete Tunçay; *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* Cilt:1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) s.41, 4. Baskı.

7 Bu bağlamda değerli bir makale için Y. Doğan Çetinkaya, "Tarih-yazımı, Gelenek İcadıve Türkiye'de 1 Mayıs'ın 100. Yılı," *Birikim*, No. 241, (Mayıs 2009), s.70-74.

8 Herhangi bir kaynak zikretmeksizin kutlamaları 1906'dan başlatan bir çalışma için Ahmet Seren: "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906-1926)" *Yurt ve Dünya* 3 (1977) s.393 v.d.

9 *Mayıs 1 Nedir?* (İstanbul: Amedi Matbaası, 1341) s.10 Aydınlık Kütübhanesi.

10 Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" iç. George Haupt-Paul Dumont: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınlar, 1977) Belge:7 s.97.

11 "Vlahof Efendi'nin Anıları; "Makedonya'da Sosyalist İşçi Hareketi" iç. George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınlar, 1977) s.s.274.

12 Abraam Benoraya'nın Anıları" iç. George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınlar. 1977) s.290 ve "1909 Yılının 1 Mayıs Bayramı" s.296-301.

13 Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" iç. George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınlar, 1977) BELGE:6 s.85-86.

14 Abraam Benoraya'nın Anıları:"1909 Yılının 1 Mayıs Bayramı"" iç. George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*(İstanbul: Gözlem Yayınlar, 1977) s.300.

15 Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" iç. George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'ndaSosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınlar, 1977) s.53 ve 64 ve BELGE:18 114-115.

16 Abraam Benoraya'nın Anıları:1911 Yılının 1 Mayıs Bayramı" iç. George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*(İstanbul: Gözlem Yayınlar, 1977) s.305-306.

17 Orhan Siler; "Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı" *Tarih ve Toplum* No:79 (Temmuz 1990) s.24-30.

18 Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" iç. George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınlar, 1977) BELGE:50 s.162-163.

19 Keskinoğlu, İrvem, "1 Mayıslar" *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996), C.1 s.180.

20 Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" iç. George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınlar, 1977) BELGE:68 s.190.

21 Elbette Mete Hoca'nın kitabı bu konuda birincil kaynaktır. Mete Tunçay; *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* Cilt:1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) 4. Baskı örneğin s.79,731, 776, 814, 836. Ayrıca Mütareke ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki 1 Mayıs kutlamaları içinhâlâen iyi kaynak Zafer Toprak'ın (bir kısmını Ahmet Seren ve Hakkı Onurgibi takma isimlerle kaleme aldığı) makaleleridir. Aksi belirtilmedikçe Cumhuriyet'in başlarındaki 1 Mayıs'larla ilgili bilgiler birbirini tekrarlayan ve tamamlayan bilgilerle şu kaynaklardan derlenmiştir. Ahmet Seren; "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906-1926)" *Yurt ve Dünya* 3 (1977) s.388 ve Zafer Toprak; "Memleketimizde Amele Bayramları I- Cumhuriyet Öncesi" *Tarih ve Toplum* No:41 (Mayıs 1987) s. 35-42 ve "Memleketimizde Amele Bayramları I: Cumhuriyet Öncesi" *Tarih ve Toplum* No:43 (Temmuz 1987) s.44-47 ve "Bir Mayıs Kutlamaları" s.236-239 ve [*İstanbul Ansiklopedisi*] "1970'lerden Günümüze 1 Mayıslar" s.238-239, *İstanbul Ansiklopedisi* Cilt:2 (İstanbul: TarihVakfı Yayınları, 1994).

22 Mehmet Ö. Alkan; "1923- İzmir İktisat Kongresi'ne Kaikı-I; Türkiye Umum Emekçi Grubu Tarafından Tespit Edilen Esasat-ı Umumiye" *Birikim* No:21 (Ocak 1991) s.30-40

23 *Milliyet* (2 Mayıs 1927) s.1.

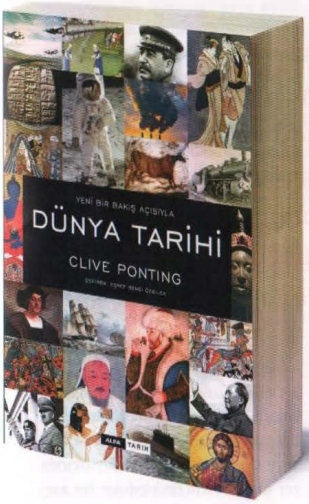
24 "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" *Resmi Gazete* (1 Haziran 1935) No:3017 s.5265, Kırınanın kabul tarihi 29 Mayıs 1935

25 Keskinoğlu, İrvem; "1 Mayıslar" *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996), C.1 s.181.

ALFA® TARİH

DİZİSİ BAŞLIYOR

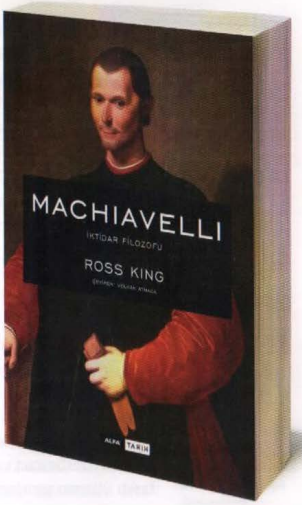
TARİHİN FARKLI DÖNEMLERİ,
FARKLI COĞRAFYALAR, KONULAR, FİGÜRLER



DÜNYA TARİHİ

CLIVE PONTING

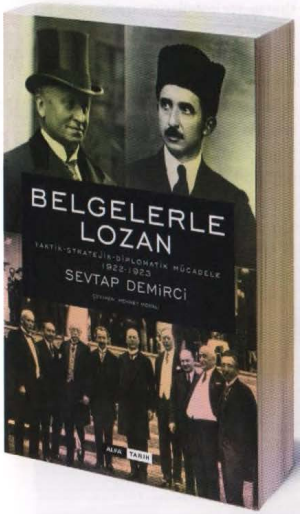
Tarihçi Ponting, ilk insandan 20. yüzyıla kadar insanlık tarihinin çarpıcı serüvenine yeni bir bakış açısı getiriyor ve bu özelliğiyle tüm diğer dünya tarihi anlatıcılarından ayrılıyor. Özellikle Avrupa merkezli tarafgirliğe saplanmış anlatıları ve tarih kurgularını reddediyor. Hiçbir coğrafyaya ya da döneme iltimas geçmeden, tarih boyunca dünyanın her yerinde bulunan insan topluluklarının hikâyesini eşzamanlı olarak gözler önüne seriyor.



MACHIAVELLI

ROSS KING

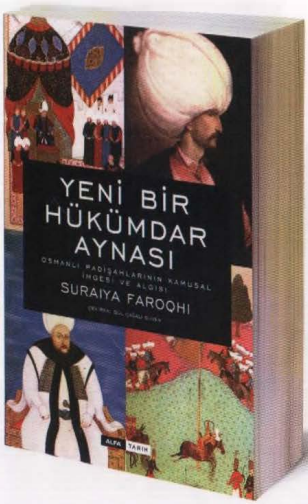
Hükümdar adlı eseriyle siyaset biliminin temellerini atan ünlü filozof Machiavelli, popüler kültür tarihçisi Ross King'in sürükleyici anlatımıyla ete kemiğe bürünüyor. Renkli ve aykırı kişiliğiyle Machiavelli, tarih boyunca kimileri tarafından iktidar ilişkilerinin soğukkanlı ve sağduyulu düşünürü, kimileri tarafındansa ahlaksız, düzenbaz ve yalancı bir iktidar budalası olarak tanımlanıyor.



BELGELERLE LOZAN

SEVTAP DEMİRCİ

Türk diplomasi tarihi uzmanı Sevtap Demirci, bu kapsamlı çalışmasında, cumhuriyetin kuruluşunda verilen diplomatik ve stratejik mücadeleyi tüm detaylarıyla ele alıyor. *Belgelerle Lozan*, kapalı kapılar ardında yapılan pazarlıklar üzerine, Türk ve İngiliz birincil kaynaklarına dayanan ilk çalışma.



YENİ BİR HÜKÜMDAR AYNASI

SURAIYA FAROQHI

Osmanlı tarihçisi Faroqhi'nin arşiv çalışmalarına dayalı makalelerinden oluşan *Yeni Bir Hükümdar Aynası*, Osmanlı hanedanının ölümcül krizlerde bile kesintisiz olarak koruduğu istisnai ikbalini kuşatan sultanı hükümranlığın ne şekilde ve hangi araçlarla sağlandığını inceliyor: Padişah imgesi, söylemler, şenlikler, geçit alayları, kabul törenleri, avlar, egzotik ve vahşi hayvanlar, tüccarlar, korsanlar ve esirler...

HEM KARTON KAPAK HEM DE ÖZEL CİLTLİ BASKILARIYLA TÜM KİTAPÇILARDA

Yakında... Klasik Dünya, Kısa Yahudi Tarihi, Arapların Gözüyle Bizans, İslam Öncesi Türk Tarihi, Bizans'ın Sonu, Hitler'in İmparatorluğu...

Ticarethane Sokak No: 53, 34110 Cağaloğlu / İstanbul Tel: 0(212) 513 34 20-21 Faks: 0(212) 519 33 00 e-posta: info@alfakitap.com, www.alfakitap.com

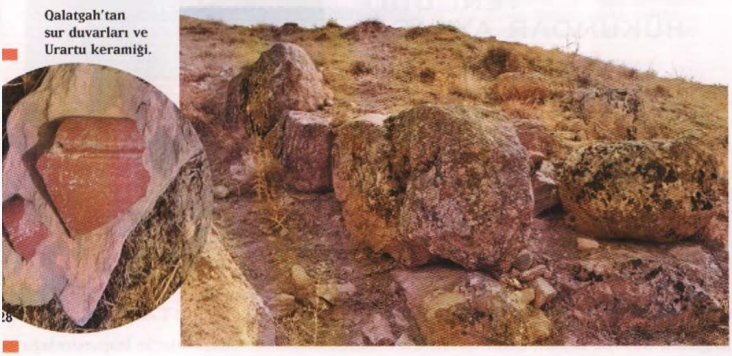
KUZEYBATI İRAN'DA DEMİR ÇAĞI YERLEŞİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

BÜLENT GENÇ

Kuzeybatı İran'da yer alan Urartu kalelerinden bazılarının bulundukları coğrafyayı, bu yerleşimlerin oluşturulmasında çevrenin rolünü gözlemleyebilmek, merkezdeki yerleşimlerle benzerlik ve farklılıklarını yerinde değerlendirmeyi amaçlayan bir incelemede bulunduk. Doğu Anadolu'dan bildiğimiz ve çoğunluğu bir ovaya açılan dağ burnunda bulunan Urartu kalelerinin, bu bölgede de ovaların kıyılarında kurularak devletin ekonomisinin örgütlenmesinde önemli rolleri olmuştur. Bu yazıda bölgede yapılan ilk çalışmalardan başlayarak Urartularla ilişkili gezdiğimiz yerleşmeleri ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştık.

Urartu Krallığı'nın yayılım alanı, kabaca Türkiye'nin doğusu, Ermenistan ve İran Azerbaycan'ı olmak üzere üç farklı ülkenin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Van Gölü'nün çevresi krallığın esas merkezini oluşturan en büyük parçasıyken, İÖ 8. yüzyılın ilk çeyreğinde ve I. Argişti ile birlikte Armenia ülkesi, Aras Ovası ve Sevan Gölü havzası Urartu Krallığı'nın etkili olduğu alanlar olmaya başlar. Bu bölgeler, 19. yüzyılın sonundan itibaren (Van) ve 1930'dan beri (Armenia) araştırılıyor. Kuzeybatı İran'daki yeni keşifler ise Urartu arkeolojisinin üçüncü aşamasını oluşturmaktadır. Zagros Dağları'nın doğusunda 1970'lerden itibaren yapılan sistematik araştırmalarda, krallığın inşa faaliyetleri ile mimari kalıntılarına ve ayrıca çiviyazılı belgelerine rastlanmıştır. Bu bölgede çok önemli kentler inşa edilmiş, Urartu krallarının bölgedeki hâkimiyetini yansıtan çiviyazılı steller dikilmiştir. Bu durum İÖ 9. yüzyılın sonundan itibaren Urartu genişlemesi ile ilgili ilk önemli sonuçları ortaya çıkarmaktadır.

1859 yılında Hermitage Müzesi, Ağrı Dağı civarında Aras Nehri'nin İran kıyıları üzerinde yer alan Alishar'dan (Shotlu) geldiğini belirttiği bir grup Urartu objesi alır. 1905 yılında, Urmiye Gölü'nün kuzeybatı kıyılarında yer alan Guschi'de köylüler bir mezar içerisinde istiflenmiş halde Urartu objeleri bulurlar. Ancak İran'daki Urartu yerleşimlerini araştırmak, bu buluntular ve yazıt parçaları üzerine çalışmak uzun bir süre arkeologların ilgi alanlarının dışında kalmıştır. 1964 yılında durum değişmeye başlar. Hasanlu Projesi ve Metropolitan Sanat Müzesi R. H. Dyson'un direktörlüğünde, T. Cuyler Young ve O. Muscarella'nın sorumluluğunda, Solduz vadisinde Hasanlu yakınlarında Agrab Tepe olarak adlandırılan küçük bir kalede kazı yapılır. Burada ortaya çıkarılan keramikler Urartu yerleşmelerindekilerle benzerlik göstermektedir. 1968 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü, Wolfram Kleiss'in başkanlığında Kuzeybatı İran'da kapsamlı yüzey araştırmaları gerçekleştirir ve bu çalışmaların sonuçları 1970 yılında yayınlanır. Kleiss Shapur'un kuzeyinde yaklaşık olarak bir düzine Urartu yerleşmesi keşfettiğini belirtir ve Khoy'un kuzeyinde yer alan Bastam'ı kazmaya başlar ve bu kazı 1978'e kadar devam eder.



Qalatgah'tan sur duvarları ve Urartu keramiği.

Aynı yıl Charles Burney, Shapur civarında Haftavan'da yaptığı kazılarda, Urartu kültürüne ait verileri ortaya çıkarır. 1968, 1969, 1971, 1973, 1975, 1978 yıllarında sürdürülen Haftavantepe kazıları, özellikle III. tabaka Demir Çağı dönemini ilgilendirmektedir. Kaleden ziyade Urartulu yöneticilerinin bir ikametgâhı olarak düşünülen Haftavantepe'nin ya II. Sargon'un sekizinci seferi sırasında veya Assur ya da Kimmerler tarafından yıkıma uğratıldığı düşünülmektedir. 1968 yılında Hasanlu Projesi ekibi bir Urartu yerleşmesi olan Qalatgah'ı keşfeder. T. Cuyler Young, Godin Tepe'de Assur Kralı II. Sargon'a (722-704 B.C.) ait taş bir stel bulur, böylece önemli bir tarihsel keşif yapılmıştır.

III. Salmanasar dönemi (858–824) Asur kaynaklarında Urmiye Gölü havzası Nairi'nin aşağı denizi olarak bilinir. Khoy, Salmas/Shahpur, Urmiye, Ushnaviyeh-Naqadeh-Solduz ve Godar Çayı vadileri gibi büyük ve bereketli alanlar yer almaktadır.[2] Bu bölgeler başlangıçtan itibaren Urartu Krallığı'nın parçası olmaya başlar.

QALATGAH KALESİ

Godar Çayı vadisinde yer alan Qalatgah Kalesi Naqadeh'e (Hasanlu) doğru Ushnaviyeh boyunca yaklaşık olarak 20 km doğuda, güçlü bir posizyonda ve bu topraklar üzerinde Urartu varlığının kanıtı durumundadır. II. Sargon'un sekizinci seferinin anlatıldığı metinlerde geçen kent adlarından Uajais ve Ulhu[3] ile ilgili birbirinden farklı lokalizasyon problemleri vardır. Uajais[4] ve Ulhu[5] bu farklı görüşler çerçevesinde Qalatgah'la eşleştirilmektedir.

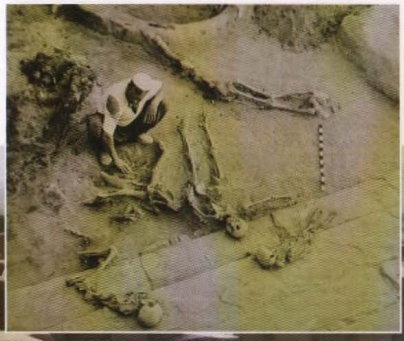
1968 yılında, Kuzeybatı İran'ın Ushnu vadisinde, günümüzdeki Cheshme Gölü köyünün yakınlarında bulunan Se Girdan'da Hasanlu Projesi'nin bazı kazılarını yöneten Oscar White Muscarella'ya köylüler, 1967 yılında tüm yüzeyi yazıyla kazınmış ve üç parçaya bölünmüş durumda büyük bir taş bulduklarını söylerler. Böylelikle Muscarella, Carol ve Christopher Hamlin Qalatgah'a ilk ziyareti gerçekleştirir.[6]

Qalatgah, birkaç yüksek noktadan oluşan oldukça büyük ve dik bir sitedir. Günümüzde kullanılan yoldan birkaç yüz metre yukarıda, en azından iki yerde, iyi kesilmiş büyük kaya bloklarından oluşturulmuş savunma duvarları doğu-batı hattında uzamaktadır. Düz bir alanın yer aldığı üst kısımda ise çok daha fazla duvar kalıntısı bulunmaktadır. Bu yüksek noktadan tüm Ushnu vadisi ve Solduz vadisinin büyük bir kısmı görülebilmektedir.

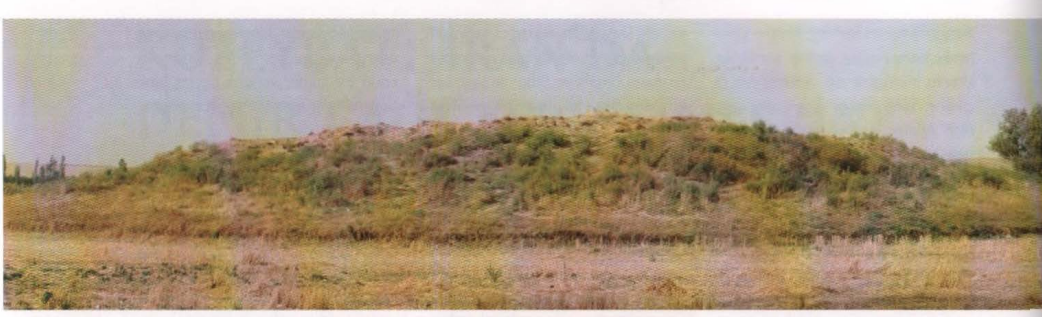
Qalatgah'ta birçok tipte bulunan kap parçalarının yanı sıra, karakteristik Urartu tip ve motifinde, kaidesinde stilize boynuzlu bir hayvanın sağa doğru koştuğu, ip delikli taştan silindir bir mühür ve kırık bir taş blok üzerinde yer alan Urartu yazıtı keşfedilir.

İşpuini ve Minua'yı[7] gösteren Qalatgah yazıtının (CTU A 3–10) keşfinden sonra, İşpuini ve Minua zamanında Godar Çayı vadisinin Urartuların denetiminde olduğu kesinlik kazandı. Büyükçe bir alanı kaplayan kalenin sur duvarları ve teras duvarları günümüzde hâlâ görülebilmektedir. Yüzeyde görülebilen keramik parçaları da diğer Urartu kalelerinde bulunanlarla benzer özelliktedirler.

J. Friedrich, 1967 yılında Ushnu vadisinde bulduğu eksik bir taş yazıtı yayımladı.[8] Bu parça 1967 yılında Qalatgah'ta bulunan taş parçalarından biri olabilir; Friedrich'in yazıtı İşpuini'nin oğlu Minua için yazılmıştır ve özel bir yapının inşasından söz eder. Bu yazıt babası İşpuini ile birlikte olduğu yönetim döneminin sonunda Minua tarafından dikilmişti, İÖ 805-786 yılları arasına tarihlenebilir[9], Qalatgah'ın 15 mil kadar doğusunda Taştepe'de Minua tarafından dikilen yazıtla çağdaştır. Taştepe(CTU A



Hasanlu Projesi'nin restore ettiği duvarlar ve üstte Hasanlu'nun ele geçirilmesi sırasında öldüğü düşünülen insanlar.



Solduz vadisinde bulunan Agrab Tepe, Urmiye/İran.

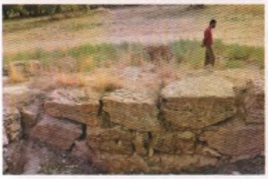
5–9)[10] yazıtı henüz bilmediğimiz bir bölgede bir kent kurulmasından söz eder ve güneydoğuda, şu ana kadar bildiğimiz Urartu yazıtlarından en uzakta olanıdır. Hasanlu'nun 40 km doğusunda Solduz Ovası'ndaki bu yazıt, Kel-i Shin yazıtıyla birlikte İÖ 8. yüzyılın başlarında Minua döneminde İran'ın batısının ve Urmiye Gölü'nün güneyinin Urartuların kontrolü altında olduğunu anlamamızı sağlar.

Qalatgah'ta yapılan yüzey araştırmaları, Ushnu ve Solduz vadilerinin geçmişi ile ilgili çok önemli bilgilerin açığa çıkmasını sağladı. Bir site olarak Qalatgah'taki Urartu varlığının ne kadar süre ile bu alanda bulunduğunu ancak yapılacak kazılar ortaya çıkaracaktır. Ancak yerleşmenin İşpuini ve Minua tarafından İÖ 9. yüzyılın sonlarında kurulduğu ve varlığını II. Sargon'un İÖ 714'teki kuşatmasına kadar sürdürdüğü öne sürülmektedir.[11]

HASANLU

Ovalık alanda yer alan pozisyonuyla diğer Urartu yerleşmelerinden ayrılan Hasanlu, batı kısmı Ushnu ve doğusu Solduz olarak adlandırılan Godar Çayı vadisinde yer alan büyük bir sitedir. Urmiye Gölü'nün güneybatı köşesinde ve Qalatgah'ın 20 km doğusunda yer alan Hasanlu epigrafik ve arkeolojik buluntularla önemli bir merkezdir. Bastionlar, kuleler ve büyük taşlardan yapılmış temelleriyle 3 m kalınlığındaki duvarlar tepenin çevresini dolanır.

Urartular Van'dan çıkıp, Kotur Deresi vadisi üzerinden Zagrosları aşarak Urmiye havzasına ulaşırlar.



Hasanlu'nun varlığıyla İÖ 9. yüzyılın sonunda Godar Çayı vadisindeki Urartu'nun varlığı Hasanlu'da (İÖ 1000–800) IV. döneme son veren olaylarla doğrudan ilişkilidir. Kazılarda insan ölüleri ve silahların bulunması, yerleşmenin savaş sonucunda büyük bir yangınla sonlandığını gösteriyor. Radyokarbon yöntemiyle IV B tabakasının yıkımı İÖ 9. yüzyılın sonu ve 8. yüzyılın başlarına tarihlendirildi[12] ve Minua[13] veya Argişti I[14] dönemine bağlandı. Urmiye Gölü civarında bulunan yazıtlar, bu olayların İÖ 800 civarında Urartu krallarından İşpuini ve Minua'ın Ushnu ve Solduz vadilerini ele geçirerek politik yayılımlarını güneye doğru sürdürmeleriyle de örtüşür.

Hasanlu III B döneminde Urartu geleneğine göre yapılan devasa bir duvarın varlığı ve birkaç çanak çömlek buluntusu II. Rusa dönemine tarihlenebileceği olasılığını da akla getirmiştir.[15]

Özellikle Karagündüz stelinde (CTU A 3-9) Mesta kentinin Hasanlu ile özdeş olduğunu destekleyen ve Parsua'nın konumunu ortaya koyabilecek birçok veri bulunmaktadır.[16] Urartular tarihsel olarak Parsua adıyla birlikte ilk defa Perslerden bu stelde söz ederler. Ancak Hasanlu'nun Gilzanu ile eşleştirilebileceğini içeren farklı yorumlar da vardır.[17]

AGRAB TEPE

Agrab Tepe, Hasanlu'nun güneybatısında Solduz vadisinde, Dalma köyü yakınlarında yer alan üç tepeden biridir ve Hasanlu gibi ovada yer almaktadır ve Hasanlu'nun görüş açısı içinde inşa edilmiştir. Doğu-batı yönünde 31 ve kuzey-güney yönünde 28 metre ölçülere sahiptir ve 0,05 hektarlık bir alanı vardır. Çok sayıda askerin barınmasına imkân vermeyen ancak oldukça güçlü savunma duvarlarına sahip bir yapıdır. Küçük bir garnizon olarak değerlendirilen Agrab Tepe'de oklar mızrak uçları, sapan taşları, miğferler ve çeşitli bronz parçaları bulunmuştur. Agrab Tepe'yi kimlerin inşa ettiği ve yaşadığı bir sorun olarak ortada durmaktayken Muscarella burada Urartu çanak çömleğinin kullanıldığını ifade etmektedir.

Agrab Tepe en azından iki yangınla yıkıma uğratılmış ve üçüncü dönemi de aynı plan üzerine inşa edilmiştir. Başlangıçta kazılar sırasında, yıkımdan sonra eski duvarların üzerine yeni duvarlar yapıldığı ve yoğun bir yangın geçirdiği için bu durum fark edilmemiş, detaylar ortaya çıktıkça Agrab Tepe'de üç dönem yerleşim olduğu anlaşılmıştır.[18]

Ana bir giriş kapısı, güçlü ve büyük duvarları, kapı kuleleri, sekiz adet payandalı dış duvarları ile sağlam bir yapıdır, Agrab Tepe yüksek bir noktada değil de ovada açık bir alanda inşa edildiği için bir gözetleme kulesi olarak hizmet etmeye elverişli değildir. Ayrıca Hasanlu'nun görüş alanı içerisindedir. Bu kadar yakına bir kalenin neden inşa edildiği sorusu akla gelmektedir.

Agrab Tepe'nin sağlam ve kalıcı yapısı ve kazılarla ortaya çıkarılan farklı dönemleri, bu yerleşmenin geçici bir yapı olarak tasarlanmadığını gösteriyor.[19] Hasanlu'da yaşayan insanların bu kaleyi inşa etmiş olmaları da olasıdır. Agrab Tepe ve Hasanlu III B'nin duvar yapılarındaki benzerlik aynı şekilde kullandıkları çanak-çömlekte de görülür. Keramik kalıntıları Urartu çanak-çömleğinin Agrab Tepe'de kullanıldığını gösteriri. Demir Çağı III dönemine tarihlenen Agrab Tepe'de bulunan keramikler İran'ın dışında kalan Urartu yerleşmelerinden Karmir Blur, Altıntepe, Çavuştepe, Patnos, Norşuntepe ile güçlü paralellikler içerir.[20]

KALE İSMAİL AĞA

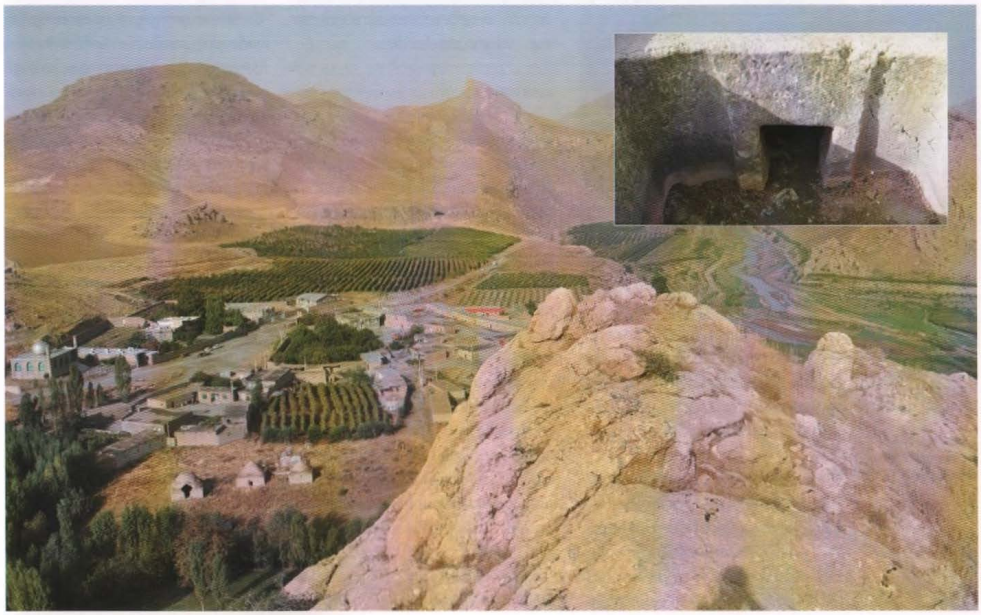
Stratejik bir pozisyona sahip olan Kale İsmail Ağa ise, Urmiye'nin 23 km batısında yer alır ve Urmiye Ovası'nı Salmas Ovası'ndan ayırır, kuzeybatıya Van eyaletine doğru geçişleri kontrol eder. Nazlu Çayı boyunca ırmağın yukarısına doğru giden yol, Sero yakınında Urmiye'den Hakkâri'ye giden günümüzdeki yol gibi havzanın ötesine geçerek devam eder. Yüksekova vadisinden geçerek Büyük Zap'ın yukarısına ulaşır.

Kale İsmail Ağa, II. Rusa dönemi boyunca yapılan BastamRusai URU. TUR'un[21] dışında İran Azerbaycan'indaki en büyük kalelerden biridir. Ovanın kenarında ve dik bir kayalık üzerinde bulunan Kale İsmail Ağa İran'daki en büyük tarım alanlarından birinin üzerinde yer alır ve bu yönüyle Bastam'la benzeşir. Site tek bir duvar tarafından çevrelenmiş görünmektedir. Yüzey araştırmalarında toplanan çanak-çömlekler Demir Çağı gri kapları ve Demir Çağı II tipindedir. Kalenin coğrafi pozisyonu da Asur Kralı II. Sargon'un yazıtının 298. satırında söz ettiği, Nairi'nin sınırında ve Urartu'nun aşağı sınırı olarak tanımladığı Uişe ile uyuşmaktadır.[22] Sargon, günümüzde Urmiye Gölü'nün batısında Türkiye-İran sınırına yakın bir alana lokalize edilen kraliyet kenti Hubuşkia'ya[23] devam ederken, Ueşi/Uaiais'in Nairi ülkesinin yakınlarında olduğunu söyler. Üstelik Uaiais "kendi kaleleri arasında en güçlü olanıdır". Uaiais büyük olasılıkla Kale İsmail Ağa'yla örtüşmektedir. Bu rekonstrüksiyona göre, Sargon'un gördüğü "deniz", Thureau-Dangin'in iddia ettiği gibi Van Gölü değil, Urmiye Gölü'dür.[24]

Kale İsmail Ağa'nın 9,3 hektarlık bir alanı kaplayan duvarlarıyla, büyüklüğü göz önüne alındığında bu alandaki ilk Urartu projelerinden biri olduğu önerilmektedir.[25] Kalenin aşağı uç kısmında yakın zamanlara kadar kullanılan bir karakol harabesinin çevresi mayınlanmış olduğundan bu bölümü tamamen gezemedik ancak bu alanda görülen sur duvarları diğer bölgedekilerle hemen hemen aynıdır. Burada yer alan kaya mezarı[26] işleniş bakımından Zernaki Tepe ile benzerlik göstermektedir.

KIZ KALESİ

Bölgedeki önemli ve verimli ovalardan biri de Khoy Ovası'dır ve bu ova çeşitli kaleler tarafından denetlenmiş görünmektedir. Khoy şehrinin 12 km kuzeyinde yer alan Kız Kalesi de Dukhtar köyünün güneyinde yaklaşık kuzeybatı-güneydoğu yönünde, uzunluğu 750 m, genişliği 200 m olan dik ve yer yer oldukça sarp bir kireçtaşı resifi üzerinde yer alır. Khoy'un kuzeyindeki düzlüğün batı kısmında, dağların önünde, tek başına duran Kız Kalesi etrafını saran düzlükten sıyrılıp yükselir. Kalenin önemli bir kısmı taş ocağı olarak kullanılmaktadır.

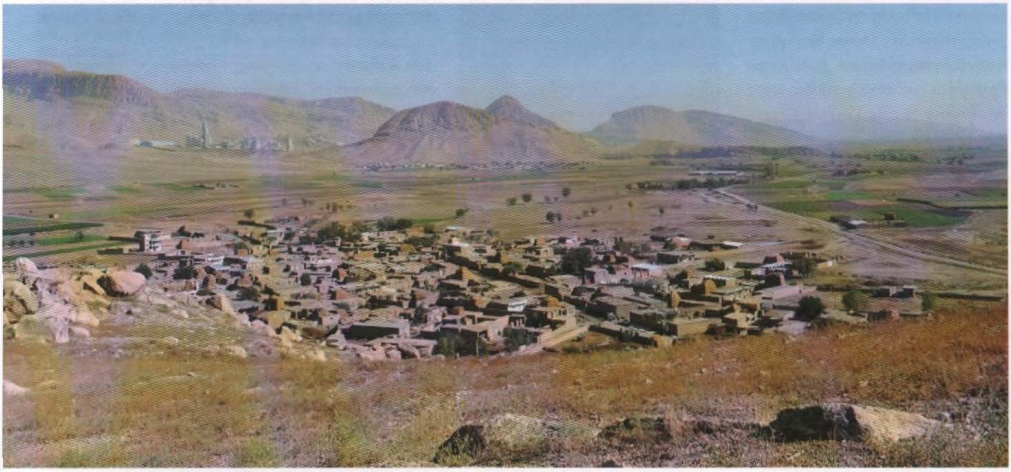


Kale İsmail Ağa'dan Nazlu Çay vadisi, Urmiye/ İran. Üstte Kale İsmail Ağa kaya mezarının girişi.

Kalede yapılan çalışmalar sırasında toplanan yüzey keramiklerine dayanarak, burada dört ayrı yerleşim dönemi olduğu belirtilmiştir. Keramiklere göre en eski yapı alanı Bronz Çağı'na ait bir kaledir. Urartu kalesinin surları Ortaçağ'ın yığıntıları nedeniyle, yerden ancak yarım metre yüksekliktegörülebilmektedir. Mimari özelliklerine göre Kız Kalesi'ndeki kalenin surları geç Urartu dönemine, yaklaşık İÖ 7. yüzyıla aittir. Böylece ceği ifade edilmektedir.[28] Her ne kadar kazısı yapılmadan Urartu ile ilişkisi net olarak ortaya konamasa da Kleiss kalenin üst kısmında yer alan büyük kaya parçalarının Urartu duvarlarında kullanılmak için bulunduğunu belirtmektedir. Ancak gezdiğimiz Urartu alanları özellikle de sitadel içinde böyle işlenmemiş kaya bloklarına hiç rastlamadık. Bu yönüyle Kız Kalesi'nin yapı katları bir soru olarak ortada durmaktadır. Kız Kalesi Khoy Ovası'ndaki kalesi yer alır. Burada yarım daire şeklinde kuleler kısmen eski duvarlara yanaşmış kısmen de Ortaçağ duvarları eklenmiştir. Kalede toplanan yüzey keramiklerine göre kale yapısı Urartulara aittir.

BASTAM

Khoy'un 54 km kuzeybatısında yer alan Bastam ise, Kuzeybatı İran'da dağlarla çevrili Qara Ziyaeddin





Kız Kalesi'nden Dukhtar köyü Khoy Ovası, Urmiye / İran.

Kız Kalesi'nden Ortaçağ keramik örnekleri.

Kız Kalesi'nde İÖ 3-2. binyılın, Urartuların, Med-Akamenid döneminin ve Ortaçağ'ın (13.-14. yüzyıl) yerleşim kalıntıları görülmektedir.[27]

Kalenin yüzeyinde yoğun bir şekilde Ortaçağ keramiği gözlemlenebilmektedir. Ayrıca önündeki terasla birlikte kare şeklindeki bir zeminin, köşe rizalitleri olan ve kare şeklinde kule türü bir Urartu tapınağının kaidesi olabile-

üretimi denetleyen ve sürdüren bir yapı gibi görünmektedir.

GAVUR KALESİ

Yine Khoy Ovasında bulunan Gavur Kalesine Khoy-Shapur kayayoluyla gidilebilir. Khoy'un 15 km güneyinde Aghaverdin Köyünden güneybatıya doğru Bilverdin, Sevan, Bahtiyaran ve Khandje köylerinden geçerek ana yoldan 8 km uzaktaki Gavur Kalesine ulaşılabilir. Khoy düzlüğüne ve Shapur yoluna hâkim bir yerde ve 35 km kuzeyde yer alan Kız Kalesini görecek şekilde konumlanmıştır. Güneydoğudaki duvarlar 2 m'den yüksektir. En etkileyici kısımlar batısındaki rizalitli duvarlardır. 5,70 m uzunluğundaki rizalitler 2,70 m kalınlığındaki duvarın cephesinden 1 m öne çıkarlar ve genelde 7 m aralıklıdırlar.

Gavur Kalesinin en yüksek noktasında, Urartu surları içinde bir Ortaçağ

Ovası'nın ucunda, Maku'nun 85 km güneydoğusunda ve Aras Nehri'nin bir kolu olan Akçay'ın oluşturduğu vadinin Qara Ziyaeddin Ovası'na giden dar ağzında çok stratejik bir pozisyonda durmaktadır. Böylece vadi ve ova arasındaki bağlantıyı kesmektedir. Eski güzergâhla aynı olan bu bağlantı Van Gölü bölgesinden günümüzdeki Türkiye-İran sınırındaki dağlık alanı geçiyor ve sonra Akçay'ı takip ederek, Marand vadisine, Aras vadisine ve Kafkas içlerine doğru devam ediyor.[29]

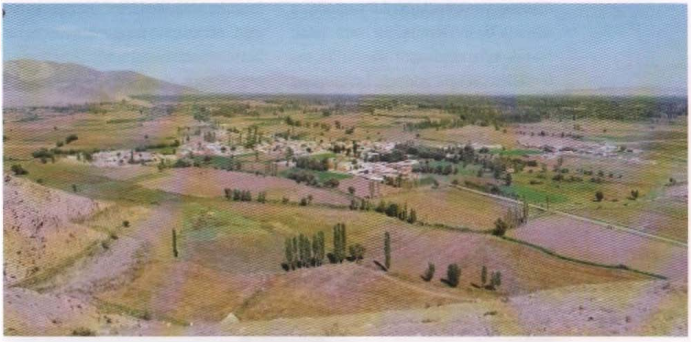
Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Wolfram Kleiss 1967 yılında İran'ın kuzeybatı eyaleti Azerbaycan'da yüzey araştırması yapmaya başlar. Öncelikli olarak küçük Bastam köyünde bulunan bir yazıt Kleiss'in Shapur'un 75 km kuzeyindeki bu köyü ziyaret etmesine neden oldu. II. Rusa (İÖ 685-645) bu yazıtında daha önce hiçbir şeyin bulunmadığı bir yerde kale

ve yerleşim inşası için emir verdiğini söylüyor ve bu yerleşmeye Rusa'nın kenti anlamında Rusa-i URU.TUR adını veriyor. Ayrıca Urartu'nun en güçlü tanrısı Haldi'ye adanmış bir tapınak inşası için emir verdiğini belirtiyor. Yazıt Rusa-i URU.TUR'u yok edebilecek herhangi birine karşı beddua kalıbı ile son buluyor (CTU A 12-7). Bastam yazıtta küçük olarak tanımlanmasına rağmen bilinen en büyük Urartu yapılarındandır.

1968'den İran Azerbaycan'ında Bastam köyü yakınlarında bulunan Urartu yıkıntılarındaki ilk sondaj çalışmalarından İran Devrimi'nin başlangıcına kadar geçen sürede, Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından düzenli kazılar gerçekleştirildi ve Bastam'ın mimari tarihi ile ilgili önemli keşiflerde bulunuldu.

Kale 11,4 hektar, yerleşme 7,9 hektar, doğu yapısı 1,5 hektar olmak üzere toplamda 20,8 hektarlık[30] bir alanı kapsıyor ve Bastam'daki Urartu yapılaşmaları, 1.600 m uzunluğu ve 850 m genişliğiyle toplamda 1,36 km²'lik bir alanı kaplıyor. Akçay, yoğun yaz yağmurlarından sonra ve baharda taştığı için güçlü duvarlar tarafından kontrol altında tutuluyor, bu duvarların 600 m'lik kısmı bugün hâlâ görülebilmektedir. Bastam Kalesi'nin kontrolünde ve Akçay'dan ayrılan kolla birlikte bu kanal, 11 km uzaktaki tarlaları sular. Bugün olduğu gibi Urartu döneminde de, Qara Ziyaeddin Ovası'nın kanallar vasıtasıyla sulanan alanları sitadelin dibinden itibaren başlar. Bastam sürülmüş ve işlenmiş ovanın girişini kontrol ederek korur ve bu ova Urartu dönemindeki yerleşme ve sitadeli büyük ölçüde desteklemiştir.

Rusa-i URU.TUR'nun kurucusu II. Rusa (İÖ 685-645) döneminde inşa edilen 800 x 400 m'lik Bastam sitadeli, iki kapıyla dış dünyaya bağlanır. Güneydeki kapı sitadele ana girişi sağlar ve başkent Van'dan Urartu'nun doğu bölgelerine gelen yolla bağlanır. Birbirinden ayrı olarak tasarlanmış sitadelde üç bölüm bulunmaktadır: 1- Aşağı sitadel, bir garnizon olarak Rusa-i URU.TUR'un askeri kurumu şeklinde işlev gördü, fakat birtakım konutlara da sahipti; 2- Orta sitadelde, Tanrı Haldi Tapınağı ve ekonomik arşivleri içeren büyük depo odaları bulunmaktaydı; 3- Yukarı sitadel, yöneticinin kaldığı yeri ve kral Bastam'dayken kaldığı konutları içeriyordu; ayrıca tehlikeli zamanlarda son sığınılacak yerdi. İlk inşa aşamasında, sitadel bir kale, bir tapınak, kraliyet ikametgâhları ve bir yönetim merkezi olarak tamamıyla fonksiyoneldi.[31]



Gavur Kalesi'nden Khoy Ovası'nın görünüşü.

Bastam'ın orta sitadeline kuzey kapısından olduğu gibi, güney kapısından da ulaşılabilir. Burada yer alan Tanrı Haldi Tapınağı yok edilmiştir, fakat temelleri (13,50 m x 13,50 m) korunmuştur. Urartu tapınak planları kare bir sella ve köşe çıkıntılarıyla dikdörtgen biçimli olarak çok iyi bilinmektedirler.

1978 yılında, girişin hemen güneyinde, 15 x 4,50 m ölçülerindeki bir oda da, kalın bir yangın tabakasıyla karışmış halde, yaklaşık olarak 500 bin hayvan kemiği ve 1.240 kil bulla, yüzlerce damga mühür ve bazı silindir mühür baskılar bulundu. Burada 1.500-2.000 civarında hayvan depolandığı tahmin edilebilir. Bullalar üzerindeki baskılar Van ve Bastam'dan bilinen tipteki silindir mühürlerle benzerdir. Buluntu durumuna göre, sitadeldeki yangın sırasında tavan çökünce, hayvan gövdeleri ile birlikte bullalar alt katlara veya aşağı depolara, kilerlerin içine düşmüşlerdir. Bullalar gibi kemiklerin tamamı kötü bir şekilde yanmıştı. Bullanın yanı sıra 1978 yılında aynı odada, koyun listesinin bulunduğu bir tablet parçası bulundu.[32]

Bu buluntular Urartu'nun ekonomik yapısı üzerine birtakım açıklıklar getirdi. Merkezi yönetimi temsil eden, kraliyet mührü kullanan ve belki de başkentte yaşayan görevliler, eyaletlerde birçok noktada erzakların depolanmasını sağlıyorlardı. Depolanan yiyeceklerin envanteri bullalar aracılığıyla yapıldı ve bunlar arşivlerde saklandı.

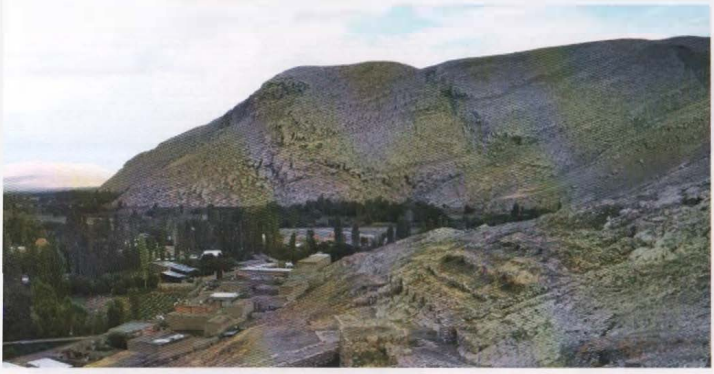
Böyle tahkimatlı yapıların ortasında yer alan merkezlerde, günümüzdeki İran topraklarında Urartu sınırları içinde ekilebilen tüm ovalarda daha küçük Urartu yerleşmeleri bulundu. Bastam bir saray yerleşmesi olmasının dışında, ekilebilir tarım alanlarının merkezinde olmalıdır. Bu tip yerleşme örnekleri, Urartu Krallığı'nın doğu bölümündeki sosyal yapı üzerine de açıklık getirmiştir. Bu bölgeler kendi sitadellerinde yaşayan daha küçük zengin bir sınıf tarafından yönetilmiştir. Bu insanlar Urartu kültürünü özellikle çanak-çömleğini benimseyerek almışlardır.[33]

İran'ın bu bölümü genel olarak İÖ 9. yüzyılın sonuna doğru, Urartu Kralı İşpuini ve Minua'nın İran içlerine ilk seferlerine başladıklarında Urartu kontrolü altına girmiş olmalı.

İÖ 8. yüzyılın başlarına ait yapı kalıntıları kalenin dip kısmında yer almaktadır. Kalenin üstünden aşağılara doğru baktığınızda yüzey toprağının altındaki yapıların izini çok net görebilirsiniz. Çatısı, taş kaideler

üzerine yerleştirilmiş iki sıra ahşap sütunla desteklendiği bir yapı Salon olarak adlandırılmıştır. Duvarları taş temeller üzerine güneşte kurutulmuş kerpiçlerden oluşturulmuştu. Bu yapı Van Gölü istikametinde bir yol istasyonu veya han olarak işlev görmüş olabilir; belki de buraya yerleştirilmiş küçük bir Urartu garnizonuydu. Bu yapıdan büyük miktarda çanak-çömlek ele geçti. Burada bulunan çiviyazılı kil bir tablet önemli bir keşifti ve ticari bir metin olduğu anlaşılmıştır.[14]





Bastam sitadelinin güney girişi ve restore edilen duvarları.

Bastam Kalesi'nin üstünden Bastam köyü ve sitadelin güney girişi.

Sütunlu yapı Bastam'daki en eski Urartu yapısıdır ve orijinal formu Rusa-i URU.TUR'un kurucusu II. Rusa döneminden önce inşa edilmiş olabilir. Buradan Rusa-i URU.TUR bölgesinin II. Rusa'ın yazıtlarında anlatıldığı gibi, tam olarak ıssız olmadığı sonucuna varabiliriz.[15] Bu durumda var olan yerleşimlerin çeşitli dönemlerde geliştirildiği ve yenilendiği de öngörülebilir. Böylece kraliyet yazıtlarında anlatılan kent kurma, kanal inşa etme gibi projeler sadece bir krala ait olmayabilir.

Bastam yerleşmesindeki evlerin planı, Ermenistan'da Erivan yakınlarında bulunan Karmir Blur'da Boris Piotrovskii tarafından kazılan Urartu evleri ile benzerdir. Bastam'daki ve Karmir Blur'daki bu evler İÖ 7. yüzyıla tarihlenir.[16]

Rusa-i URU.TUR'un güneyine yakın bir noktada, tahkimatın iç tarafında bazıları üç, bazıları dört nefli ve ayrıca dört sütunlu kare odalar olmak üzere sütunlu birkaç salon açığa çıkarılmıştır.

Bu örneklerin tamamı, Pasargad'da Cyrus dönemindeki daha gelişmiş sütunlu salonların ve Persepolis'te Akhamenid saraylarındaki (İÖ 500 civarı) zengin ve gelişmiş yapı türlerinin mimari öncüsü durumundadır.[17]

İÖ 9. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar, Urmiye Gölü'nün kuzeyi, güneyi ve batı bölgesi Urartulara aitti. Çöküşten hemen sonra Urartu toprakları, Akhamenid İmparatorluğu'nun parçası haline geldi; Darius İÖ 520 civarında Bisutun yazıtının Akadca kısmında Urartu (Urashtu) olarak, eski Pers çevirisinde ise tarihte ilk defa "Armenia" olarak söz ediyor.

Ayrıca Ermeniler, Persepolis'teki Apadana Sarayı'nın merdiven röliyeflerinde, Akhamenid İmparatorluğu insanlarının bir bölümü olarak görünüyor. Bunlar günümüzde Persepolis olarak bilinen Takht-ı Djamshid'de Akhamenid İmparatorluğu'nun her yerinde Urartuların mirasını taşıyorlar.

Persepolis'in duvarlarını güçlendirmek için basamak şeklinde kesilen temel kayaları, Persepolis'te ve Naqsh-i Rüstem'deki Akhamenid kaya işçiliği, Bastam'daki Urartu kaya işçiliği ile çok benzerdir. Ermenilerin Urartu inşa sistemleri ve detaylarının mirasını taşıdıklarının altını çizen Kleiss, Persepolis'te Akhamenid konutlarından birinin duvarını sağlam bir temele oturtmak için bir kayanın kesiminde Ermenilerin çalıştıklarını belirtir.[18]

Bastam'ın, İÖ 600-590 arasında İÖ 6. yüzyılın başlarında Medler tarafından kuşatılarak ele geçirildiği ve en azından bir bölümünün yakıldığı da öne sürülmektedir. Fakat şimdiye kadar Kuzeybatı İran'daki bilimsel çalışmalara ve kazı sonuçlarına göre, büyük olasılıkla Medler Ecbatana bölgesinden (Hamadan) kuzeybatıya doğru ilerlediler.

Özellikle kapı alanları olmak üzere kalenin yeniden güçlendirilmesi, yaşayanların hırçok düşman saldırısı ile karşılaştığını gösteriyor. Aynı dönemde Van Gölü yakınındaki Toprakkale, Ayanis ve Ermenistan'da günümüzde Erivan'ın kuzeyinde yer alan Karmir Blur gibi diğer büyük Urartu kaleleri belki de İskitler tarafından kuzeyden veya Medler tarafından güneyden yapılan bir saldırıyla yok edildi.[19]

Yıkımdan sonra uzun bir dönem yerleşim görmeyen Bastam'da İS 4. ve 5. yüzyıl boyunca yıkıntıların üzerinde küçük bir yerleşme oluşturuldu ve 9. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Ermeniler, Urartu yıkıntılarının üzerine yerleştiler ve tepenin üstüne güçlü bir kale inşa ettiler. Çoğu İslami kökenli renkli ve parlak astarlı Ortaçağ çanak-çömleği ve haç şeklindeki Hıristiyanlık izleri bıraktılar. Bastam çevresindeki çoğu kalelerin adı Armenian literatüründen bilindiği halde, Ortaçağ'da kalenin ve yerleşmenin adı şimdiye kadar kesin olarak verilemiyor. Bastam ve çevresi 10. yüzyılda bir süreliğine Bizans İmparatorluğu'na dâhil oldu ve 16. yüzyıldan sonra yerleşim görmedi.

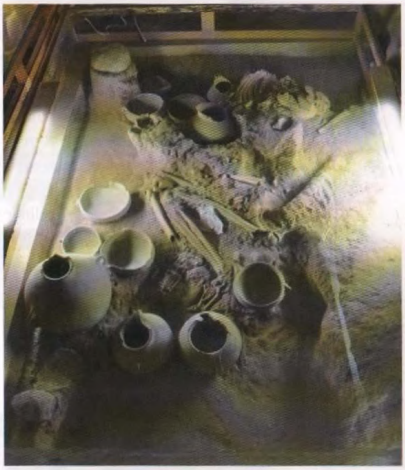
Bastam'ın kapladığı alan düşünüldüğünde, II. Rusa'nın yazıtında Rusa'ın küçük kenti anlamına gelen Rusa-i URU.TUR'u neden kullandığı karmaşık bir konudur. Burada kullanılan "küçük" kavramı yüzölçümünden ziyade başka bir şeyle ilgili olabilir mi, sorusu akla gelmektedir. Son derece ince işçilikli ve bazalttan yapılmış Ayanis[40] surlarından bildiğimiz duvar örnekleri vb. mimari detaylarla burada karşılaşamıyoruz. II. Rusa döneminde inşa edilen Ayanis ve Bastam'ı aralarındaki mimari, sanat, estetik ve ince işçilik ilişkisini karşılaştırdığımız da Bastam işçilik ve görkem derecesinde Ayanis gibi değildir.

URARTU KALELERİ

Urartu kalelerinin yerleşim pozisyonuna bakıldığında hemen hepsi bir ovanın ucunda ve içinde yer almakla birlikte hem ovalık alanların tarımsal potansiyellerini değerlendirmede hem de bölgesel güzergâhları kontrol etmede önemli işlevler görürler. Urartu'nun doğu kısmında kalan ve Urmiye Gölü havzasındaki ovaların denetimi bu bölgelerdeki merkezler tarafından sağlanmıştır. Daha küçük merkezler ise bölgenin yerel güçleri ile ilgilidir. Urartu kralları seferleri boyunca her iki cinsten on binlerce esir ele geçirmiş ve bazı durumlarda bu esirleri kentlere veya kalelere yerleştirmiştir. Urartu yazıtlarında sözü edilen on binlerce esirin nasıl kontrol altında tutulup disipline edildiği, farklı kabilelerden ele geçirilen esirlerle nasıl anlaşıldığı ayrı bir tartışma konusudur.

Urartu kaleleri, Urartu ekonomisinin altyapısını oluştururlar. Ovaların tarıma açılarak sulama kanallarının yapılması, üretici güçlerin ve üretim araçlarının sağlanması ve bu arazilerin sürülerek hasadının toplanması ve buişlerde kullanılan esir-kölelerin organizasyonu bu merkezlerden yürütülmüştür. Ayrıca bölgenin her türlü vergisini toplamasının yanında dönemsel olarak yapılan seferler için de üs olarak kullanılmışlardır.

Günümüzde krallığın doğu bölümünü oluşturan İran topraklarındaki Urartu nüfuz alanı ile ilgili sınırları net bir şekilde belirlemek zordur. Fakat bu-





Mavi Cami-Gömü eşyalarıyla birlikte bir mezar.

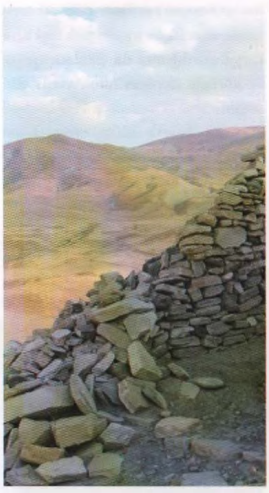
Tebriz'de Masjed-e Kabood (Mavi Cami) yıkıntılarında yer alan müzeye dönüştürülmüş İÖ 1. bin yılına ait Demir Çağı mezarları.

Van, Yoncatepe'den yıkılan duvarlar.

luntu ve yazıtlar doğuya doğru Urartu sınırını kabaca gösterir. Bu bölgede ovaları çevreleyen dağlar ve nehirler de doğal bir sınır oluşturuyor.

İRAN'DA ARKEOLOJİ, BİRKAÇ ÖRNEK

İran'da 1979'lara kadar sürdürülen kazılarda önemli restorasyon projelerinin de gerçekleştirilmiş olması dikkate değerdir. Özellikle Bastam, Hasanlu ve Persepolis'te yürütülen çalışma ve restorasyonlar kazılan alanların günümüze kadar korunarak gelebilmesini sağlamıştır. Öyle ki bu yerleşmelerin 30-40 yıl önce yayınlanmış resimlerine baktığınızda şu anki durumuyla pek bir şeyin değişmediğini görebiliyorsunuz. Günümüzde bu türden korumaya yönelik anlayış arkeolojiyle ve dolayısıyla ortaya çıkarılanın korunması ile çok sıkı bağlar içermektedir. Özellikle taşınmaz varlıkların duvar, mimari vb. kazıdan sonra korunabilmesi ve



gelecekte bu alanlardan sadece birkaç fotoğraftan daha çok şeyin kalabilmesi için ciddi restorasyon projeleri gerekmektedir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz Bastam ve Hasanlu bu anlamda ayrıcalıklı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İran'da yönetim değişikliğine ve 1979'lara kadar kazıları süren bu yerleşimlerin günümüze kadar gelebilmesinde restorasyon politikaları son derece önemlidir. Restorasyon kapsamında her ikisi de Urartu yerleşmesi olan Bastam ve Yoncatepe'yi karşılaştırdığımızda yapılan çalışmaların kalıcılığının ne kadar farklı seviyelerde olduğunu görmek şaşırtıcıdır da. Bastam'da dönemine uygun olarak restore edilen duvarlar uzun yıllardır ayakta dururken, Yoncatepe'de 2009'a kadar restorasyon çalışmaları sürdüğü halde, son halini 2010 yılında gördüğümüz, "restore edilmiş duvarlardan" bazıları yıkılmış durumdadır. 1979 yılında kazısı biten Bastam'la 2009 yılına kadar devam eden Yoncatepe arasında 30 yıllık bir zaman dilimi bulunmasına rağmen Bastam'da yürütülmüş olan çalışma hâlâ özgünlüğünü korumaktadır.

KAYNAKÇA

Burney, C. and D. Lang. M. 1971: *The Peoples of the Hills*. London.

Dyson, R. H., 1965 "Problems of Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu." *Journal of Near Eastern Studies* 24: 193 -217.

Friedrich, J. 1969 "Urartäische Inschriften aus Iran." *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 2: 121-122.

Grayson, K. A. 1991 *Assyrian Rulers of the Early First Millenium B.C. I (1114-859 B.C.)*. London, University of Toronto.

Kleiss, W. 1974 "Planaufnahmen urartäischer Burgen und Neufunde urartäischer Anlange in Iranisch-Azerbidjan im Jahre 1973." *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 7: 79-106.

1979 *Bastam I: Ausgrabungen in den urartaischen Anlagen 1972-1975*, Teheraner Forschungen 4. Berlin

1988 *Bastam II: Ausgrabungen in den urartäischen Anlangen 1997-1978*. Teheraner Forschungen, Band 5. Berlin, Gebr. Mann Verlag.

Muscarella, O. W. 1973 "Excavations at Agrab Tepe, Iran." *Metropolitan Museum Journal* 8: 47-76.

Salvini, M. 1984 i documenti. *Tra lo Zagros e l'Urmia: Richerche storiche ed archeologiche nell'Azerbaigiano Iraniico*, P. E. Pecorella and M. Salvini. Rome, Edizioni dell'Ateneo: 53-134.

Salvini, M. 2009 The Eastern Provinces Of Urartu And The Beginning Of History In Iranian Azerbaijan. *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayal*: 581-598.

Thureau-Dangin, F. 1912 "Une relation de la huitième campagne de Sargon." *Textes cunéiformes du Louvre* 3(Paris: Paul Geuthner).

van Loon, M. N. 1975 "The inscription of Ishpuini and Meinua at Qalatgah, Iran." *Journal of Near Eastern Studies* 34: 201-207.

Friedrich, J. (1969). "Urartäische Inschriften aus Iran." *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 2: 121-122.

Muscarella, O. W. (1986). "The Location of Ulhu and Uiše in Sargon's Eighth Campaign, 714 B.C." *Journal of Field Archaeology* 13: 464-475.

Oppenheim, A. L. (1960). "The City of Assur in 714 B.C." *Journal of Near Eastern Studies* Vol. 19 - No. 2: 133-147.

Kleiss, W. and S. Kroll (1977). "Urartäische Plätze in Iran." *Archaologische Mitteilungen aus Iran* 10: 53-118.

Kleiss, W. (1970). "Ausgrabungen in der urartäischen Festung Bastam (Rusahinili) 1969." *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 3: 7-65.

Kleiss, W. (1980). "Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century, B.C." *American Journal of Archaeology* 84: 299-304.

Kroll, S. (1972). "Excavations at Bastam, Iran." *Archaeology* 25: 292-297.

Kleiss, W. (1978). Bastam and the East of Urartu. *Atti del Primo Simposio Internazionale di Arte Armena (Venezia, 28 Ottobre 1975)*. G. Ieni and L. B. Zekiyan. Venice, San Lazzaro: 395-402.

Salvini, M. (2008). *Corpus Dei Testi Urartei 1. Le Iscrizioni Su Pietra E Roccia I Testi*. Roma, CNR Instituto di Studi Sulle Civilta Dell'Egeo E del Vicino Oriente.

Dyson, R. H. (1989). "The Iron Age Architecture at Hasanlu: An Essay." *Expedition* 31(2-3): 117-127.

Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*

Çilingiroğlu, A. and M. Salvini, Eds. (2001). *Ayanis I. Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-Kai 1989-1998*. Documenta Asiana. Roma, CNR, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici.

Pecorella, P. E. and M. Salvini (1982). "Researches in the Region between the Zagros Mountains and Urmia Lake." *Persica* 10: 1-35.

Kleiss, W. (1976). "Urartäische Plätze im Iran (Stand der Forschung Herbst 1975)." *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 9: 19-43.

Zimansky, P. E. (1990). "Urartian Geography and Sargon's Eighth Campaign." *Journal of Near Eastern Studies* 49: 1-21.

Kroll, S. (2011). "Iran'daki Urartu Şehirleri". *Urartu Doğu'da Değişim/Transformation in the East*. K. Köroğlu-E. Konyar150-169.

DİPNOTLAR

1 Bastam I. 1979; Bastam II. 1988.
2 Salvini 2009: 581.
3 Oppenheim 1960: 142.
4 Zimansky 1990: 17.
5 Muscarella1986:468-469.
6 Muscarella1971: 45.
7 Van Loon 1975:
8 Friedrich 1969: 121-122..
9 Muscarella 1971: 48.
10 Salvini 1984.
11 Muscarella 1981: 469.
12 Dyson 1989: 109, 1965: 202
13 Dyson 1969-Kleiss 1979.
14 Burney-Lang 1971.
15 Kroll2011: 168.
16 Salvini 2006: 50.
17 Kroll2011: 154.
18 Muscarella 1973: 54.
19 Muscarella 1973: 69.
20 Muscarella 1973: 72.
21 Kleiss 1979-1988.
22 Muscarella 1986: 472-473.
23 Muscarella1986: 474.
24 Salvini 2009: 588.
25 Zimansky 1985: 21.
26 Kleiss 1976: 28.
27 Kleiss1974: 81-82.
28 Kleiss 1974-81.
29 Kleiss 1978: 398.
30 Zimansky 1985: 35.
31 Kleiss 1980: 301.
32 Kleiss 1980: 303.
33 Kleiss 1980: 303.
34 Kroll 1972: 294.
35 Kleiss1978: 400.
36 Kleiss1978: 399.
37 Kleiss1978: 400.
38 Kleiss 1978: 402.
39 Kroll 1972: 297.
40 Çilingiroğlu-Salvini2001.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası
TEMSAD
İşbirliği ile

Texpo Eurasia 2011

28. Tekstil, Dokuma, İplik, Terbiye, Örgü, Nakış, Çorap Makineleri, Yan Sanayileri ve Kimyasalları Fuarı



www.texpoeurasia.com

8. ULUSLARARASI İSTANBUL İPLİK FUARI

www.istanbuliplikfuari.com

28-31 Mayıs 2011

Destekleyen Kuruluş OSGEB
ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımcıların Sorumlu Organizatörler Birliği
Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

uar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece

0212 867 11 00
867 12 00
0212 886 66 98

E-posta :
Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım: tanitim@tuyap.com.tr
Reklam Satış: reklamsatis@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fararea@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLERİ

E-posta :
Tüyap Adana: tuyapadana@tuyap.com.tr
Tüyap Diyarbakır: tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr
Tüyap Kayseri: tuyapkayseri@tuyap.com.tr
Tüyap Ankara: tuyapankara@tuyap.com.tr
Tüyap Gaziantep: tuyapgaziantep@tuyap.com.tr
Tüyap Konya: tuyapkonya@tuyap.com.tr
Tüyap Bursa: tuyapbursa@tuyap.com.tr
Tüyap İzmir: tuyapizmir@tuyap.com.tr
Tüyap Samsun: tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLERİ

E-posta :
Tüyap Moskova: tuyapmoscow@tuyap.com.tr
Tüyap Tiflis: tuyapgeorgia@tuyap.com
Tüyap Sofya: tuyapsofia@tuyap.com.tr
Tüyap Tahran: tuyaptehran@tuyap.com
Tüyap Halep: tuyapaleppo@tuyap.com.tr
TüyapÜsküp: tuyapskopje@tuyap.com

TÜYAP İstanbul



Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece, İstanbul

FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİ

DENEYSEL ARKEOLOJİNİN TEMEL KULLANIMI

GLADYATÖRLER GERÇEKTE NASIL DÖVÜŞÜYORLARDI?

ÉRIC TEYSSIER

Sinema ve tarihsel romanlar sayesinde, herkes gladyatörleri çok iyi bildiğini düşünür. Herhangi bir çocuk bile size imparatorun bir gladyatörün ölümünü hangi işaretle belirttiğini anlatabilir. Ancak, bu adamları ve onların dövüş biçimini gerçekten tanıyor muyuz? Her şeyden önce, belli noktaları açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. Öncelikle, gladyatör kavramının sadece Roma'da değil, Akdeniz havzasının tamamında 700 yıl sürdüğünü unutmamalıyız.

ÇEVİRİ: SELİN ÖNDER

KAYNAKLARIN ÖNEMİ...

Gladyatörlükten bahsettiğimiz zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan bugüne dek süregelen futbol kadar evrensel ve kitlesel bir olay düşünmeliyiz. Günümüzde, gladyatörlerden artakalanlar müzelerdeki 'Gladyatör Dövüşleri' etiketiyle sergilenmeye indirgenmiştir ve bundan kaynaklanan algı da çok yanlıştır. Bunu anlayabilmek için iki bin yıl sonra torunlarımızın, ayrım gözetmeksizin top oyunları olarak sınıflandırılmış futbol, basketbol toplarını, voleybol filesini ve birkaç su topu ve rugby fotoğrafını seyre daldığını düşünmek gerekir. 4000 yılının müze ziyaretçileri bu spor dallarıyla ilgili her şeyi yoksayarak, yalnızca topları inceledikleri zaman ellerine geçecek olanlar spor dalla-



Res. 1: Ars Malorum tarafından Nimes'te düzenlenen Roma oyunları ve kültür alanları resmi ve Culturespaces. Deneysel arkeoloji ile Roma mirasını geliştirme örneği.







Res. 2: Pompei'deki gladyatör kışlasından çeşitli teçhizat.

Chicago'daki bir sergiden *"Pompéi : Stories from an eruption"* 2005.

Res. 3: MÖ 5. yüzyıl phalanks düzeni.

Ars Malorum Derneği http://wwwars-malorum.com

Fotoğraf E. Teyssier.

rının kurallarından, sporcuların antrenmanlarından ve bu oyunların etrafında oluşan sosyal, ekonomik ve siyasal konulardan tamamen kopuk olacaktır. Bu objeler, bugün müzelerimizin vitrinlerinde görebileceğimiz gladyatör kabartmalı bir kandil ya da bir miğfer kadar anlamsız olacaklardır. Top ya da fotoğraf, miğfer veya kandil gibi kendi bağlamından izole bir biçimde yorumlanan objelerin, dün anfitiyatroda olanların halkı nasıl heyecanlandırdığını anlatması ya da bugün stadyumdaki binlerce izleyicinin nasıl hissedeceğini anlatması için yeterli değildir çünkü kalabalığın ilgisini çeken kullanılan enstrümandan ziyade, sporcuyu ya da dövüşçüyü izleyiciye tanıtmaya yarayan tekniği, mahareti ve cesaretidir. Bu çok iyi bildiği düşünülen alanda, sinema tarafından oluşturulan indirgeyici ve şematik vizyondan korunmak gerekmektedir.

Bize kadar ulaşan kaynaklar sayıca çok, ama tutarsızdır. Gladyatörlükle doğrudan ilişkili miğferler ve silahlar gibi arkeolojik nesneler, donanımlarıyla ilgili bilgilenmemizi sağlar. Bunlar, dövüşleri anlamamız konusunda en değerli ve en nadir görülen parçalar arasında sayılmaktadır. Neyse ki, 1766'dan beri Pompei'deki gladyatör kışlasının silah deposu kazıları, 1. yüzyıla tarihlenen birçok el değmemiş gerecin keşfedilmesine yaramıştır. Bugüne kadar, bu nesneler estetik anlamda değerlendirilmiş ve ancak çok yakın zamanda bunlar otantik, gelişmiş dövüş aleti olarak analiz edilmeye başlanmıştır. İkonografik kaynaklar da, gladyatörlerin nasıl dövüştüğünü anlamamız da temel bir görev üstlenmektedir. Bu belgeler sayıca çok ve çeşitlidir. Bu konunun işlendiği yüzlerce mozaik, duvar resmi, kandil, keramik, kabartma ve heykel bulunmaktadır. Amatörce gladyatörlerle ilgilenenlere hitap eden dekorlar görünür basitliklerine rağmen teknik açıdan önemli bilgiler vermektedir. Bu tema üzerine oluşturulmuş derlemenin bütünü bugün sayıca 1.600'ü bulmaktadır ve çoğunluğu birçok bilgi içeren sahnelerden oluşur. Bu derleme henüz tamamlanmamıştır. Bilinmeyen parçalar kazılar ve sergilerle ortaya çıkarak derlemeyi zenginleştirmeye devam etmektedir. Roma İmparatorluğu bölgeleri arasında Türkiye gladyatörlüğe bağlı en zengin kalıntılara sahip olan ülke sayılmakta ve bu parçalardan birçoğu hâlâ listelenmeyi beklemektedir. Roma topraklarına yayılmış yüzlerce epigrafik kanıt bulunmaktadır. Bu steller genellikle şatafatsız olmakla beraber, bazen de Muğla Müzesi'ndeki örnekleri gibi çok uzundur. Steller gladyatörlerin kişisel kaderlerini öğrenmemiz için çok önemlidir çünkü gladyatörler kendi kendilerinden ancak bu şekilde bahsederler. Steller gladyatörün yaşından, coğrafi kökeninden, soy ağacından az çok bahsederek ve bazen de ölümü üzerine birkaç şey söyleyerek, gladyatörlük dünyasının bir yüzüne ışık tutarlar. Ancak, gladyatörlerin sosyal bağlamlarını anlayabilmemiz için edebi kaynaklara ihtiyaç duyarız. Görsel materyaller gibi, edebi göndermelere de çok sık rastlanılır. George Ville[1] tarafından halihazırda araştırılmış bu dosya "La mort en face"[2] adlı eserde ele alınmış ve tamamlanmıştır. Bu araştırma için klasik yazarlardan 200'den fazla alıntı kullanılmıştır ama yine de bunlar gladyatörlerle ilgili alıntıların tamamı değildir. Bazı yazarlar belli belirsiz referanslar yapsa da, Titus Livius, Cicero, Martialis, Juvenalis, Cassius Dio ya da Suetonius gibi yazarlar, eserlerinde bu konuya sık sık değinmiş ve kimi zaman değerli teknik bilgiler de verdikleri olmuştur. MS 4. yüzyılda, gladyatör görselleri neredeyse tamamen ortadan kalkmış ancak edebi referanslarda bir eksilme görülmemiştir. Bununla birlikte, gladyatörlüğü irdeleyen yazarların çoğu Hıristiyan düşünürler oldukları için düşmanca ve ahlakçı bir bakış açısıyla bu fenomene yaklaşırlar. Bu önyargılı ve kısmi bakış açısı 19.



Res. 4: 1776'da Pompei'deki gladyatör kışlasında bulunmuş bir *murmillo* miğferi.

Napoli Arkeoloji Müzesi. Fotoğraf E. Teyssier.

yüzyıl ressamlarını ve 20. yüzyıl sinemacılarını doğrudan etkilemiş ve tabii bu şekilde bizim bakış açımızı da çarpıtmıştır.

Anlaşılacağı üzere, konu üzerine belgeler az değildir ancak konunun özünün bize ulaşması için yeterli olmamışlardır. Zira hiçbir kaynak gladyatör antrenmanlarından, dövüş tekniklerinden, oyun kurallarından ve gerçek amacından bahsetmez. Ek olarak, belgelerin başparmak hareketiyle ölüm, kadın gladyatörler ve esir gladyatörler gibi bazı detaylar konusundaki sessizliği de bunların bizim fantazilerimizden ve modern düşüncelerimizden etkilenmiş tarihçiler tarafından ortaya konduğunu düşündürür.



Res. 5: *Secutor* miğferi, önden ve profilden, 1776'da Pompei'deki gladyatör kışlasında bulunmuş.

Napoli Arkeoloji Müzesi. Fotoğraf E. Teyssier.

...VE YENİ BİR YAKLAŞIMIN GEREKLİLİĞİ HAKKINDA

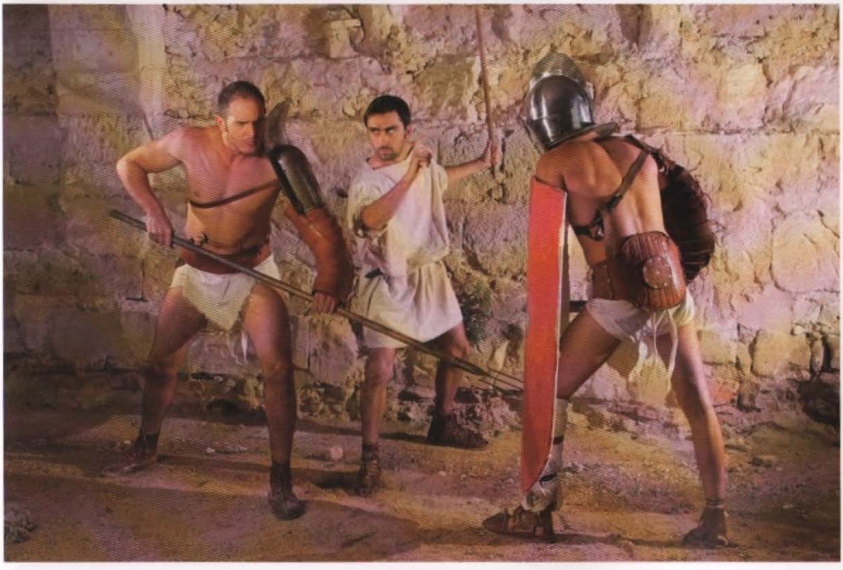
Kaynakların bölük pörçük oluşu ve ahlaki bakış açıları, tarihçileri genellikle basitleştirmelere ya da yanlış yorumlamalara yöneltti. Mücadele zorlukları üzerine eksik teknik bilgiler ise gladyatörleri karikatürleştirdi. Nitekim yakın zamanda gladyatörlere adanmış bir eserde, *secutor* "küçük bir miğfer, büyük bir kalkan, mızrak, Samnit kılıcı ve *retiarius*'un ağından kurtulabilmek için bir hançer" taşıyormuş gibi tasvir edilmiştir. Bu donanımı duyunca, insan *secutor*'un sopası ve baltası eksikmiş diye düşünür. Ağdan hançerle kurtulma fikrine gelince, bu spekülasyon teorik bir bakış açısıyla yaklaşan yazarların, gladyatör mücadelelerinin hızını ve şiddetini yakalayamadıklarını göstermektedir. Sonuçta *retiarius*, rakibi ağı yırtmak gibi meşakkatli bir işe girdiğinde kesinlikle boş duramazdı.



Kos'tan bir villa mozaiği (Res. 6) ve Ars Maiorum deneyi. *Retiarius ve secutor* karşı karşıya (Res. 7).

Fotoğraf F. Teyssier et Vincent Chambon.

Aslında *secutor*, mükemmel bir *retiarius* rakibi olup, yalnızca büyük bir kalkan ve kısa bir kılıç taşır. Ellerinde bu ikisi varken, ikinci bir silah ve özellikle üçüncü bir silah yönlendirmesi zor olacaktır. Üstelik genellikle kabul gören fikre karşın, *retiarius*'un ağı basit bir balıkçı ağı da değildir. *Secutor*'u bir balık gibi yakalamaktan ziyade, hareketlerini engellemeye yönelik bir silah olan ağ, ağır ve sert bir sicimden oluşur. Bu örnekte





Hierapolis (Türkiye)'ten *secutor* ve *retiarius* betimleyen bir kabartma (Res. 9, altta) ve Ars Maiorum deneyi (Res. 8).

Fotoğraf E. Teyssier.

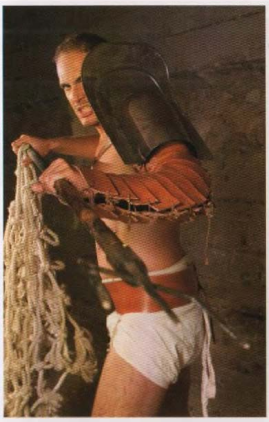
de daha birçok başka örnekte olduğu gibi, modern araştırmacılar, kendilerinden öncekilerin yaptıkları tanımlamaları doğruluklarını tartışmadan, mantıkları üzerine düşünmeden kabul etmişlerdir. Bir resimde, *murmillo*, *traks* ya da *secutor*'un birbiriyle karıştırıldığı nadir görülen bir şey değildir. Silahların tanımlanması da genellikle yaklaşık olarak yapılmaktadır. Yakın zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nde düzenlenen bir sergide, Pompei'de keşfedilmiş parçalar arasında sergilenen umulmadık bir gladyatör zırhı bulunmaktadır. (Res.2) Bu, aceleyle bir *murmillo* miğferiyle, *retiarius* omuzluğuyla, *eques* (atlı gladyatör) kalkanıyla ve *secutor* tozluğuyla ilişkilendirilebilinir. Bu şekilde sunulduğu takdirde, şüpheci olmayan kimseler bir gladyatörün ortaçağ sonundaki bir şövalye kadar tam teçhizatlı bir zırha ve silahlara sahip olduğunu düşünebilir. Bu eleştirel bakış açısı, deneysel arkeoloji tarafından getirilen yeni yaklaşımla mümkün olmaktadır.

DENEYSEL ARKEOLOJİ...

Deneysel arkeoloji kaybolmuş medeniyetlerin tekniklerini incelememize ve anlamamıza yarar.

Belirli metinlerin doğruluğunu kontrol etmek ve kazılarda ortaya çıkan antik gereçlerin veya nesnelerin yapımında kullanılan yöntemlere bağlı hipotezleri doğrulamak ihtiyacından doğmuştur. Deneysel arkeoloji yeni bir bilim dalı değildir, 19. yüzyıldan beri varlığını sürdürmektedir. Aslında ilk başta, bu bilimsel yaklaşım İmparator III. Napoleon (1848-1870) tarafından Caesar zamanındaki Roma savaş makinelerini deneyden geçirerek kullanılmıştır. Bu olgular eleştirisi, pratik görüşleri ve deneysel olarak kullanılan teknik imkânları dikkate alarak kaynakları tamamlamaya yarar. II. Dünya Savaşı'nın ardından, tarihçiler bu tip deneyleri yeniden gündeme getirdiler. Yazılı kaynaklardan mahrum olan tarih öncesi dönem uzmanları, ateş yakmak, çakmak taşı yontmak, silah kullanmak ya da ilk keramik üretimi metotları gibi çeşitli teknikleri deneyerek, dallarında önemli gelişmeler sağlayabiliyorlardı. Bununla beraber, bu tip deneyler antik medeniyetlerle ilgili cevaplar getirebiliyordu. Yunan dünyası ve Roma bize çok fazla yazılı belge bırakmış olsa da, bunlar bize antik tekniklerle ilgili hiçbir şey söylemiyordu. Özellikle eserler bakımından çok zengin bu alanı incelediken sonra, deneyciler mücadele teknikleri alanına büyük ilgi göstermişlerdir. Bu yaklaşım öncelikle Anglosaksonlar tarafından *re-enactement* (yeniden sahneleme) alanında başlatılmıştır. Bu çalışmalar aynı zaman da "Yaşayan Tarih" başlığı altında da toplanabilir. Yetmişli yıllarda, İngilizler Roma lejyonlarını incelemeye başladı. Kuruluşundan itibaren, Hermine Street Guard İngiliz grubu Roma ordusunun yenilenmiş bir vizyonunu sunmayı başardı. Daha sonra, antik yeniden yapılandırma, eski kıtanın diğer ülkelerine de sıçradı. Yirmi yıl boyunca, çeşitli Alman ve Fransız araştırmacıların girişimiyle, deneysel arkeoloji eski savaş sanatlarının her çeşidini keşfetmek konusunda daha





Res. 10: Retiarius'un pozisyonu. Ars Maiorum deneyi.

Fotoğraf V. Chambon.

fazla ilerleme kaydedilmesi için yardımcı oldu. Yunan dövüşçülerinin ve güreşçilerinin, gladyatörlerin, Romalı lejyonerlerin, Kelt savaşçılarının ve *hoplites*'lerin (Res. 3) teknikleri teorik değil, pratik olan bu yaklaşım sayesinde artık daha iyi biliniyor. Uzun zaman tarihsel yapılandırmayla veya *re-enactement* ile karıştırılan deneysel arkeoloji, bunlardan birçok özelliğiyle ayrılır. Burada sadece herhangi bir antik zırhı oluşturan eserlere sadık kalarak bir yeniden yapılandırmadan bahsedilemez. Deney iyi düşünülmüş bir yeniden yapılandırmanın üzerine kurulmuş olsa da, bundan çok öteye gider çünkü tek bir dövüşçüye odaklanmaz. Özellikle ekipmanının ve mücadele yöntemlerinin mantığını anlamaya ve bundan gerçek bir deneyim edinmeye çalışır. Tarihi sahnelemekle ilgisi olmayan bu yaklaşım ulaşılabilen çeşitli kaynakların ve sıkı deneysel kuralların somut pratiği üzerine kurulmuştur. Bu plan üzerinde, Nîmes Üniversitesi Tarih Bölümü, Fransa'da ders programına deneysel arkeolojiyi ekleyen tek üniversite olmuştur. Bu amaçla oluşturulan Ars Maiorum Derneği sayesinde, Nîmes'de deneysel araştırmaların yapılabilmesi için bir laboratuar da kurulmuştur. Öğrenciler ve Nîmes Üniversitesi Tarih Bölümü profesörlerinden oluşan bu dernek, antik mücadelelerin değişik temaları üzerinde çalışmaktadır. Deneyler bu alandaki bilgi birikimimiz de gerçek bir gelişme ve sorularla antik kaynakların tekrar okunmasını sağlamaktadır. Bu araştırma sık sık üniversite duvarlarının dışına taşar. Öğrenimin halkın geneline yayılmasını sağlarken, antik anıtların kurtarılmasına katkıda bulunur. (Res. 1)

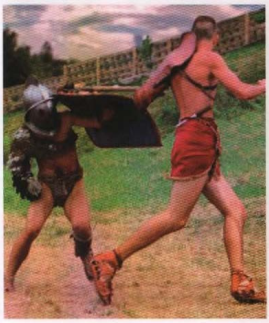


İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden kabartma (Res. 11) ve *secutor* tarafından kalkan kullanımının Ars Maiorum tarafından deneyi (Res. 12).

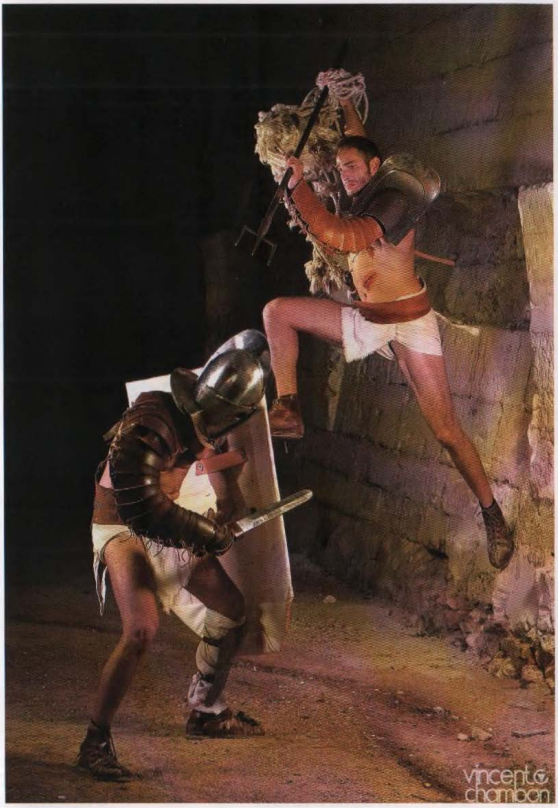
Fotoğraf E. Teyssier.

DENEYSEL ARKEOLOJİNİN UYGULANMASI VE GLADYATÖRLÜK

Gladyatör örneğinde, deneyin ana katkılarından biri de her donanım parçasının nasıl kullanıldığını göstermesidir. Sonuç olarak, deney her dövüşçünün donanımının, rakibine göre kendi mantığına sahip olduğunu gösterebilmektedir. Bu teknik yaklaşım, uzun bir süre boyunca bu sporun neden Romalılar için bu kadar popüler olduğunu anlamamızı sağlar. Günümüzün spor dallarında olduğu gibi, gladyatörlüğün de teknikleri, kuralları, ekonomik ve sosyal oyunları ve tabii ki starları vardı. Bu doğrultuda, *retiarius-secutor* çifti özellikle aydınlatıcıdır. Augustus zamanından itibaren, gladyatör miğferleri git gide askeri miğferlerden farklılaşmıştır. Dövüş gösterisi için hazırlanan bu miğferler yanak koruyucuları ve sarmalayan geniş kenarlarıyla gladyatörleri daha iyi korur. Bu evrim, MS 1. yüzyılda dövüşçülerin bütün yüzünü kaplayan korumalara geçilmesiyle sona ermiştir. (Res. 4) Söz konusu gelişmeler insani kaygılar taşımıyordu. Ciddi yaralanmaları engelleyerek, antrenörler (*doctores*) her biri büyük bir yatırım olan gladyatörleri kaybetmenin önüne geçiyorlardı. Bununla birlikte, yüzlerinin iyi korunması, halka daha saldırgan bir gösteri "sunmak" için daha fazla risk alabilmelerini sağlıyordu. Teknik ve gösteri arayışının derinliklerinde ise gladyatörlüğün en ünlü çiftlerinden olan *retiarius* ve *secutor*'un geç ortaya çıkışı yatmaktadır. (Res. 7) Bütün gladyatörler arasında, *retiarius* en kolay tanınabilendir. Çatal biçiminde bir zıpkını, ağı ve hançeri vardır. Miğfer, dizlik ve kalkan kullanmaz. İlk *retiarius*'lar Augustus döneminin başında ortaya çıkmışlar ancak hemen kendi boylarına uygun bir rakip bulamamışlardır. Öncelikle, *traks*'la savaşmaya uygun ama *retiarius*'a karşı dezavantajlı olan gladyatör *murmillo*'yla karşı karşıya getirilmiştir. *Murmillo*'nun miğferinin (Res. 4) girinti ve çıkıntıları, rakibinin ağına takılmaya çok uygundur. Yüzünü koruyan kafes ise zıpkının darbelerine katlanabilecek durumda değildir. *Retiarius*'a uygun bir rakip olan *secutor*'un ortaya çıktığını görmek için Vespasianus dönemine (MS 69-79) kadar beklemek gerekir. Pompei'de bulunan üç miğfer de onun *armatura*'sına aittir. (Res. 5) Gladyatörlüğün bu temel terimi de farklı tipteki gladyatörleri karşı-



lar. Çoğunlukla zırh olarak çevrilen bu terim ortaçağı çağrıştırdığı için, onunla eşdeğerde Yunanca bir kelime olan *panoplia* tercih edilmelidir. *Secutor*'ların *armatura* miğferlerinin özelliği kenarının olmaması ve yüzü koruyan kısımda kafesin bulunmamasıdır. Onun yerine bir santimetreden daha kalın çelik bir plaka üzerinde iki dairesel çukur bulunmaktadır. Bu miğferin bir diğer özelliği ise yarım ay biçimindeki ince sorgucudur. Fütüristik hatları olan bu etkileyici objenin askeri dünyada muadili yoktur. *Retiarius*'a karşı mücadele için biçilmiş kaftan olan *secutor* gladyatörlerin dünyasının en çok betimlenen çiftinin oluşmasını sağlar. Deneysel arkeoloji bu hızlı, silahlı ama az korunan bir gladyatörle, görünür biçimde daha çok silahlı ama takip sırasındaki darbelere açık bir gladyatörün karşılaşmasının teknik özelliklerini göstermeye yarar. *Retiarius*'un zıpkını *secutor*'u uzakta tutmayı sağlar (Res. 7). Sol ayağının önde olduğu, *retiarius*'un gard alma postürü, sol kolundaki *galerus*'un (omuzluk) görevini anlamamıza izin verir. Sonuç olarak, miğfersiz tek gladyatör olan *retiarius* bu orijinal donanım parçasıyla durumu telafi eder. (Res. 10) Bu koruma sayesinde, vücut vücuda bir çarpışmada, *secutor* rakibinin yüzüne ve omzuna ulaşmak için daha fazla zorlanacaktır. *Retiarius* ile karşı karşıya geldiğinde, *secutor* rakibini takip ederek onun koruma alanına girmek zorundadır. Bunun için, büyük kalkanı (*scutum*) sadece bir savunma değil aynı zamanda bir saldırma aracıdır. Bu kullanım tarzı gladyatörlük eskriminin de kökenidir. Çoğu zaman kaynaklarca (Res.11) ve deneylerle (Res. 12) gösterilmiş bir olaydır. Yine de, *retiarius*'a yaklaşmak tehlikesiz değildir. Ağın kullanımı her zaman belirleyici olmasa da düzgün kullanıldığı takdirde *secutor*'a engel olmaya katkı sağlar. (Res. 11) Bu durumda, *secutor*'un miğfer sorgucunun incecik ve yuvarlak olması çok işe yarar. Girintisi çıkıntısı olmayan bu koruma sayesinde, *secutor* başını eğerek ve kaldırarak, ağın altından kayıp kurtulabilir. Bu manevralar, eğer bir *murmillo* ya da *thraks* miğferiyle gerçekleştirilseydi tabii ki hiçbir başarı şansı olmazdı. Diğer *armatura*'ları gölgede bırakmadan, *retiarius-secutor* gladyatörlüğün 5. yüzyılın sonunda ortadan kalkmasına kadar büyük başarı sahibi oldular. Çiftin, MS 3. yüzyıla kadar devam eden başarısı ve starlıkları, iki dövüşçünün olağandışı tekniklerinden kaynaklanıyordu. Gladyatörler ölümle yüzleşmek için eğitiliyor olsalar da, halkı tatmin etmeyi başaran en cesurları her zaman kurtuluyordu çünkü beyazperdede aktarıldığı gibi Romalıların gözleri kasaplık aramıyordu. Onların ilgisini çeken belirsizlik, dövüşçülerin cesareti ve halkı imparatorluğun zirvesinde heyecanlandıran teknik çeşitliliğiydi. Büyük heyecan kahramanın onuruna ya da kaybedenin korkaklığına katkı da bulunulan son ana kadar her izleyici için devam ederdi.



Res. 13: *Retiarius* ve *secutor*'un deneysel mücadelesi.

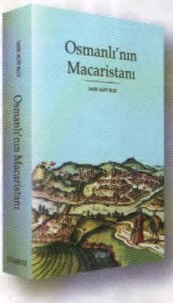
Fotoğraf V. Chambon.

Gladyatörlüğe uygulanan deneysel arkeoloji yaklaşımı, bütün sorulara cevap veremese de, belli başlı gladyatör tipleriyle ilgili birçok soru işaretini ortadan kaldırıyor. Ayrıca, deneysel araştırmalar, kaynakları da yeni bir gözle bir daha okumamızı sağlıyor ve daha iyi bir yaklaşım kazanmamıza neden oluyor. Genel anlamda, gladyatör karşılaşmalarının tekrar yorumlanması bu kurumun Roma toplumundaki yerini daha doğru bir şekilde algılamamızı sağlıyor. Ressamlar, 19. yüzyıl Roma tarihçileri ve çağdaş sinemacılar tarafından sürekli olarak tekrar edilen gladyatör stereotipinden uzak bir bakış açısı elde etmemize yarıyor.

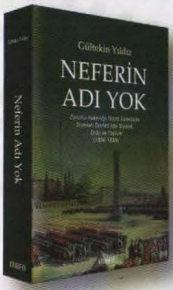
ÉRIC TEYSSIER
NÎMES ÜNİVERSİTESİ
ROMA TARİHİ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

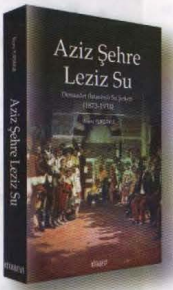
1 VILLEGeorges, *La gladiature en Occident*.
2 TEYSSIER Eric, *La mort en face, le dossier gladiateur*, Actes Sud, 2009.



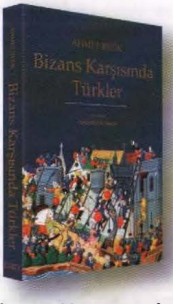
Osmanlı'nın Macaristanı
Sadık Müfit BİLGE



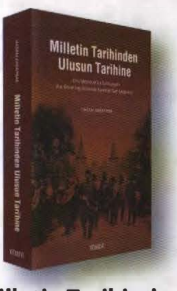
Neferin Adı Yok
Gültekin YILDIZ



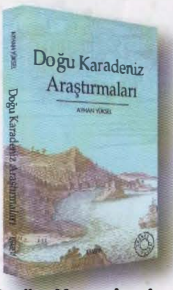
Aziz Şehre Leziz Su
İlhami YURDAKUL



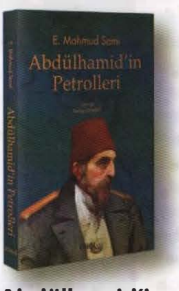
Bizans Karşısında Türkler
Ahmet REFİK



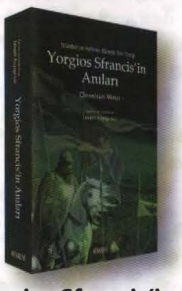
Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine
Hasan AKBAYRAK



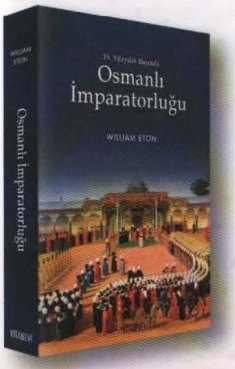
Doğu Karadeniz Araştırmaları
Ayhan YÜKSEL



Abdülhamid'in Petrolleri
E. Mahmud SAMİ



Yorgios Sfrancis'in Anıları
Chronicon Minus



Osmanlı İmparatorluğu

William ETON

İngiltere'nin XVIII. yüzyıl ortalarında Britanya Adasını tamamen hükümranlığı altına aldıktan sonra bir imparatorluğa dönüşmesiyle birlikte Doğu, Londra'nın ilgi alanına girmeye başlamıştı. Daha önce genellikle seyyahların ya da maceraperestlerin masalsı anlatılarının, halkı eğlendirmek ve korkutmak için yapılan gazete haberlerinin gözde konusu olan Doğu ve Osmanlı İmparatorluğu, bu yeni devirde Aydınlanma Çağı'nın birinci elden gözleme dayalı "Doğu'yu keşif" literatürünün bir parçası haline gelecekti. William Eton tarafından kaleme alınmış olan elinizdeki kitap, İngiltere'de hızla büyüyen bu literatürün en önemli örneklerinden birisidir.

Ticarî ve diplomatik görevleri sebebiyle uzun seneler İzmir, Basra, Malta ve Odessa'da kalmış olan William Eton 1794-1801 yıllarında, William Pitt kabinesinde Savaş Bakanlığı yapmış Henry Dundas'a "Doğu uzmanı" olarak hizmet etmiştir. Eton'ın en çok ses getiren eseri, 1798'de ilk baskısı yapılan A *Survey of the Turkish Empire* isimli çalışmasıdır. Bu kitabın, takip eden on sene içinde üç kez daha (1799, 1801, 1809) basılmış olması, gördüğü yoğun ilginin bir işareti kabul edilebilir. Elinizdeki eser bu kitabın Türkçe çevirisidir

İhtilal savaşlarıyla altüst olan Aydınlanma Çağı Avrupasının "Doğu"ya bakışını yansıtan kitap, aynı zamanda devrin oryantalist literatürünün de tipik bir örneğidir. Nitekim kitaba hâkim olan oryantalist "dejenerasyon" söylemiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun "yükseliş ve düşüşünü" açıklamaya çalışan Eton, Osmanlı askerî teşkilatındaki zaafı çöküşün bir tezahürü olarak ele almaktadır.

Tarihçi Kitabevi

Savaş Türkiye Varlık Vergisi



Cahit Kayra

Varlık Vergisi Çalışmalarına Katılmış En Genç Müfettişin Kaleminden Gerçekler...

"Bugün o çalışmaya katılan müfettişlerden hiçbiri sağ değil. Ben yaşamımın sonuna geldim. Ama bizim çocukluğumuzda ve gençliğimizde haklı umutlarla bağlandığımız Kemalist ideallerin hoyrat ellerde hırpalandığını görmekten hüzün ve ezâ duyuyorum. Varlık Vergisi konusunun o dönemi yaşamamış, o dönemi bilmeyen, anlamayan, belki de kasıtlı olarak anlamaz görünen insanlar tarafından yanlış ve haksız yere eleştirilmesini hoş görmek gibi bir hakkım olmadığını düşünüyorum".

Cahit Kayra



Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi
Editör Zübeyde Öktem



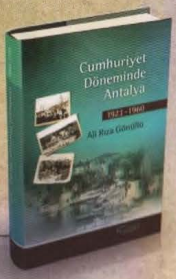
İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye 1920
Derleyen Ali Satan



İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye 1921
Derleyen Ali Satan



Türkiye'de Köy enstitüleri
Fay Kirby



Cumhuriyet Döneminde Antalya
Ali Rıza Gönüllü

Tarihçi Kitabevi Moda Caddesi 104/A MODA/KADIKÖY 026 418 68 86 / 0530 370 74 11 www.tarihcikitabevi.com

UNUTULMUŞ BİR TÜCCAR VE GAZETE PATRONU

HABİP EDİP TÖREHAN

RIFAT N. BALİ

Gazetecilik mesleğinden gelmeyen işadamlarının basın sektörüne yatırım yapmış olmaları günümüz Türkiye'sinde artık kanıksanmış bir gerçeklik. Ancak geçmişte bu pek böyle değildi. Babıâli basın âleminin merkezi, gazete patronları da gazeteciliğin basamaklarını tek tek çıkıp nihayet patronluk tahtına oturmuş kıdemli gazetecilerdi. Bu gazete patronları arasında en aykırı şima II. Dünya Savaşı yıllarındaki ticari faaliyetlerinden elde ettiği servetinin bir kısmıyla 1949 yılında Yeni İstanbul gazetesini yayınlamaya başlayarak basın âlemine dışarıdan intibak eden ve 1962 yılında gazetesini satacak olan işadamı Habip Edip Törehan'dır.


Sandıklar Bayan Lola'ya mı, yoksa müzeye mi verilecek?

Törehan'ın paha biçilmez eşyaları sorun oldu

Cenevre ve Monaco'da yaşayan ve şu sıralarda Cenevre'de bulunan Bayan Törehan, İstanbul Salacak'taki yarım milyarlire değerindeki arsasını, bir törenle, Dışişleri Bakanlığı'na bağışladı. Tören sırasında B.M. Daimi Temsilcisi Ilter Türkmen de, bayan Törehan'a bir şükran belgesi verdi. Habib Edip Törehan'a ilişkin "Hazine Sandıkları"nın Türk hükümetinden istenmesi, bir yandan Türkiye'ye cömertçe bağışlarda bulunan Lola Törehan, "Türkiye benim asıl vatanım. Ömrümün geri kalan kısmını orada geçirmek istiyorum" diyor.

Haberi 12. Sayfada

Bayan Törehan, İstanbul Salacak'taki arsasını bir törenle Dışişleri Bakanlığı'na bağışladı.

Milliyet 24 Nisan 1989.

1890 yılında Bursa'da doğan Habip Edip Törehan Mercan İdadisi'nde okudu. 1914 yılında Mektebi Mülkiye-i Şahane'den mezun oldu. 1914-1915 yıllarında Mülkiye Mektebi'nde Müderris Müdavimliği görevinde bulundu. Almanca, Fransızca dillerine vakıftı.[1] 1916 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra Berlin'e giden Törehan[2] burada hukuk ve iktisat eğitimi gördü.[3] Berlin'de bulunduğu yıllarda Almanlara Türkçe öğretmeyi amaçlayan *Türkisch Praktische Türkische Sprachlehre für Anfänge* (1916), ünlü Türk yazarların hikâyelerinin tercümelerinden oluşan *Türkische Gesichter* (1918), I. Dünya Savaşı'nın bitiminde "Türk hukuku ve Türklüğe yapılan tecavüzlere protesto olmak üzere" Berlin gazetelerinde yayınladığı makalelerinin derlemesi olan *Die Türkei* (1919) ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıtma amacıyla *Die Türkei Von Gestern Und Heute* (1928) eserlerini yayınladı.[4] Bu son eserinin bir nüshasını da imzalayarak Mustafa Kemal'e armağan etti.[5] Törehan Berlin'de öğrenci olduğu sırada orada bulunan Mehmet Akif Ersoy ile de tanışacaktı.[6]

Törehan'ın II. Dünya Savaşı yıllarına kadar olan faaliyetleri hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu Yunus Nadi'nin matbaa makinelerini 1924 yılında Törehan vasıtasıyla satın aldığı, daha sonra ödemesi gereken komisyonu kendisine ödememesi üzerine birbirleri aleyhine neşriyata başladığı bilinmekte.[7] Habip Edip Berlin'de bulunduğu sıralarda Riga'da doğup büyümüş, Rusya'nın Letonya'yı işgal etmesi üzerine bir Alman subayıyla Berlin'e kaçmış olan müstakbel eşi Lola ile tanışacak ve çift 1919 yılında evlenecekti.[8] Törehan Almanya'da bulunduğu yıllarda Şark tütünlerini elle sararak sigara imal etmeye başlayacak, daha sonra bu girişim 250-300 işçi çalışan bir fabrikaya ve yaygın bir dağıtım teşkilatına dönüşecekti. Törehan'ın

bu işi 1929 Dünya Buhranı sırasında batacaktır. Kalan az miktarda parası ve eşi Lola ile birlikte Türkiye'ye gelen Törehan Ticaret Vekâleti'nde çalışmaya başlayacaktır.[9] Törehan'ın 1933 yılında yayınladığı *Türk-Şark Tütünleri ve İhracatı* kitabının önsözünü "İktisat Vekâleti Müşaviri" sıfatıyla imzalaması o tarihlerde İktisat Vekâleti'nde çalıştığının kanıtıdır. Törehan'ı tanıyan gazeteci Bedii Faik de anılarında Törehan'ın İktisat Vekâleti'nde "uzun süre önemli görevlerde" çalıştığını belirterek bu bilgiyi teyit etmekte.[10] Celâl Bayar'ın 10 Kasım 1932 tarihinde İktisat Vekili olmasından bir süre sonra hakkında "bu adam otelde oturup dosya hazırlıyor. Böyle şey olur mu?" türünden şikâyetlerin kulağına gitmesi üzerine görevinden istifa eden Törehan Park Oteli'nin sahibinin kefaletiyle Türkiye İş Bankası'ndan kredi alıp Almanya'ya geri dönecek ve Almanların tavsiyesi ile Türkiye'den pamuk, tiftik, meyve ithal etmeye başlayacaktı.[11] Törehan Türkiye'de bulunduğu yıllarda Habip Edip imzasıyla "Siyaset ve İktisadiyat Kütüphanesi" başlıklı bir dizi kitap yayınlayacaktı. Dizinin ilk kitabı *Almanyada Siyasi Fırkaların Programları* (Bürhanettin Matbaası, İstanbul, 1931), ikincisi *Avrupada Tütün İnhisarları ve Türkiyede Tütün İnhisar İdaresi* (Bürhanettin Matbaası, İstanbul, 1931), üçüncüsü *Siyaset İktisadiye Mebahisinden İhracatın Tezyidi Çareleri* (Bürhanettin Matbaası, İstanbul, 1932), dördüncüsü ise *Türk-Şark Tütünleri ve İhracatı* (Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1933) kitabıdır. Törehan bir kitabında ileride şu eserleri de yayınlayacağını ilan edecekti: *Dünya Tütün İnhisar İdarelerinin Teşkilâtı, Dünya Tütün Bandrol Usulleri, Tütünlerimiz ve İhracatı*, Kiel Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Albert Wissler'in bir eserinin tercümesi olan *Afyon Meselesi, İktisadi Düşünceler, Siyaset ve İktisadiyatta Reklam ve Propaganda, İçtimai Muavenetler, Gazetecilik ve İktisadi Terbiye*. Ancak bu kitapların yayınlandıklarına dair bir kayda rastlanamamıştır.

Törehan II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya ile olan ticari ilişkileri sayesinde (Türkiye'den tütün, krom ve pamuk ihracatı) büyük bir servet edinecekti.[12] Törehan'ın çok yakınında bulunmuş eski bir gazeteci Törehan'ın nasıl servet sahibi olduğunu şöyle izah edecekti:

"Alman savaş sanayiinin, Türk kromuna gereksinmesi vardı. Top, tüfek oluşumunda önem taşıyan krom ve diğer gereksinmeler, Almanya'ya Akdeniz'den gidemezdi. Törehan Karadeniz'i seçti ve Köstence'den, Tuna yoluyla bunları Almanya'ya ihraçetti."[13]

Çalıştığı banka Swiss Bank Corporation (SBC) idi.[14] 1943 ila Haziran 1944 arasındaki dönemde SBC Türkiye'den Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve İtalya'ya yapılan pamuk ihracatını finanse etmekteydi. 25 Ekim 1943 tarihi itibariyle Türkiye'den bu dört ülkeye yapılan pamuk ihracatının finansmanı 28,4 milyon İsviçre Frangı'na erişmişti. Bu akreditifler Törehan'ın şahsi hesabının bulunduğu SBC lehine açılmaktaydı, zira Törehan öyle şart koşmuştu. 26 Ekim 1943 tarihinde SBC Genel Müdürlüğü Romanya'ya ihraç edilecek 700 ton pamuk karşılığında Törehan lehine 8.126.522 İsviçre Frangı tutarında bir akreditif açılması için Zürih şubesine onay verecekti. Aralık 1943 ila 2 Haziran 1944 arasında SBC Romanya lehine toplam 12 milyon İsviçre Frangı tutarında akreditifler açacaktı. [15]

Törehan edindiği servet ile Zürih ve Tessin'de gayrimenkuller satın alacaktı.[16] Gayrimenkullerden biri Leman Gölü'nün kıyısındaki Nyon'da bulunan sekiz hektarlık Tatiana Malikânesi idi. "Tatiana baronîçesi" sıfatıyla anılan Lola Törehan ellili yılların sonunda malikânenin 30.000 m²'lik bir kısmını Société Immobilière Malart unvanlı gayrimenkul şirketine satacaktı.[17] Törehan'ın dillere destan bu malikânesini de ziyaret etmiş olan Bedii Faik anılarında "rahmetli Lütfi Kırdar'dan Törehan'ın Nyon'daki villasının methiyesini dinlediğimde birazını mübalağa sanmıştım. Ama sonra gördüğüm ve bir gün ağırlandığım zaman, Dr. Kırdar'ın az bile söylemiş olduğu kanısına varıp şaşırdım" diye yazacaktı.[18] 1944 yılında Zürih'te yardımcı konsolos olarak görevli iken[19] Törehan çifti ile tanışan emekli büyükelçi Semih Günver izlenimlerini şöyle aktarmakta:


YENİ İSTANBUL

Moskovanın teşkilâtlandırdığı sözde sulh taraftarları

Dünya komünist hareketi için yeni taarruzlar hazırlıyorlar

Bulgaristanda büyük bir temizlik başladı

Seçim kanunu

Yakup Kadri Karaosmanoğlu Yeni İstanbul'da

Yeni İstanbul'un 1 Aralık 1949 tarihli birinci sayısı.

"İsmail Habip Törehan, zengindi, çok zengindi. Aynı zamanda da gayet hesabi idi. Kendisini beğenmişti. Herkese ders verir gibi bir hali vardı. Savaş içinde pamuk ticaretiyle para kazanmış ve kazancını Almanya'dan İsviçre'ye transfer ettirebilmişti. Törehan çifti, Baur au Lac Oteli'nde bir daire kiralamışlar, orada yaşıyorlardı. Törehan o tarihte yeni işler yapıyormuş gibi bir izlenim vermiyordu. Uzun boylu, kumral ve açık mavi renkli gözlü, retro giyinen, büyük kenarlı çiçekli, dantelli şapkalar taşıyan Bayan Lola, oldukça snoptu. Letonyalı ve soylu bir aileden olmakla gururlanırdı. Bir gün, vatandaşlık ilmühaberini yeniletmek için konsolosluğa geldi. İlmühaberini bıraktı, ertesi günü yenisini oteline göndermeye söz verdim. Kançılaryada Sarı Nejat, mahalli kâtiplik yapıyordu. Sözde öğrenciydi, acar, oldukça dalgacı, fakat sıcakkanlı bir çocuktu. İlmühaberi hazırlayıp bana imzalattı, otele yolladık. Biraz sonra Lola Törehan telefon etti. Fransızca konuşuyordu. Çok alınmıştı. Kendisine kasten hakaret

edildiği inancındaydı. Vatandaşlık ilmühaberinde doğum yeri Riga yerine, Rize olarak yazılmıştı. Doğduğu şehir, Karadeniz sahilinde değil, Baltık kıyılarındaydı. Ya bilerek hareket etmiştik, ya da kara cahildik. Lola Hanımı zorlukla yatıştırdım."[20]

Habip Edip Törehan, Türkiye'ye dönüp *Neue Zürcher Zeitung* tipi bir gazete çıkarmayı aklına koymuştu. Kendisinin çok iyi bir yazar ve fikir adamı olduğuna samimiyetle inanmıştı. İsminin ara sıra İsmail Habip Sevük[21] ile karıştırılmasına içinden memnun olur, dışından kızardı. Karşılaştığımız her fırsatta bana, *Yeni İstanbul* ismini vereceği, adını yeşil manşetle basacağı, resimsiz siyasi gazetesine ait tasarılarını uzun uzadıya anlatırdı.



Bedii Faik de bir dönem *Yeni İstanbul*'un yazarlar kadrosunda yer aldı (sağdan ikinci).

O tarihte Osmanlı hanedanından Prenses Hanzade de eşi Mısırlı Prens İbrahim ile birlikte Zürich'te yaşamaktaydı. Habip Edip Törehanlarla çok ahbaptılar. Prenses Hanzade, genç, güzel, sakin, kibar bir kişiliğe sahipti. Prens İbrahim de çok iyi bir insandı. Esmerdi, orta boylu idi, toplu idi, yakışıklı sayılmazdı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Leman Hanımefendi de Prens İbrahim ve Hanzade'yi severler ve onları Bern'e sefarete davet ederlerdi.

En lüks otellerde, en pahalı lokantalarda hayatlarını geçiren bu iki çifti bir akşam eve yemeğe çağırdık. Karı koca mutfağa girdik. Prenses Hanzade, 1945'te henüz Türkiye'ye dönebilmek için izin alamamıştı. Türk yemeklerini özlediğini söylemişti. Biz de kendisine bir anlayış ve dostluk jesti yapmayı düşünmüştük. Hanım, düğün çorbası, tavuk kızartması, zeytinyağlı patlıcan ve biber dolması yaptı. Ben aynı başarıyı gösterdiğimi iddia edemem. Hamur açtım, puf böreği hazırladım. Börekler, biraz büyük oldular, pek de kabarmadılar, hamur da çok ince açılmış sayılmazdı.

Misafirler, yemekleri kibar kibar yediler, bizi kutladılar.

Aradan yıllar geçti. Bir gün Habip Edip Törehan'la İstanbul'da karşılaştık. *Yeni İstanbul* kısa ömrünü yaşıyordu. Habip Edip'in başmakalelerinin hazmı, benim puf börekleri kadar zordu.

Törehan'la İsviçre'deki savaş yıllarının anılarını tazeledik. Törehan, 'Unutulmaz günlerdi' dedi. 'Hele sizin ikram ettiğiniz terlikleri hiç unutmadık. Prenses Hanzade üç gün hasta yattı' diye ekledi.

'Ne terlikleri?' diye sordum.

'Puf böreği diye bize yedirdiğiniz terlikleri'. Törehan yalnız hasis, kasılgan, kendisini beğenmiş bir adam değil, aynı zamanda da kaba ve kırıcıydı."[22]

Törehan hakkında izlenimlerini kaleme alan bir diğer kişi Bedii Faik'tir. Faik anılarında şöyle yazmakta:

"Zürich'teki Baur au Lac otelindeki bir daire devamlı emrinde tutulur. Paris'te de Plaza Athénée'nin lüksü içinde bir başka daire her zaman emrindedir.

Habip Edip Bey, uzunca boylu, yüzü sonradan mı olmuş, doğuştan mı olmuş pek belli olmaz bazı çopurluklar ve gerikler taşıyan, doğrusu hayli nursuz, ama hayli de nazik bir zattı.

Her haliyle Alman'dır. Kapısına vurana 'Yaaa' diye bağıracak, el sıkışırken topuklarını birleştirip Almanca-Türkçe karışımı bir memnuniyet garipliği gösterecek kadar... Ve tabii her fırsatta Alman kalkınmasını, Alman çalışkanlığını söyleyip övünecek kadar!..."[23]

Törehan Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa tarafından İstanbul'da kurulan ve akabinde iflas eden Sanayi ve Ticaret Bankası'nın hisselerini satın alacaktı.[24] 1965 yılına kadar İsviçre'de ikamet eden Törehan vergi kanunlarının ağırlaşması üzerine sonrasında işlerini Monaco'ya nakledecekti[25] *Yeni İstanbul*'da çalıştığı yıllarda kendisini tanımış olan gazeteci Sami Kohen'e göre Törehan otelde kaldığı zamanlar soyadını bölüp imzasını, bir asalet unvanını andırır şekilde, Töre Han olarak attığı söylenirdi.[26] 18 Ocak 1954 tarihinde 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kabul edildikten sonra Törehan Amerika'ya gidecek ve ortak yatırım yapacak şirket arayacaktı. Önce FORD ile otomotiv sanayiini düşünecek, ancak Vehbi Koç'un FORD ile ilgilenmesi üzerine bu projeden vazgeçecek ve Remington Rand ile birlikte yazı makinelerinin Türkiye'de montajı hususunda anlaşmaya varacaktı.[27] Bunda Remington Rand'in Yönetim Kurulu Başkanı'nın ünlü General Douglas MacArthur olması da etkiliydi. MacArthur Törehan'a Kore Savaşı'nda gösterdiği kahramanlıktan dolayı hayran olduğunu söyleyecekti. Bu proje için fabrika arsası satın alınacak ve Türk Remington

Rand unvanlı bir şirket kurulacaktı. İlk parti montaj malzemelerinin ithal edilmesine rağmen 4 Ağustos 1958 tarihinde Türk Lirası'nın %22,14 oranında devalüe edilmesi üzerine yatırım projesi gerçekleşmeyecek ve şirket tasfiye edilecekti.[28] Törehan yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapması için her zaman teşebbüslerde bulunacaktı. Fransız otomotiv sanayii Renault'dan bir heyet Türkiye'yi ziyareti esnasında kendisiyle de görüşecek, Törehan görüşmenin ardından Başvekil Adnan Menderes'i ziyaretten haberdar edecek ve heyet ile görüşmesini tavsiye edecekti.[29]

KOLEKSİYONERLİĞİ

Törehan büyük servet sahibi kişilerde rastlanan koleksiyonerlik merakına da sahipti. Çoğunluğu Cenevre yapımı bir eski saat koleksiyonunun sahibiydi. Saatçilik tarihinin ünlü araştırmacılarından Prof. Alfred Chapuis bu koleksiyonu "enfes" olarak nitelendirecek ve iki uzun makalede de bir değerlendirmesini yapacaktı,[30] Salacak'taki evi için 1938 yılında dönemin ünlü antikacısı S. Haim'den beş bin lira karşılığında bir çeşme satın alacaktı. Çeşmenin yalağı yekpare mermer olup banyo büyüklüğünde ve banyonun iki misli yüksekliğinde idi. Yekpare mermerden bir de aynası vardı.[31]

HAYIRSEVERLİKLERİ

Törehan çifti dönemin önemli hayırseverlerindendi. Törehan'ın 1960 yılında Eskişehir'de ilkokul olarak inşa ettirdiği okul binası bugün Habip Edip Törehan Kız Teknik ve Meslek Lisesi adıyla faal durumda.[32] Törehan çifti 1958 yılında İstanbul Tıp Fakültesi Psikiatri Kliniği Direktörü Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel'in kliniğe bağlı olarak tesis ettiği Çocuk Psikiatri Enstitüsü'ne de maddi yardımda bulunacaktı.[33] 1962 yılında basında yer alan bir habere göre Törehan Kızılay Genel Merkezi'ne başvurup Kıbrıs'ta on yataklı bir hastane bağışlamak istediğini, hastanenin bütün teçhizatını, ameliyat malzemesini ve istihdam edilecek personelin masraflarını üstleneceğini bildirmişti.[34] Törehan kendi adıyla anılan ödüller tesis edecek, 1959 yılında bilim dalında bu ödülü A. Kadir ile birlikte Homeros'tan çevirdiği *İliada* ile Azra Erhat,[35] Sanat Ödülü'nü ise *Eşiktekiler* romanı ile Afet Ilgaz[36] kazanacaktı.

YENİ İSTANBUL GAZETESİ

Törehan *Frankfurter Algemeigne Zeitung*'un kurucusu ile dost idi ve *Yeni İstanbul*'u onun tavsiyeleri ile kuracaktı.[37] *Yeni İstanbul* gazetesi 1 Aralık 1949 tarihinde yayınlanmaya başlayacaktı. Törehan gazetesinde "Memleket ve Dünya Borsa ve Piyasaları" başlığıyla her gün emtia borsalarını ve menkul kıymet hareketlerini yayınlayarak ekonomi gazeteciliğinin öncülerinden olacaktı.[38] *Yeni İstanbul* abone kuponları dağıtarak abonelik sistemi kuracak, aboneler arasında yapılan kura çekilişleri ile bir kişinin Avrupa'da, bir kişinin de Türkiye'de üç yıl boyunca yükseköğrenim giderlerini karşılayacak, dokuz okuyucuya da teselli armağanı olarak üçü altın, altısı da krom olmak üzere dokuz saat armağan edilecekti.[39] 1950 yılında *Yeni İstanbul*'da çalışmaya başlayan ve Törehan ile birlikte ileride Remivac şirketinin kurucuları arasında yer alacak olan Yılmaz Poda'ya göre gazete ikramiye kampanyaları sayesinde 50-60.000'lik bir tiraja ulaşmıştı. Ancak ikramiye kampanyaları durdurulduğunda tiraj he-

Haldun Taner: "...İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yine Beyoğlu'nun Şişhane sırtlarında, yine uygarca bir insan, basın üslûbumuza yeni bir aşı tutturmayı deniyordu. Habib Edip Törehan adındaki bu zat uzun yıllar Avrupa'da kalmış, pamuk ticaretinden servet yapmıştı. İş hayatını bırakıp yurda döndüğünde şimdi ne zamandır gönlünde ve hayalinde yatan ciddi gazeteyi çıkarmak istiyordu. Kazançta gözü yoktu. Parası boldu. Bu hobbysini gerçekleştirmek zor olmayacaktı."

Yeni İstanbul'da Çalışan Gazetecilerin Anıları

Bedii Faik

"Yeni İstanbul bütün sayfaları, havası, seviyesi ve tüm muhtevasıyla gerçekten bir Batılı gazete görünümündeydi. Ama ateşsizdi, nabızsızdı, hatta nefessizdi!..
Bir gerçeği vakar içinde söyler, ama sonucunu sormaktan, hatta görmekten çekinerek... Bir olayı bulup çıkarır ve sükünetle yazar, ama gerisini getirmekten veya daha sonrasını arayıp bulmaktan adeta korkarak...
Habib Edip Törehan'ın İsviçre'den getirdiği 1000 saati, okurlarımıza dağıtma kararına varılmıştı. O yıllarda gazete piyangoculuğu, *Hürriyet* ile *Yeni Sabah*'ta henüz belirmeye başlamış, başlayanlar da daha çok okuma teşvikine veya geçim derdi hafifletmesine yönelik şeylerdi.
1000 İsviçre saati, iyi de duyurulunca, gerçekten büyük ilgi gördü ve gazete ilk defa Babıâli kodamanlarını, özellikle *Hürriyet*'i silkeledi.
Yeni İstanbul birden başa geçmiş ve saat kuponlarının sonuna kadar, hatta saat piyangosunun çekilişine kadar da bu birincilliğini sürdürmüştür!
Habib Edip Törehan'ın keyfinden dört köşe olduğu günlerdir onlar... Herkese karşı mültefitti, her denileni, gazete için her istenileni de yapmakta hiç duraksamıyordu."[71]



Hitler ve Mareşal Göring. Lola Törehan'ın mareşalın yeğeni olduğu ileri sürülen iddialardan biriydi.

HERMANN GOERİNG KİMDİR?

Goering, 1922 yılında Nazi Partisi'ne üye oldu. **Hitler**'in en yakın arkadaşıydı. 1929 yılında da Nasyonal Sosyalist milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1923'te Havacılık Başkanı, Prusya Başbakanı ve korgeneral oldu. 1935'ten itibaren Alman Hava Kuvvetleri'nin başkomutanlığını yaptı. 1938 yılında feld mareşalliğe, 1940'da da reich mareşalliğine yükseldi.

1939 ile 1945 yılları arasında savaş ekonomisinin büyük şefi ve Führer'in halefi olarak ün kazanan Goering, savaşta Alman Hava Kuvvetleri'nin başarısızlıkları arttıkça **Hitler**'in gözünden düşmeye başladı. 1945 yılı nisan ayında Amerikan işgal kuvvetleri tarafından tutuklandı. Nürnberg Mahkemesi'nde yargılanarak savaş suçlusu olarak ölüme mahkûm edildi. Hapisteyken 1946 yılında zehir içerek intihar etti.

men düşmekteydi.[40] Bir dönem *Yeni İstanbul*'da çalışmış olan günümüz *Milliyet* gazetesi dış politika yazarı Sami Kohen'e göre gazetenin tirajı 15.000 civarında idi.[41] Törehan gazete patronu olduğu yıllarda Bedii Faik[42] ve *Yeni Cephe* dergisi sahibi Osman Hâmit Tat aleyhine hakaret davaları açacaktır.[43] Törehan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye başvuracak ve "dolgun ücret karşılığı" anılarını yazıp *Yeni İstanbul*'da yayınlamasını isteyecek, ancak netice alamayacaktı.[44] Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın ABD'yi ziyareti sırasında Bayar onuruna verilen davette Türk basınını temsilen davete Ahmet Emin Yalman, Suvet Bilgin, Mümtaz Faik Fenik ve Habip Edip Törehan katılacaklardı.[45]

27 Mayıs 1960 ihtilali sonrasında *Yeni İstanbul*'un bitaraf tutumu ve Törehan'ın Celâl Bayar ile olan dostluğu askeri idarenin dikkatini gazeteye yöneltecek ve soruşturmalara konu olacaktı. Bu durumdan bezen Törehan Ord. Prof. Ali Fuat Başgil'in tavsiyesiyle 5 Ocak 1962 tarihinde gazeteyi Gökhan Evliyaoğlu ve Hami Tezkan'a satacak,[46] Evliyaoğlu ile Tezkan da 1964 yılında Kemal Uzan'a satacaklardı.[47] Törehan ihtilalden sonra İstanbul Üniversitesi ile ilişkisini kesen ve İsviçre'de yaşamaya başlayan Ord. Prof. Ali Fuat Başgil'i himayesi altına alacak ve kendisine maddi destekte bulunacaktı.[48] Başgil Törehan'ın sahibi olduğu Sottens Radyosu'ndan cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıklayacaktı.[49] Törehan İsviçre'de bulunduğu sırada "German" adlı lüks yatı İstinye koyunda demirliydi. Yatın atıl olması üzerine Bizim Kulüb'ün sahibi Muzaffer Bozok, Törehan ile temasa geçip yat ile muhtelif Akdeniz limanlarında gezi düzenleme hususunda mutabakata varacaktı.[50] Törehan İstanbul'da bulunduğu sıralarda Ekselsiyor Apt. No. 8, Ayaspaşa'da ikamet ederdi.[51] 1 Ekim 1966 tarihinde Monaco Fahri Başkonsolosluğu'na tayin olan[52] Törehan, 25 Mayıs 1968 tarihinde tedavi gördüğü Almanya'da vefat edecek,[53] cenazesi İstanbul'a getirilecek ve 28 Mayıs günü kaldırılacaktı.

Haldun Taner



Haldun Taner.

"Yine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yine Beyoğlu'nun Şişhane sırtlarında, yine uygarca bir insan, basın üslûbumuza yeni bir aşı tutturmayı deniyordu. Habib Edip Törehan adındaki bu zat uzun yıllar Avrupa'da kalmış, pamuk ticaretindenservet yapmıştı. İş hayatını bırakıp yurda döndüğünde şimdi ne zamandır gönlünde ve hayalinde yatan ciddi gazeteyi çıkarmak istiyordu. Kazançta gözü yoktu. Parası boldu. Bu hobbysini gerçekleştirmek zor olmayacaktı. Zararı bile göze alıyordu. İş ki, iyi bir örnek verebilsin. Abartıyı ve çığırtganlığı, hele kalabalığın seviyesine inmeyi ilkellik saydığından ağırbaşlı gazetesinin *Yeni İstanbul* adını her gazete gibi ciyak ciyak kırmızı ile değil, *Die Weltwoche* gibi mavi basıyordu. Başyazıları eski ve olgun bir İttihatçı M. Nermi[74] yazıyordu. O tarihlerde gazetelerin pek yer vermediği iktisadî araştırmalara bol yer veriliyordu. Sanat ve kültür de gazetenin onur ve prestijini artıran ayrı bir önem taşıyordu. Bir süre o gazeteye de yazdığım için bunları yakından bilirim. Törehan'ın illet olduğu konu spordu. Onca, spor nesilleri sağlıklı kılmak için başvurulan oyunlardı. Futbol maçlarına bunca önem vermek ve hele futbolcuları göklere çıkarmak, golleri ballandıra ballandıra anlatmak ölçüsüzlük ve basitlikti. Yazı işleri müdürü de bir zamanların ünlü kalecisi çocukluk arkadaşım Sacit Öget'ti. Ona verdiği direktife göre, maçlar yarım sahife içinde özel olarak yansıtılacak, golü falan ya da filan attı yerine gol kolektif bir çabanın ürünü olduğu için takıma maledilip geçilecekti. Gazete, sert oyunu, faulü, gözü-kızmış ihtirası ve hırçın davranışları ayıplayacak, şampiyonlara değil, centilmenlik gösteren örnek sporculara ve takımlara kupalar verecekti. Sanırım bunlardan ilkini kaleciyi sakatlamama pahasına atacağı golden vazgeçen rahmetli Gündüz Kılıç almıştı.

Sonra ne oldu? Bu aşı hiç mi tutmadı. Sebebi basit: Gazetecilik de, spor da büyük kitlelerle övünç olmuş alanlar olarak, o kitlelerin genel seviyesiyle doğrudan oranlıdırlar. Bunu sonunda rahmetli de anladı. Bir gün maç çıkışında Dolmabahçe Stadı'nın önünde tıkanan trafiği ve durup beklemek zorunda olan arabasının önünden geçen on binlerce fanatik seyirciyi gördükten sonra gazeteye geldi ve Sacit'e, 'Haklıymışsınız' dedi. *Yeni İstanbul* birkaç ay sonra Türkiye'de ilk gündelik spor gazetesini çıkarıyordu."[75]

LOLA TÖREHAN VE HİBELERİ

Törehan'ın vefatından sonra eşi Lola İstanbul'da, Salacak, Kasap Veli Sokak, No. 10 adresindeki 4361 m² arsasını üzerindeki 200 m² genişliğindeki bina ile birlikte Dışişleri Bakanlığı'na hibe edecek, bakanlık burayı Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı'na tahsis edecekti.[54] Cenevre'de düzenlenen bağış töreninde Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Büyükelçi İlter Türkmen Lola Törehan'a bir şilt takdim edecekti.[55] Emekli büyükelçi Semih Günver bu gayrimenkulün nasıl hibe edildiğini şöyle aktarmakta:

"1983 ilkbaharında Lausanne'a gitmiştim. Lausanne Palace otelinde Lola Törehan'a rastladım. Beni ve eşimi unutmamıştı. Daimi oturduğu otelde çay içtik. Dertleştik. İstanbul'da Salacak'taki arsasından ve köşkten söz etti. Orayı kullanamadığını, buna karşın inanılmaz derecede yüksek vergi talepleri ile karşılaştığını anlattı. Kendisine arsayı Dışişleri'ne hibe etmesini söyledim. Aklı yatar gibi oldu. 'Neye olmasın' dedi. Buruşmuş yüzünde hafif bir gülümseme vardı. Öpüşerek ayrıldık. Lola Törehan, Cenevre Başkonsolosumuz Lemi Kemalyeri ile hibe işini çözüme kavuşturmuş. Yine koca şapkası başında İlter Türkmen'den şildini almış."[56]

Lola Törehan 1986 yılında Universität der Künste Berlin bünyesinde yetenekli ve muhtaç piyano öğrencilerini destekleme amacıyla Lola Toerehan Stiftung'u (Lola Törehan Vakfı) kuracaktı.[57] Başka bir tarihte de Topkapı Sarayı Müzesi'ne de tarihî değeri son derece yüksek, tuğralı gümüş bir mangal ve bir Türk halısı armağan edecekti.[58]

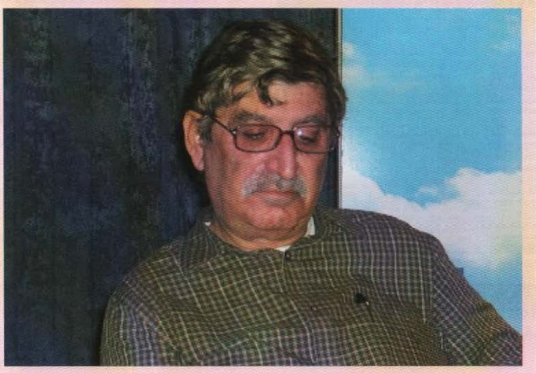
TÖREHAN VE ESRARENGİZ SANDIKLARI

Habip Edip Törehan 1939 yılında "korunması" amacıyla sekiz sandık içinde bulunan antika eşyayı Osmanlı Bankası'na emanet edecek, aynı tarihte de bankada 600.000 liralık bir mevduat hesabı açacaktı. Törehan sonraki yıllarda bir daha ne bu sandıklardaki eşyaları talep etti, ne de hesabına dokundu. 7129 sayılı Bankalar Kanunu'nun on sene boyunca sahipleri tarafından aranmamış nakdi ve ayni mevduatın T.C. Merkez Bankası'na (TCMB) devrini şart koşan 31'inci maddesi gereğince Osmanlı Bankası on yıllık süre dolunca sandıkları ve mevduat hesabını TCMB'ye devretti.[59] Ancak beklenmedik bir gelişme oldu ve Lola Törehan on yıllık zamanaşımı süresinin geçmesinden sonraki bir tarihte kanuni mirasçı sıfatıyla sandıkların kendisine teslimini istedi ve bunun için Cenevre Başkonsolosu Lemi Kemalyeri'nin eşi Fatma Ülkü Kemalyeri'ne vekâletname verdi. Vekâleti alan Fatma Ülkü Kemalyeri Ankara'ya gelip 11. Noter Rasim Eyüpoğlu ile bu meseleyi görüştü ancak bir netice alamadı.[60] Bu gelişmelerin basına yansıması ve basının konuya önem atfetmesi üzerine TCMB şu bildiriyi yayınlayacaktı:

"Bankamıza intikal ettirilen sekiz adet sandıktan bir tanesinin zamanla taşıyıcı iplerinin kopması üzerine içindeki eşya görünebilir nitelik arz ettiğinden, sandıkların muhteviyatının kontrol ve tespit işlemi için keyfiyet 27 Ocak 1983 tarihli yazıyla Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü'ne bildirilmiş, 8 Haziran 1983 tarihinde "heyet" teşkil edilerek, sandıklar mühürlenmek suretiyle Ankara şubemizde korunmaya alınmıştır.

Lola Törehan vekili ve Cenevre Başkonsolosumuzun eşi Fatma Ülkü Kemalyeri'nin 31 Ocak 1984 tarihinde sandıkları almak üzere bankamıza başvurması üzerine keyfiyet Ankara Valiliği ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bildirilmiştir.

Ankara Etnografya Müzesi asistanlarının incelemesi sonucu 2 Nisan 1984 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı 40 kalem malın korunmasını istemiştir. Bunun üzerine 20 Nisan 1984 tarihinde söz konusu eşyaların verilecek talimat çerçevesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devredileceği bildi-



Refik Durbaş

"Öğretmen olmak için geldiğim İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okurken, 1967 yılında bir tesadüf sonucu kendimi *Yeni İstanbul* gazetesinde musahhih (düzeltmen) olarak buldum. O yıllarda şimdinin bilgisayarı gibi, Osmanlıca eski yazı bilmek, düzeltmenlik için bir ayrıcalıktı. Çünkü Ulunay, Burhan Felek, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Mithat Sertoğlu gibi kimi eski kuşak yazarları, Latin alfabesi yanında eski yazıyı da kullanıyordu. *Yeni İstanbul*, 1950-1960 arasında Habib Edip Törehan'ın çıkardığı bir gazete idi. Bütün gazeteler Cağaloğlu'nda çıkarken onun idare yeri Şişhane'de, Beyoğlu Kaymakamlığı'nın karşı köşesinde idi. Kendisini öteki gazetelerden ayıran bir özelliği de mavi başlıkla çıkmasıydı. Eskiler, matbaasının temizliğini anlatırken 'Bal dök, yala' derlerdi. Törehan, 27 Mayıs'tan sonra gazetesini satıyor ve Babıâli'den çekiliyor."[76]



Habip Edip Törehan'ın eşi Lola Törehan.

23 Nisan 1989 tarihli *Hürriyet*.

Ancak bu liste Ankara Etnografya Müzesi'nin kayıtlarına tam uymuyordu. Müze kayıtlarına göre toplam 40 kalemde 52 eşya bağışlanmıştı:

"Ayna 4 adet, Peşkir 2 adet, Yastık Kılıfı 1 adet, Tepsi 1 adet, Tabak 3 adet, Tabak 2 adet, Şamdan 4 adet, Mücevher kutusu 2 adet, Saat 2 adet, Çatma Yastık Yüzü 2 adet, Bakraç 2 adet, Mangal 4 adet, Sehpa 1 adet, İbrik 3 adet, Nargile gövdesi 1 adet, Leğen, İbrik, Süzgeç 3 adet, Leğen ve İbrik 3 adet, Ahşap Kapak 1 adet, Halı Seccade 1 adet, Mumluk 1 adet, İkona 1 adet, İncil muhafazası 2 adet, Gülabdan 1 adet, Buhurdan 1 adet, Bardak 1 adet, Kupa 1 adet, Levha 1 adet".[63]

solos Törehan çiftinin Leman Gölü kıyısında on milyon İsviçre Frangı değerinde köşklerinin bulunduğunu beyan edecek ve "Allah gecinden versin, Bayan Lola Hanım hayata gözlerini yumarsa, İsviçre yasalarına göre Türk yurttaşı olduğu halde bu değerli gayrimenkul İsviçre hükümetine kalacak" diyecekti. Lola Törehan ise Mareşal Göring'in yeğeni olduğu yönünde Türk basınında yer alan haberlere çok sinirlendiğini, "hazine" olarak nitelendirilen eşyanın çoğunun Türkiye'deki antikacılardan toplandığını ve bir kısmının *Yeni İstanbul* gazetesinde çalışan Igras adında birisi tarafından bir müzayedede satıldığını, geri kalanların ise aynı kişi tarafından Osmanlı Bankası'na teslim edildiğini beyan edecekti.[65] Törehan'ın yakın mesai arkadaşı Yılmaz Poda'ya göre Lola'nın Igras olarak bahsettiği kişi gazetede çalışan Avusturya uyruklu Ignas Kenda idi.[66] Lola Törehan sandıklarda bulunan antika eşyaları Türk makamlarına bağışlayabileceğini ancak "el koyma" işlemine sinirlendiğini, üç yıl boyunca hastanede tedavi gördüğünü, bu nedenle eşyalar ile ilgilenemediğini ve "Türkiye'deki yakınları aracılığıyla Monaco'daki evinin adresini bankaya verdiğini ancak bankanın kendisini aramadığını" da ilave edecekti.[67]

1960 sonrasında Yeni İstanbul'un tutumu ve Törehan'ın Celâl Bayar ile dostluğu askeri idarenin dikkatini gazeteye yöneltecek ve soruşturmalara konu olacaktı. Bu durumdan bezen Törehan, Ali Fuat Başgil'in tavsiyesiyle 5 Ocak 1962 tarihinde gazeteyi Gökhan Evliyaoğlu ve Hami Tezkan'a satacak, Evliyaoğlu ile Tezkan da 1964 yılında Kemal Uzan'a satacaklardı.



İşte, Merkez Bankası'ndaki hazineyi isteyen kadın

ANKARA, (Hürriyet)-Zengin bir işadamı olan ve bir ara "Yeni İstanbul" adlı gazeteyi çıkaran Habib Edip Törehan'ın yıllarca önce Osmanlı Bankası'na teslim ettiği kilitli sandıklar, eşi ve tek mirasçısı Lola Törehan'ın bunların kendisine verilmesini istemesi üzerine yetkililerce açıldı. Sandıkların içinden eşine rastlanamayacak güzellikte ve paha biçilmeyecek düzeyde yüzlerce altın ve gümüş eşya ile ünlü ressamlara ait olduğu belirtilen yağlıboya tablolar çıktı.

Şamdanlar, yemek takımları, saatler, vazo ve biblolardan oluşan altın ve gümüş eşyanın büyük tarihi değeri de bulunduğu ve 19. Yüzyıl'dan kalmış olacağı şekliindeki değerlendirmelerin yanı sıra, tüm bu eşya ve tabloların, Hitler'in kanlığı'na bir yazı yazıldı. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazı ile de Lola Törehan'ın talebi hakkında değerlendirme yapılması istendi.

Merkez Bankası'ndaki sandıklarda bulunan ve 19. Yüzyıl ve daha öncesi tarihlere ait olduğu belirtilen eserler, 23 Temmuz 1983 tarih ve 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"nun 23 ve 25'inci maddeleri uyarınca, Etnografya Müzesi'ne konulacak.

Uzun yıllar ortalarda görülmeyen Lola Törehan, 25 Mart 1984 günü Cenevre'de birdenbire ortaya çıkarak, "Ömrümün son yıllarını Türkiye'de geçirmek istiyorum" dedi ve İstanbul'un Salacak Semt

SANDIKLARIN ESRARI

Sandıkları gizemli kılan içindeki antika eşyaların menşei ile ilgili söylentilerdi. Basında yer alan haberlerde Lola Törehan'ın Nazi Almanyası'nın Hava Kuvvetleri Komutanı Mareşal Hermann Göring'in yeğeni olduğu belirtilmekteydi. *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Uğur Mumcu yazısında bu söylentiye yer verdikten sonra "Osmanlı Bankası'nda saklı duran kilitli sandıklar içinde Mareşal Göring'in Yahudi ailelerden topladığı kıymetli tabloların bulunduğu sanılmaktaydı. Bu tablo ve eşyanın bir kısmının 19. yüzyıldan kaldığı da ,söylenmekte" diye ilave edecekti.[64] Bu söylentilerin yaygınlaşması üzerine Lola Törehan 25 Nisan 1984 günü Cenevre'de Hotel President'te bir basın toplantısı düzenlemek zorunda kalacaktı. Başkonsolos Lemi Kemalyeri de bu toplantıya katılacak, Lola Törehan'ın "Türk dostu" olduğunu ve Türk pasaportu taşıdığını belirtecekti. Başkonsolos Törehan çiftinin Leman Gölü kıyısında on milyon İsviçre Frangı değerinde köşklerinin bulunduğunu beyan edecek ve "Allah gecinden versin, Bayan Lola Hanım hayata gözlerini yumarsa, İsviçre yasalarına göre Türk yurttaşı olduğu halde bu değerli gayrimenkul İsviçre hükümetine kalacak" diyecekti. Lola Törehan ise Mareşal Göring'in yeğeni olduğu yönünde Türk basınında yer alan haberlere çok sinirlendiğini, "hazine" olarak nitelendirilen eşyanın çoğunun Türkiye'deki antikacılardan toplandığını ve bir kısmının *Yeni İstanbul* gazetesinde çalışan Igras adında birisi tarafından bir müzayedede satıldığını, geri kalanların ise aynı kişi tarafından Osmanlı Bankası'na teslim edildiğini beyan edecekti.[65] Törehan'ın yakın mesai arkadaşı Yılmaz Poda'ya göre Lola'nın Igras olarak bahsettiği kişi gazetede çalışan Avusturya uyruklu Ignas Kenda idi.[66] Lola Törehan sandıklarda bulunan antika eşyaları Türk makamlarına bağışlayabileceğini ancak "el koyma" işlemine sinirlendiğini, üç yıl boyunca hastanede tedavi gördüğünü, bu nedenle eşyalar ile ilgilenemediğini ve "Türkiye'deki yakınları aracılığıyla Monaco'daki evinin adresini bankaya verdiğini ancak bankanın kendisini aramadığını" da ilave edecekti.[67]

SONUÇ

Sonuçta tarihî eserler Lola Törehan'a verilmeyip Ankara Etnografya Müzesi'ne teslim edileceklerdi.[68] Lola Törehan'ın herhangi bir Nazi lideri ile akrabalık bağı olup olmadığı hususu ise aydınlatılmamış bir muammadır. Bu hususta üç değişik varsayım ileri sürülecekti: a) Lola'nın

TCMB'nin bildirisinde sözü edilen Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca muhafaza edilecek antika eşyanın listesi ise, basında yer alan bilgilere göre şöyleydi:

"3 mücevher kutusu, 2 tabaka, 2 tabak, 4 ayna, 2 peşkir, 3 yastık kılıfı, 1 tepsi, 1 gülabdan, 1 buhurdanlık, 1 bardak, 1 kupa, 1 sehpa, 1 ahşap kap, 2 saat, 1 halı seccade, 9 leğen, ibrik, 1 nargile, 1 mangal, 1 mumluk, 1 ikon, 2 İncil muhafazası, 4 şamdan."[62]

rilmiş. Dışişleri Bakanlığı'na da Lola Törehan vekilinin talebinin isafının mümkün olmayacağı bildirilmiştir".[61]

Mareşal Göring'in yeğeni olduğu; b) kız kardeşinin Nazi Almanyası'nın İktisat Vekili Dr. Hjalmar Schacht'ın eşi olduğu ve c) kız kardeşinin Nazi Almanyası'nın Propaganda Vekili Paul Joseph Goebbels'in eşi olduğu.

Bedii Faik anılarında Dr. Schracht'in Lola'nın kız kardeşi ile evli olduğunu yazmakta:

"Törehan, Ticaret Bakanlığı'nda uzun süre çeşitli önemli görevlerde çalıştıktan sonra ayrılıp Almanya'yla pamuk ticaretine girişmiş, sonra Almanya'ya, daha sonra savaşın Naziler aleyhine dönmeye başlaması arifesinde İsviçre'ye yerleşip iş hayatına orada devam etmiş bir 'müteşebbis'imizdir!.. Hitler Almanyası'nın maliye dehası olarak tanınan Dr. Schacht bacanağı idi.[69] Riga'lı olan iki kız kardeşten birini Habip Edip Törehan, diğerini Dr. Schacht almış ve bu yüzdendir ki, Habip Edip'in pek büyük servetinin Nazi liderlerinin kendisine emanet edilen İsviçre'ye aktarılmış servetleri olduğuna dair pek çok rivayet de çıkarılmıştır!

Servetin altında gölge, üstünde şüphe var mıydı yok muydu, haklı mıydı, hiçbir zaman da anlaşılmamıştır. Yalnız büyük olduğu besbelliydi."[70]

Buna mukabil Törehan'ınmesai arkadaşı Yılmaz Poda ise Lola'nın kız kardeşinin Nazi Almanyası Propaganda Vekili Paul Joseph Goebbels'in eşi olan Magda olduğunu belirtmekte.[71] Ancak Magda'nın doğum yeri Lola gibi Letonya değil, Berlin gözükmekte. Törehan'ın servetinin ve emanet sandıklardaki antika eşyaların menşeleri konusundaki söylentiler de hiçbir zaman aydınlanamayacaktır. Yılmaz Poda servetin şaibeli olduğu söylentilerini reddedecek ve Törehan'ın kendi alın teri ile kazandığını belirtecektir.[72]

DİPNOTLAR

1 Dr. Osman Nebioğlu, *Türkiye'de Kim Kimdir*.. Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1961-1962, s. 620.
2 Zeki Sözer, "Allenin Yakınları: Bayan Törehan Göring'in akrabası olamaz", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
3 Habip Edip, *Türk-Şark Tütünleri ve İhracatı*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1933, s. 9.
4 Habip Edip, *Almanyada Siyasi Fırkaların Programları*. Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1931.
5 www.tsk.tr/anitkabir/kutup/1.html 1958 kayıt numaralı kitap.
6 Habip Edip Törehan. "Şair Mehmet Akil"..*Yeni İstanbul*, 29 Aralık1956, aktaran Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif*, İstanbul, 1958, s. 171-172.
7 Cemal A. Kalyoncu, "İttihatçılar gerçekten de Babıâli'den geçecekti!", *Aksiyon*, Sayı 662, 13 Ağustos 2007.
8 Zeki Sözer, "Allenin Yakınları: Bayan Törehan Göring'in akrabası olamaz", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
9 Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
10 Bedii Faik, *Matbuat Basın Berken... Medya*, Doğan Kitap, İstanbul, 2001, Cilt II, s. 151.
11 Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
12 Semih Günver, "Lola Törehan'ın hibesi", *Milliyet*, 24 Ağustos 1994.
13 "Lola-Habib'in İlaznleri:", *Nokta*, 30 Nisan 1984.
14 Törehan 1949 yılında *Yeni İstanbul* gazetesini kurduğunda ilan verenler arasında SBC de vardı. Bkz. *Yeni İstanbul*, 12,14,15,21,24 ve 28 Mart 1950 tarihlinüshalar.
15 Marc Perrenoud, Rodrigo López, Florian Adank, Jan Baumann, Alain Cortat, Suzanne Peters, *La Place Financière et les Banques Suisses à l'Époque du National-Socialisme: Les Relations des Grandes Banques avec l'Allemagne (1931-1946)*, Chronos Verlag, Zürih, 2002, s. 345.
16 NARA, Central Decimal Files, 1945-49 Box 4173: 800.515/4-245 sayılı belgenin ekindeki 22 Şubat 1945 tarihli belge.
17 Madeleine Schürch, "Avec Tatiana et Colovray, lemilliardaires'offre D'un desplus vastes domaines du bord du Leman". *24 Heures*, 29 Mart 2007.
18 Bedii Faik, a.g.e., s. 152.
19 Semih Günver, "Lola Törehan'ın Hibesi", *Milliyet*, 24 Ağustos 1994.
20 Semih Günver, *Bir Kiraz Ağacı Olsa,ydım*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986,s. 107.
21 Sevük (1892-1951)yazarve edebiyat tarihçisidir.
22 Semih Günver, a.g.e., s. 119-120.
23 Bedii Faik, a.g.e., s. 152.
24 Baha Akel, "Tozlu Dosyalar arasında", *Milliyet*, 14 Şubat 1980.
25 Zeki Sözer, "Allenin Yakınları: Bayan Törehan Göring'in akrabası olamaz", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
26 Sami Kohen ile 12 Ekim 2010 tarihli görüşme.
27 "Türkiye'de yeni birsanayı kuruluyor", *Milliyet*, 16 Temmuz 1955.
28 Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
29 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, dosya, Sz 030.01.131.B52.3, 4 Haziran 1958 tarihli mektup; dosya Sz 030.01.131.B52.3, 5 Haziran 1958 tarihli mektup.
30 Alfred Chapuis, "The Habib-Edib Törehan Collection of Old Watches", *La Suisse Horlogère*, Sayı 2, Temmuz 1958, s. 77-82 ve *La Suisse Horlogère*, Sayı 3, Ekim 1958, s. 81-90 Chapuis'un bir yazısı *Yeni İstanbul* gazetesindecle yayınlanacaktı. Bkz. Prof. Alfred Chapuis. "İnsanlar vakti ölçmeğe ne zaman başladılar?", *Yeni İstanbul*, 11 Aralık 1950.
31 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, dosya S.2030.01.131.B52.3, 5 Haziran 1958 tarihli mektup.
32 www.torehanmi kiz.tr/tarih.html
33 Dr. Recep Doksar, "Çocuk Psikiatrisi", *Milliyet*, 7 Ağustos 1958.
34 "Habib Edip Törehan Kıbrıs'a on Yataklı Hastane Bağışlıyor", *Milliyet*, 22 Mayıs 1962.
35 "Azra Erhat anlıyor", *Milliyet*, 11 Haziran 1960.
36 Afet Ilgaz'ın biyografisi için bkz. www.milliyazete.com.tr.
37 Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
38 Ramazan Solak, "Dolarınnereye gideceğini bilmiyorsam neden televizyonda İngaliuga ediyorsun!", *Cihan*, Yıl 5, sayı 33, www.cihandergi.com.
39 "Büyük Tahsil Kur'amız noter huzurunda çekildi", *Yeni İstanbul*, 6 Mayıs 1951. Avrupa'dayüksek eğitim armağanını Günay Barutçu,Türkiye'de yüksek eğitim armağanını Niyazi Yılmazay kazanacaktı.
40 Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
41 Sami Kohen ile 12 Ekim 2010 tarihli görüşme.
42 "Bedii Faik "Lord Havhav" yüzünden yargılanacak", *Milliyet*, 13 Eylül 1958.
43 "Basın davaları", *Milliyet*, 26 Nisan 1951.
44 Haldun Derin, "Sade vatandaş İnönü", *Milliyet*, 27Aralık 1975.
45 Bayar pledgesTurkey's support, *The Washington Post*, 29 Ocak 1954.
46 www.dusunenadam.com.tr/ci_yedek/gokhanevliyaoglu.htm
47 Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
48 Metin Toker, "Ali Fuat Başgil vakası", *Milliyet*, 23 Aralık 1999.
49 Erkin Umsan, "Türkiye'nin Çankaya Sancıları", *Yeni Asır*, 7 Kasım 2006.
50 Leylâ Errlurat, "Cemiyet Haberleri", *Milliyet*, 13 Mayıs 1962.
51 Dr. Osman Nebioğlu, a.g.e., s. 620.
52 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1 Ekim 1966, Sayı 71276, dosya 148, Fon: 30..18.1.2. yer no 199.69..3
53 "Habib EdibTörehan Almanya'da vefat etti", *Milliyet*, 26 Mayıs 1968. Kısaca OBİV olarak anılan bu vakıf 2009 yılında kapatılacaktı.
54 T.C. Dışişleri Bakanlığı. *2006 Yılı Faaliyet Raporu*, s. 5.
55 "Törehan'ın paha biçilmezeşyalarısorunoldu", *Milliyet*, 24 Nisan1984.
56 Semih Günver, "Lola Törehan'ın Hibesi", *Milliyet* 24Ağustos 1994.
57 "Lola-Torehan Stiftung", www.vdk-berlin.de
58 "Törehan'ın sandıklarının nerede olduğu konusunda açıklkyok". *Milliyet*, 24 Nisan 1984.
59 Kemal Balcı. "Törehan'ın sandıkları açıldı 52 parçaya el kondu", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
60 Zeki Sözer, "Allenin Yakınları: Bayan Törehan Göring'in akrabası olamaz", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
61 "Merkez Bankası'nın Açıklaması", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
62 Kemal Balcı, "Törehan'ın sandıkları açıldı 52 parçaya el kondu". *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
63 Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü'nün 3 Mart 2011tarihli yazısı.
64 Uğur Mumcu, "Goering'in Eşyası...", *Cumhuriyet*, 20Nisan 1984.
65 Zeki Sözer, "Törehan: Göring'in akrabası değil mi", *Milliyet*, 26 Nisan 1984.
66 Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
67 Zeki Sözer, "Törehan: Göring'in akrabası değil mi", *Milliyet*, 26 Nisan 1984.
68 "Törehan'ın hazineleri müzeye girdi", *Milliyet*, 6 Temmuz1984.
69 Hjalmar Scahcht (1877-1970), 1923-1930 yıllarında Reichsbankbaşkanıve 1934-1937 yıllarında da İktisat Vekili idi. Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/HjalmarSchacht.
70 Bedii Faik, a.g.e., s. 151-152.
71 Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
72 Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme
73 Bedii Faik. a.g.e., s. 160.
74 Mustafa Nermi'nin biyografisi İçin bkz. Rıfat N. Bali, *1934 Trakya Olayları*, Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 99.
75 Haldun Taner, "Çağın Futbolu", *Milliyet*, 11 Temmuz 1982.
76 Relik Durbaş, "Köşe yazısıve yazarı...", *Sabah*, 28 Eylül 2005.

OSMANLI KLASİK ÇAĞ SERİSİ TAMAMLANDI

Osmanlı Hanedan yapısı nasıldı? Osmanlı Padişahlarının özellikleri nelerdi? Osmanlı Devlet Siyaseti nasıl belirleniyordu? Fatih, Yavuz ve Kanuni'ye dair yeni bilgiler

Serinin üçüncü kitabı **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**'da Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Osmanlı'da "hanedan", onun işleyiş mekanizmalarını oluşturan "devlet" ve bunların oluşturduğu yapının gerçek sebebi "toplum"u inceliyor.

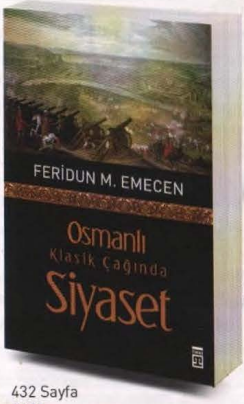


416 Sayfa
17,5 TL

Serinin diğer eserleri



320 Sayfa
17,5 TL



432 Sayfa
20 TL

iyi ki
kitaplar var...
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu
212 51
timas.

TİMAŞ TARİH'TEN YENİ KİTAPLAR

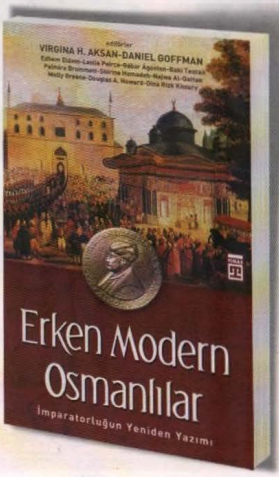


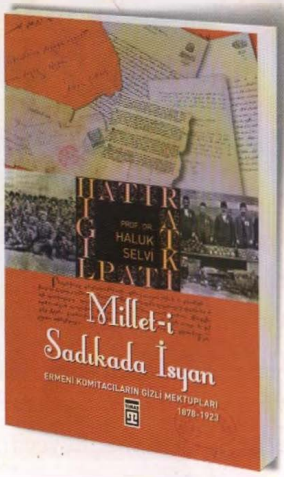
1915 - Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?
Yayımlandığı günden beri Ermeni meselesi üzerine en çok tartışılan kitaplardan biri haline gelen, hakkında davalar açılan Guenter Lewy'nin kitabı, soykırım iddialarına temel oluşturan belgeleri masaya yatırıyor.

Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum
Osmanlı Klasik Çağ serisinin üçüncü kitabında Prof. Dr. Feridun Emecen, Osmanlı'da "hanedan", onun işleyiş mekanizmalarını oluşturan "devlet" ve bunların oluşturduğu yapının gerçek sebebi "toplum"u inceliyor.



Erken Modern Osmanlılar
1453'te İstanbul'un fethedilmesinden 1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesine kadar olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş dönemi hakkında yepyeni bir değerlendirme.

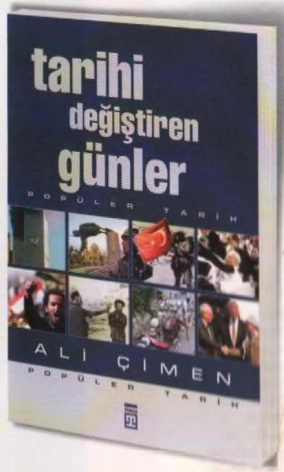




Millet-i Sadıkada İsyan
Ermeni komitalarının Osmanlı topraklarındaki eylemlerini, komitacıların mektuplarından okuyun. 1878 – 1923 yılları arasında yazılmış ve arşivlerde gizli kalmış 100 mektup ilk defa bir arada.



Yitip Giden İstanbul
Tarihsel süreçte birçok önemli olaya tanıklık eden, imparatorlukların sahnesi Şehr-i İstanbul'un "kayıp yapıları", Önder Kaya'nın kalemiyle bugüne geliyor, yeniden yükseliyor.



Tarihi Değiştiren Günler
Serinin 9. kitabı tarihten dönüm noktası olan günlere odaklanıyor... "O sırada Türkiye'de neler oluyordu?" bölümüyle de okurlara karşılaştırmalı tarih imkânı sağlıyor.

yi ki
kitaplar var...

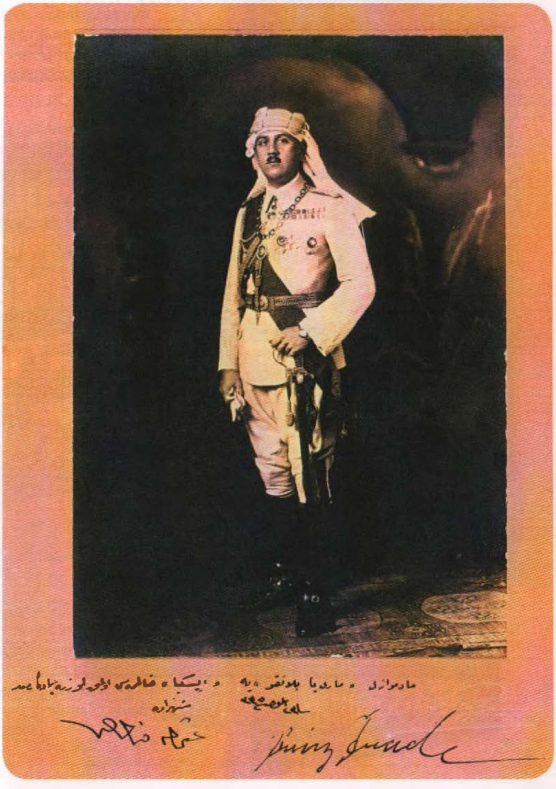
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu
212 511 24 24
timas.com.tr

TRABLUSGARP'TA BİR OSMANLI ŞEHZADESİ: OSMAN FUAD EFENDİ

SAVAŞI, ESARETİ VE KURTULUŞU

YRD. DOÇ. DR. CEVDET KIRPIK

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Enver Paşa tarafından yaklaşık bir yıl önce kurtarıcı olarak gönderildiği bu diyarda İtalyanlara karşı Afrika Grupları Kumandanı olarak mücadele etti. Mondros Mütarekesi hükümlerine ve padişahın emrine aylarca karşı geldi. Fransızlar tarafından İtalyanlara teslim edilen şehzade, Trablus Limanı'nda bir İtalyan gemisinde yaklaşık 36 gün esir kaldı. Osman Fuad Efendi son yüzyıllarda hiçbir şehzadenin yaşamadığı bir serüven yaşadı. Askeri eğitim, savaş, esaret, kurtuluş, heyecan hepsi bu serüvenin içindeydi.



Osman Fuad Efendi (1895-1973) Mehmed Selahaddin Efendi oğlu. "Madmazel Mariya Blanko'ya İscia hatırası olmak üzere yadigârımdır; Şehzade Osman Fuad, 23 Eylül 1335[1919]". Karl Pietzner, Viyana.

Hanedan ve Kamera, Osmanlı Sarayından Portreler, Bahattin Öztuncay'ın kitabından alınmıştır.

Kimdi Şehzade Osman Fuad? V. Murad'ın oğlu Şehzade Selahaddin Efendi ile Jalefer Hanımefendi'nin çocukları olarak 24 Şubat 1895'te doğdu.[1] Eğitimine özel hocalar nezaretinde başladı. II. Meşrutiyet döneminde şehzade eğitimine önem verilmesi nedeniyle daha nitelikli bir eğitim alma fırsatı yakaladı. 16-17 yaşlarındayken 1911-1912 döneminde Fenerbahçe Spor Kulübü'nün başkanlığını yaptı.[2] 1913'te Harbiye Mektebi'nde öğrenim görmekteydi. Aynı yılın Temmuz ayında tedavi ve dinlenme amacıyla Almanya'ya gitme talebinde bulundu. Üç ay süreyle Almanya'daki Karlsbad Kaplıcaları'na gidecekti. Harbiye Nezareti vasıtasıyla talep edilmiş olan izin padişah onayıyla verildi.[3] Şehzade muhtemelen bu süre zarfında Almanya'da bulundu. 1913 yılı güz döneminde Mekteb-i Harbiye'de öğrenimine devam etmekteydi. Öğrencilik yıllarında yurtdışının yanında, bazen ülke içinde farklı şehirleri, kurumları ve halk kesimlerini de tanımak için seyahat etmekteydi. Örneğin 7 Ekim 1913'te yanlarında Askeri Okullar Genel Müfettişi Tevfik Paşa ve şehzadeler Abdürrahim ve Abdülhalim'le birlikte Bursa'yı ziyaret etmişti.[4] Bu

münasebetle ülkeyi gezip memleket meselelerini yakından tanıma imkânı buluyordu.

Mekteb-i Harbiye'de öğrenim gören Osman Fuad Efendi 22 Ocak 1914 tarihi itibariyle mülazım-ı sânî yani teğmen rütbesindeydi. Bu sırada Harbiye Nazırı olan Enver Paşa her memlekette hanedan üyelerinin özel bir ayrıcalığa sahip olduklarını belirterek Osman Fuad Efendi'nin emsali gibi rütbesinin bir derece terfiini istedi.[5] Enver Paşa'nın bu talebi 28 Ocak 1914 tarihinde onaylandı ve Osman Fuad Efendi mülazım-ı sânilikten bir derece üstte olan mülazım-ı evvelliğe (üsteğmen) terfi etmiş oldu.[6]

1914 yılı Osman Fuad Efendi için farklı bir kapının açıldığı yıl oldu. Üsteğmen rütbesini aldıktan sonra Mekteb-i Harbiye'den alınarak, şehzadeler Abdülhalim ve Abdürrahim'le birlikte askeri eğitim için Almanya'ya gönderildi. 12 Kasım 1914 tarihli *Sabah* gazetesinin haberine göre üç şehzade, Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa ve tercümanlık yapan iki Alman subayla birlikte Alman imparatorunun Berlin'deki karargâhını ziyaret ederek onunla görüşmüşlerdi.[7] Bu vesile ile imparator ziyaretçilere birer nişan vermişti.[8] Osman Fuad Efendi, aradan bir yıl geçtikten sonra da hâlâ Almanya'da eğitim görmeye devam ediyordu.[9]

Osmanlı tarihinde şehzadelerin yurtdışında eğitim almaları ilk kez II. Meşrutiyet döneminde olmuştu. Osman Fuad Efendi yurtdışında eğitim alan ilk dört şehzadeden biriydi. Osman Fuad, Abdürrahim ve Abdülhalim'den önce eğitim amaçlı olarak yurtdışına gönderilen şehzade son halife Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk Efendi'ydi.[10] Bu nedenle söz konusu üç şehzade ikinci kuşağı oluşturuyordu. Hanedan üyelerinin eğitim için yurtdışına gönderilmesi, hanedan ve Osmanlı Devleti açısından önemli yeniliklerden biriydi.

Eğitim konusu bir yana, sancağa çıkma uygulamasının kaldırıldığı, "Kafes" usulüne geçildiği 16. yüzyıl sonlarından II. Meşrutiyet devrine kadar hiçbir şehzade, askerî ya da idarî alandaki teorik bilgisini uygulamaya geçirememişti. Osman Fuad, bu hususta da ilklerden oldu. Şehzade, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Mekteb-i Harbiye'de ve Almanya'da aldığı eğitimi uygulama fırsatı bulacaktı.

I. Dünya Savaşı'nın ilerleyen safhalarında Almanya'daki eğitimine ara veren şehzade, yurda döndü. Bu sırada rütbesi süvari üsteğmen olan şehzade, önce 29 Temmuz 1916 tarihli İrade-i Seniyye ile padişah yaveri olarak atandı[11] ve padişahın maiyetindeki süvari bölüğü kumandan muavinliği vazifesini yürüttü. I. Dünya Savaşı'nın en hararetli dönemlerinde 22 Nisan 1917 tarihinde "İkinci Kafkas Süvari livasında münasip bir bölük kumandanlığında istihdam edilmek üzere 3. Ordu'ya" tayin edildi.[12] Osman Fuad Efendi bu görevi iptal ettirmiş olmalı ki 29 Nisan 1917 tarihinde bu kez Ürdün havalisinde mücadele eden 6. Ordu 3. Süvari Fırkası emrine atandı.[13]

Kafkas cephesinde görevlendirilmesinden yaklaşık bir ay kadar sonra şehzadenin bu cepheye doğru hareket ettiğine dair bir haber vardı. 27 Mayıs 1917'de İstanbul Emniyet Müfettişliği'ne yazılan yazıda Osman Fuad Efendi'nin aynı gün "kablel-zeval saat sekiz buçukda" Haydarpaşa'dan hareket eden 1070 numaralı marşandize eklenen özel vagonla yaverleri de yanında olduğu halde Pozantı'ya gittikleri belirtilmekteydi.[14] Şehzade 31 Temmuz 1917 itibariyle bu bölgede görev yapmaktaydı. Söz konusu tarihte Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Âliye'de bulunan Mekke Şerifi Ali Haydar Paşa'ya bir telgraf çekerek Beyrut valisi vasıtasıyla kendisine 70 lira gönderildiğini, bu paranın Şehzade Osman Fuad Efendi'ye teslim edilmesini istiyordu.[15] Şehzade bir süre sonra buradan İstanbul'a hareket etti. Âliye'de bulunan Şerif

Mekteb-i Harbiye ve yurtdışındaki teorik bilgi ve uygulamalar, öğrendiği yabancı dil, şehzadenin daha üst düzey görev almasına zemin hazırlamaktaydı. Şehzade şimdi Trablusgarp'a Afrika Grupları Kumandanlığı'na atanacaktı. Şehzadeye neden böyle bir görev layık görülmüştü? Sorunun cevabını verebilmek için I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Kuzey Afrika'da olup bitenlere ve şehzadenin buraya atanmasına yol açan etkenlere göz atmak gerekmektedir.



Mehmed Selahaddin Efendi (1861-1915) Sultan V. Murad'ın oğlu. "Muhibb-i fahimim Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerine berğüzârımdır Salahaddin Murad 2 Zilhice 331[2 Kasım 1913]".

Stüdyo Juliette, Bükreş.

Hanedan ve Kamera. Osmanlı Sarayından Portreler. Bahattin Öztuncay'ın kitabından alınmıştır.

1914 yılı sonları ve 1915 yılı başlarında Osmanlılar, İngilizlerin İskenderun ve Çanakkale'ye çıkarma yapmalarından şüpheleniyorlardı. Bu nedenle Süveyş Kanalı'nın kontrolünü sağlamaları gerekiyordu. Böylece İngiltere'nin Avustralya ve Hindistan'dan getireceği kuvvetlerin Osmanlı ve Alman kuvvetlerine karşı kullanılması da engellenecekti. Öte yandan hukuken Osmanlı'ya bağlı fakat fiilen İngiliz işgali altında bulunan Mısır ele geçirilmiş olacaktı. Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek için hazırlıklara başlandı. Cemal Paşa'nın komutasında Filistin tarafından saldırıya geçecek olan askerlerin sayısı yaklaşık 35.000 kişiydi.[18] İngiltere'yi bir de Libya tarafından sıkıştırmak mümkündü. Oradan yapılacak harekât için de girişimler başladı. Şehzade Osman Fuad Efendi'nin görev aldığı cephe işte burasıydı.

Trablusgarp Savaşı'ndan sonra her ne kadar Osmanlı buradan çekilmişse de İtalya bölgede tam bir hâkimiyet sağlayamamıştı. Burada kalan bazı Osmanlı subayları, bölgede etkili olan Sunusi tarikatı ileri gelenleriyle işbirliği yaparak mücadeleyi sürdürmüştü. 1913'ten itibaren Teşkilat-ı Mahsusa'nın girişimleriyle Osmanlı Devleti'nin mücadeleye desteği devam etti. I. Dünya Savaşı başladığında bölgedeki mücadele Sunusi Şeyhi Seyyid Ahmed tarafından organize edilmekteydi. I. Dünya Savaşı çıktığında Mehmed Reşad'ın cihad çağrısına ilk cevap verenlerden biri o oldu. 1914'te Mısır üzerinden bölgeye bir grup subay sevk edildi. Osmanlı'nın yardımları, İtalya'nın savaşa katılmasının sebeplerinden biriydi. Almanlar Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin Avrupa'ya kaydırılmasını engellemek ve mümkünse Mısır'ı ele geçirmek için Libya'daki faaliyetleri desteklemekteydi. Enver Paşa bölgede daha etkili bir faaliyet yürütebilmek için bölgeye aşina olan Kardeşi Nuri Bey'i, yanında 10.000 altın olduğu halde Şubat 1915'te bölgeye gönderdi. Nuri Bey, Sunusi lideri Seyyid Ahmed'le görüşerek İngilizlere saldırma teklifi getirmişse de şeyh, İngilizlerin bağımsızlık sözü nedeniyle tereddüt etmiş, gereken desteği vermekten imtina etmişti. Nuri Bey'in istenen girişimleri yapabilmesinin önünde silah ve teçhizat eksikliği de bulunmaktaydı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın çabalarıyla üç piyade bölüğü, bir ağır makineli tüfek takımı ve bir istihkâm takımından oluşan bir piyade taburu 17 Ekim 1915'te Derne'ye ulaştı. Birlik, maceralı bir yolculuktan sonra Sallum batısında karaya çıktı ve Bir-i Vaar yöresinde bulunan Sunusi karargâhına ulaştı. Bölgede büyük gayretler sonrasında 9 piyade taburu ve bir de menzil komutalığından oluşan kuvvet toplandı. Bu kuvvetler Afrika Grupları Kumandanlığı adı altında organize edildi. Kumandanlığa "Fahri Ferik" rütbesiyle Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey atandı. Artık "Paşa" olan Nuri, İngilizlerin engelleme çabalarına rağmen, yerli kuvvetlerle birlikte Şubat 1916'da Mısır'daki İngilizlere saldırdı. Yenilgiye uğrayarak geri çekildi. Başarısızlığa rağmen harekât Almanların ve İtalyanların işine yaramıştı. Osmanlı-Sunusî harekâtı İngilizlere karşı değil de İtalyanlara karşı yapılsaydı sayıları daha az olan İtalyanlar bölgeden atılabilirdi. Girişim Almanların çıkarına önemli ölçüde katkı sağlamıştı. Çünkü İngilizler bu sebepten Mısır'daki 35.000 kişiyi bir yıl süreyle burada barındırmak zorunda kalmış, Almanlara karşı sevk edememişlerdi.[19]

Başarısızlık üzerine yerlilerle işbirliği halindeki Osmanlı subayları batı yönüne doğru çekilerek faaliyetlerine Trablusgarp'ta devam ettiler. Çanakkale cephesinde elde edilen başarılar üzerine Trablusgarp'ın yeniden ele geçirilmesi ümitleri doğdu. Trablusgarp'ın bağımsızlığı için mücadele etmekte olan Süleyman El-Baruni Osmanlı Devleti tarafından 21 Eylül 1916'da Trablusgarp ve civarının valiliğine atandı.[20]

Yapılacak faaliyetlerin ayrıntıları konusunda Osmanlı subayları arasındaki görüş farklılığı, etkili bir girişimi geciktirmekteydi. Bu sırada Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa buradaki görevinden alınarak Kafkas İslam Orduları Kumandanlığı'na atanınca yeri boş kaldı.[21] İşte Nuri Paşa'nın yerine 23 yaşındaki süvari yüzbaşısı Şehzade Osman Fuad Efendi, uhdesine "Fahri Ferik" rütbesi verilerek 2 Nisan 1918 tarihli İrade-i Seniyye ile Afrika Grupları Kumandanlığı'na tayin edildi. Atamaya dair İrade-i Seniyye şu şekildeydi:

"Harbiye Nezareti
İrade-i Seniyye

Fahrî yâverân-ı şehriyaranemizden Süvari Yüzbaşısı Şehzade Osman Fuad Efendi'nin uhdesine Fahrî Feriklik rütbesi tevcihiyle Afrika Grupları Kumandanlığına tayini icra edilmiştir. Ancak rütbe-i mezkûreyi orada bulunduğu müddetçe hâiz olacak

ve bu rütbeye mahsus üniformayı da orada bulundukça iktisa edecektir.

Bu iradenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur. Fi 23 Cemaziyülevvel sene 1336/2 Nisan 1334.

Mehmed Reşad, "Harbiye Nazırı Enver", Sadrazam"[22]

Şehzade, fahrî de olsa ferik rütbesini almış dolayısıyla "paşa" unvanını kullanabilme hakkını elde etmişti. Ancak söz konusu rütbe kalıcı olmayıp sadece orada bulunduğu sürece geçerli olacak ve yine ferik üniformasını da orada bulunduğu müddet içerisinde giyebilecekti.[23]

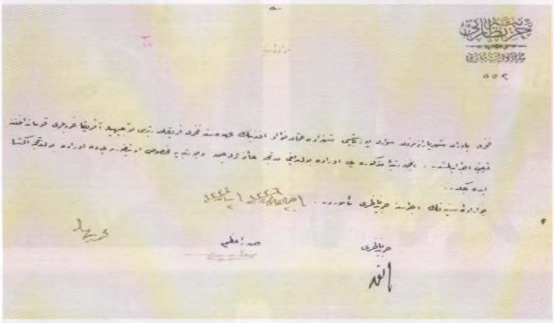
Afrika Grupları Kumandanlığı için neden Osman Fuad tercih edilmişti? Öncelikle atama kararının altında imzası bulunanlardan Enver Paşa, şartlar dikkate alındığında şehzadenin iyi bir eğitim aldığının farkındaydı. İkinci olarak Osman Fuad'ın hanedan üyesi olması işe yarayabilirdi. Çünkü şehzade bir halife torunuydu ve Trablusgarp'taki halk ona saygı göstererek etrafında toplanabilir ve istenilen hedefe ulaşılabilirdi.

Şehzade Libya'ya gitmeden birkaç gün önce Mustafa Kemal'le buluşmuş, Mustafa Kemal ona; "Gözünü aç, biz muharebeyi kaybedeceğiz. Trablus'a gidince istiklâlini ilan et. Harbiye Nezareti'nden alacağın emirleri dinleme" demişti.[24] Atama kararının ardından heyet önce trenle Viyana'ya uğradı. Seyahat organizasyonunu Teşkilat-ı Mahsusa yapmaktaydı. Şehzade Osman Fuad gerekli silah ve cephane bağlantılarından sonra Avusturya'nın Pola Limanı'ndan 9 Mayıs 1918'de 559.490 frank ve yanında 60 Türk subayı ile ayrıldı. UC-73 Alman denizaltısı ile hareket eden şehzade ve yanındakiler 17 Mayıs'ta Mısrata'ya vardılar. Osman Fuad'ın bölgeye gelmesi İtalyanları endişeye sevk etmekle birlikte, bölgedeki İtalyan karşıtı grupların tam ittifak halinde hareket etmelerine yetmedi. Osmanlı'nın atadığı vali El-Baruni ile Fahri Ferik İshak Paşa arasında sürtüşme yaşanmaktaydı.[25] Dolayısıyla Osman Fuad Efendi'nin işi kolay değildi.

Afrika Grupları Komutanlığı'nın merkezi Mısrata'ydı. Bununla birlikte Osman Fuad Efendi Mısrata'ya 15 kilometre uzakta İtalyanlar tarafından inşa edilmiş bir yatır içinde ve zaviye adı verilen bir türbenin yanındaki büyük bir binada kalmaktaydı. Trablusgarp halkının Türk subay ve çavuşlarına çok büyük bir saygı ve sevgisi vardı. Türklerin onlara kumanda etmesinden son derece memnuniyet duymaktaydılar. Yerli halkın bu sevgilerini karşılıksız bırakmayan Osman Fuad Efendi kendisini ziyarete gelen kabile reislerine "altın para, Hazine-i Hümayun'dan gönderilen pırlanta yüzük, altın kordonlu ve çalar cep saati, pırlantalı altın kol düğmesi ve sırmalı elbiseler" hediye ediyordu.[26]

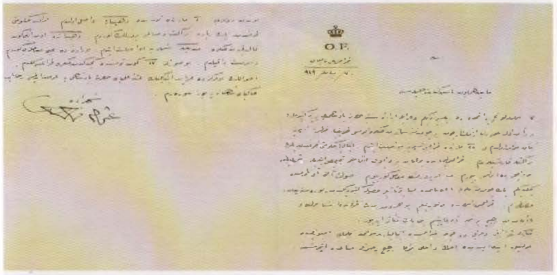
Osman Fuad Efendi'nin komutanlığı döneminde bölgede İtalyanlara karşı birtakım direniş hareketleri yapıldı ve çoğunda da başarı elde edildi. Fakat Almanların yenilmeye başlaması buradaki mücadelenin kaderini de etkiledi. Nitekim Osman Fuad Efendi 24 ve 26 Ekim 1918 tarihlerinde rahatsızlığı nedeniyle geri dönmek istemişse de bu sırada hükümet istifa etmiş ve Enver Paşa da görevinden ayrılmış bulunduğundan bu talep karşılık bulmamıştı.[27]

İttifak kuvvetlerinin yenilgileri neticesinde Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Mütareke'nin 14. maddesi hükmünce şehzade ve yanındaki subayların İtalyanlara teslim olmaları gerekmekteydi. Trablusgrap'ta bulunan şehzade ve yanındaki subaylara İstanbul'dan iki kez telsiz aracılığı ile padişah emri verildi ve teslim olmaları istendi. Fakat onlar bunu kabul etmediler. Şehzade, maiyeti ile birlikte önce Urfelle'ye ve oradan da Terhune'ye geçti, Terhune'de padişahın üçüncü fermanı bu kez Trablusgarp Valisi Recep Paşa'nın oğlu Yüzbaşı Ekrem Bey tarafından tebliğ edildi. Burada da derhal İtalyanlara teslim olunması emredilmekteydi. Gelen son emir üzerine bölgede vazife yapan Türk subayları görevlerini kademeli olarak yerli subaylara terk etmeye karar verdiler. Şehzade de kumandanlık görevini yerli subaylardan Fahri Ferik Abdülkadir Paşa'ya terk ederek Giryan'a gitti.[28]



Osman Fuad Efendi'nin Afrika Grupları Komutanlığı'na atandığına dair irade.

BOA, İ.DUİT, 4/140, 2 Nisan 1334/1918.



Osman Fuad Efendi'nin Trablusgarp Limanı'ndaki bir İtalyan gemisinden padişaha yazdığı mektup.

BAO, AFT, 15/340, 30 Nisan 1919.



Ali Vâsıb Efendi iki arkadaşı ile Smouha Kulübü'nde. İskenderiye.



Nilüfer Hanımsultan, Şehzade Osman Fuad Efendi ve Âdile Sultan (oturan). İthaf yazısı: Behiye Ablama Hilfudut'tan bir hatıra. Haydarabad, 1943.



Osman Fuad Efendi Hindistan'da ayı avında, 1943.

Padişahın üçüncü emrine rağmen şehzade, İtalyanlara teslim olmaktan çekiniyor, belki de Şehzade Cem'in akıbetine maruz kalmaktan korkuyordu. Endişelerden dolayı heyet içinde İtalyanlara teslim olmaktansa Büyük Sahra'yı geçerek Gine Körfezi'ne gidip tarafsız durumda bulunan İspanyollara sığınma fikri ortaya çıktığında şehzade, bu seçeneği benimsediyse de bölge şartlarını iyi bilen subaylar tarafından iyi bir plan olarak görülmediğinden kabul edilmedi. Bunun üzerine İtalyanlara teslim olmaktansa o bölgede sıcak çatışma yaşanmamış olan Tunus'taki Fransızlara teslim olmanın daha akılcı bir yol olduğu fikri üzerinde ittifak edildi. Böylece barış anlaşması imzalanana kadar burada kalınabilecekti.[29]

Şehzadenin asıl niyeti bir yolunu bularak İstanbul'a dönmekti ama bu mümkün olmadı. 8 Mart 1919'da Tunus'un Duheybat adlı yerleşim merkezine ulaştılar.[30] Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bu zamana kadar aradan dört aydan fazla bir zaman geçmiş, bu zaman zarfında şehzade Mütareke hükümlerine ve padişah emrine uymayarak vakit geçirmişti. Tunus'ta 17 gün kaldıktan sonra Fransız kuvvetleri tarafından iyi muamele görmekle birlikte İtalyanların baskısıyla bir anlaşma ile Trablus'taki İtalyan yetkililere teslim edildiler. Heyet, kalabalık bir İtalyan askeri birliğinin içinden protestolar arasında ve Trablusgarp halkına teşhir edilerek şehre getirildi.[31] Böylece şehzade veyanındaki bir grup subayın esaret dönemi başlamış oldu. Osman Fuad Efendi ve maiyeti Trablusgarp Limanı'nda bir gemiye hapsedildi ve şehzade bu gemide bulunduğu sırada padişaha şu mektubu yazdı:

"O. F
Trablusgarb Limanı
30 Nisan 1919
Mabeyn-i hümâyun başkitâbet-i celilesine,

2 numaralı tahriratımda da bildirdiğim vechile irade-i seniyye-i padişâhiyi yerine getirmek ve bir an evvel avdet etmek için birçok teşebbüsâttan sonra Tunus tarikiyle Trablus şehrine gelmeğe muvaffak oldum ve 25 Mart'ta Trablus şehrine muvâsalat ettim. İtalya hükümeti tarafından pek nezaketle karşılandım. Trablus limanında bulunan bir vapuru ikâmetime tahsis ettiler. Şimdiye kadar bu vapurda oturuyorum. Misafirperverlikle muamele görüyorum. Son altı ay zarfında çektiğim pek çok müşkilât âsâbımda fena bir tesir husûle getirdiğinden 'nörasteniden' muzdaribim. Trablus şehrinde bulunduğum bu uzun müddet zarfında İstanbul'dan ve ailemden hiçbir haber alamayışım beni pek müteessir ediyor.

Mütareke şerâiti vechile doğruca Tarblus'da İtalyan mevkiine gelmek mecburiyetinde bulunuyor idi isem de ahvâl-i dâhili buna hiçbir sûretle müsaade etmemiştir. Bundan dolayı 8 Mart'ta Tunus'da Duheybat'a vâsıl oldum. Fransa hükümeti tarafından pek ziyade nezaket ve misafirperverlik gördüm. Duheybat'ta on iki gün kaldıktan sonra Mednin(?) şehrine muvâsalat ettim. Burada da aynı muameleyi gördüm ve serbest bırakıldım. Bu suretle 17 gün Tunus'ta geçtikten sonra Trablus'a geldim. Ahvâlin bu merkezde cereyan ettiğinin atabe-i ulyâ-yı hazret-i padişâhîye arz edilmesini rica eder, hâk-i pây-i şâhâneye yüz sürerim.

Şehzade Osman Fuad"[32]

Şehzade her ne kadar Fransız ve İtalyanlar tarafından iyi muamele gördüğünü belirtiyorsa da esaretin sınırlerini bozduğunu ve fevkalade rahatsız olduğunu da gizlemiyordu.

Bir Osmanlı şehzadesinin esir edilmesi İstanbul'dakiler açısından kaygı verici olmalıydı. Tarihte ikinci kez bir Osmanlı şehzadesi İtalyanların elinde bulunuyordu. Hatırlanacağı üzere Fatih'in oğlu Şehzade Cem Rodos şövalyeleri tarafından Fransa'ya götürülmüş, daha sonra anlaşma ile 1489'da Roma'ya getirilerek Papa'ya teslim edilmişti. Bir süre Roma'da kalan Cem, 1495 tarihinde Fransa Kralı VIII. Şarl tarafından Napoli'ye götürülürken hastalanmış ve Napoli'de ölmüş yahut öldürülmüştü.[33] Yüzyıllar sonra yine bir Osmanlı şehzadesi Fransız ve İtalyan yöneticileri arasında esir olarak el değiştirmekteydi.

Şehzade'nin Afrika Grupları Kumandanlığı'na atanmasının üzerinden yaklaşık 13 ay geçmişti. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla şehzade, Mondros öncesi savaş döneminden şikâyetçi değildi fakat Mütareke'nin imzalanması onun sınırlarını bozmuştu. Çünkü gemide güverteye çıkmak, gezinmek, haberleşmek yasaktı. Şartlar gereği tıpkı Osman Fuad Efendi gibi burada bulunan diğer subayların da zor bir dönemden geçtikleri muhakkaktı. Gemide bulundukları sırada İzmir'in işgal edildiği haberi üzerine sinirleri bozulan şehzadenin yaveri Şerafeddin, denize atlayarak intihar etmek istedi fakat kurtarıldı. Şerafeddin, intihar girişiminin ardından İtalya'daki başka bir esir kampına götürüldü. Bu hareket, kalanların biraz daha rahat edecekleri Vali Recep Paşa'ya ait Tobruk Yatı'na sevk edilmelerine neden oldu.[34]

Esirlerin gemideki ikametleri uzayıp üç ayı bulunca Türk subaylara olan sevgilerinden dolayı Trablusgarplı mücahitler, İtalyanlara baskı yapmaya başladılar. İtalyanlar, yedi yıldır esir tutulan İtalyanları serbest bırakmaları karşılığında şehzade ve yanındaki subayları serbest bırakacaklarını söyleyince anlaşma sağlandı. Bunun üzerine şehzade ve yanındaki Osmanlı askerleri, 26 Haziran 1919'da İtalyanlar tarafından Tobruk Yatı ile Trablus Limanı'ndan hareketle Napoli yakınlarındaki Ischia/İskiya Adası'na götürüldüler. Osmanlı askerleri burada da yaklaşık üç ay bekletildiler. Adadaki hayatları gayet rahat ve konforlu olup Trablusgarp'takinin aksine esir muamelesi görmüyorlardı. Çeşitli eğlencelere katılıyor, muhtelif yerlere geziler yaparak sivil halkla irtibat kurabiliyorlardı. Onlar, "İskia Adası'nda adeta milyoner ve çok muteber turistler gibi" yaşadılar.[35] Libya'nın Giryan bölgesinde direnişe devam eden Türk subaylarının teslim olup buraya getirilmesiyle heyetler birleşti. Osmanlı subayları Napoli'den bir trene bindirilerek Brendizi'ye ve orada da vapura bindirilerek İstanbul'a yollandılar. Şehzade ve diğer esirler nihayet 7 Ekim 1919'da İstanbul'a ulaştı.[36]

Şehzadenin İstanbul'a gelişi, dönemin Osmanlı gazetelerine yansıdı ancak çok da önemsenmedi. *Tasvir-i Efkâr*, heyetin İstanbul'a gelişinden iki gün sonra olayı birinci sayfadan "Esaretten avdet eden bir şehzademiz: Osman Fuad Efendi Hazretleri" başlığı ile duyurdu. Haberin devamı şu şekildeydi:

"Âhiren [geçende] Italya'dan şehrimize avdet eyleyen [dönen] Şehzade Osman Fuad Efendi hazretleri.

Trablusgarb'taki kuvva-yı Osmaniyeye [Osmanlı kuvvetlerine] kumanda eyleyen ve mütareke ahkâmına [hükümlerine] tevfikan[uyarak] o havaliden infikâk ile layırılarak] İtalya'ya azimet eden [ulaşan] Şehzade Osman Fuad Efendi Hazretleri âhiren şehrimize avdet buyurmuşlar ve dün saray-ı hümâyuna azîmetle huzûr-u padişâhîye bil-vusûl [padişahın huzuruna çıkmışl atabe-i seniyyeye arz-ı ta'zîmât eylemişlerdir.[padişaha saygılarını sunmuştur]"[37]

Şehzade, Mehmed Reşad döneminde ve onun irade-i seniyyesiyle Tarblusgarp'a gitmişti. O Trablusgarp'tayken Mehmed Reşad ölmüş (3 Temmuz 1918) ve yerine Vahdeddin padişah olmuştu. Şehzade, yeni padişah Vahdeddin'i ziyaretinden bir gün sonra 10 Ekim 1919'da bu kez de kendisini Trablusgarp'a gönderen Enver Paşa'nın koltuğunda oturan Cemal Paşa'yı ziyaret etti. Buna dair yine *Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanan haber iki satırdan ibaretti:

"Şehzade Osman Fuad Efendi Hazretleri

Şehzade Osman Fuad Efendi Hazretleri bu sabah Harbiye Nezareti'ne giderek Nazır Cemal Paşa ile bir müddet mülakat etmişlerdir."[38]

Şehzadenin dönüşü *Tasvir-i Efkâr*'da olduğu gibi *İleri* tarafından da fazla önemsenmemiş, haber ancak altıncı sayfada yer bulabilmişti."Osman Fuad Efendi-Esnâ-yı harbde Trablusgarb'da bulunan şehzade Osman Fuad Efendi hazretlerinin mütarekeden sonra İtalya'ya azimet ettikleri malumdur." şeklinde baş-

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından dört aydan fazla bir zaman geçmiş, bu zaman zarfında şehzade Mütareke hükümlerine ve padişah emrine uymamıştı. İtalyanların baskısıyla bir anlaşma ile Trablus'taki İtalyan yetkililere teslim edildiler ve şehzadenin Trablus Limanı'ndaki esaret dönemi başlamış oldu. Bu sırada Osman Fuad Efendi padişaha sağlık durumunu bildiren ve başından geçenleri anlatan bir mektup yazdı.



Mehmed Selahaddin Efendi ve oğulları Ahmed Nihad Efendi (solda) ve Osman Fuad Efendi.

bulunan şehzadelerin bu tavırlarının padişahın hoşuna gitmediğini çünkü tahsil ve tedavi gibi zaruri sebeplere dayanmaksızın uzun süre yabancı memleketlerde bulunmanın uygun olmayacağı düşüncesindeydi. Encümen, Hanedan-ı Âl-i Osman Kararnamesi hükümlerine göre hanedan üyelerinin padişahtan resmi izin almaksızın başkentin dışına çıkmalarının ve mücbir bir sebep olmadıkça da izin süresini uzatmalarının mümkün olmadığını, bu hususlara uymayanlara yapılacak muamelenin ne olacağının kararnamede yazılı olduğunu belirtti. Eğer padişahın izni olursa bu şehzadelerin hemen yurda dönmeleri ve kararname metninin bir nüshasının gönderilmesi; yurda dönmelerinin önünde ciddi hukuki bir engel varsa bunu açık ve delilleriyle birlikte göndermeleri aksi takdirde kararname ahkâmının uygulanacağı kararı alındı. Mabeyn başkitabeti vasıtasıyla bu hususları hatırlatan bir yazı yazılarak taraflara iletilmesi kararı alındı.[42]

Padişahın çağrısına hiç uymamış ya da gelip geri dönmüş olmalı ki Osmanlı hanedanının yurtdışına çı-

Şehzadenin İstanbul'a gelişi, dönemin Osmanlı gazetelerine yansıdı ancak çok da önemsenmedi. Tasvir-i Efkâr, heyetin İstanbul'a gelişinden iki gün sonra olayı birinci sayfadan "Esaretten avdet eden bir şehzademiz: Osman Fuad Efendi Hazretleri" başlığı ile duyurdu.

layan haberde şehzadenin vapurla İstanbul'a geldiği ve saraya giderek padişahla görüştüğü belirtiliyordu.[39]

Fahri Ferik rütbesiyle Afrika Grupları Kumandanlığı'na atanan Osman Fuad Efendi, savaş bitiminde gerçek rütbesine döndü ve 11 Kasım 1919'da binbaşılığa terfi etti.[40]

Osman Fuad Efendi yurda döndükten bir süre sonra İtalya'ya gitti. Bu ülkeyi tercihinde muhtemelen İstanbul'a gelmeden önce İskiya Adası'nda kaldığı müddet zarfında gördüğü iyi muamele rol oynamıştı. Şehzade Mart 1922 tarihinden itibaren birkaç senedir Roma'da yaşamakta ve Avrupa'nın muhtelif memleketlerini de gezmekteydi. 1922 yılı Mart ayı sonlarında Berlin'e gitmişti. Osman Fuad Efendi yalnız değildi. Yanında II. Abdülhamid'in oğlu Mehmed Burhaneddin Efendi de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Roma murahhası Osman Nizami Paşa, şehzadenin Avusturya, İsviçre ve Almanya gibi ülkelere gidip geldiğini belirtiyordu. 7 Şubat 1922 tarihinde yürürlüğe giren Hanedan-ı Âl-i Osman Kararnamesi[41] gereği hanedan işleriyle ilgilenmek üzere kurulan Encümen-i Âli-i Hanedan'ın üyeleri, birkaç seneden beri yurtdışında karıldığı 1924 yılı Mart'ında Osman Fuad Efendi yurtdışında, Roma'da bulunmaktaydı. Bu sırada Mustafa Kemal'den bir askeri kurye vasıtasıyla mektup almıştı. Mektupta; "Çok esef ederim anavatan dışında kalışınız için. İstisna yapamadım. Kanun umumi idi." deniyordu.[43] Şehzade öğrendiği Almancasının sağladığı kolaylıkla Avrupa'nın muhtelif ülkelerini dolaşabiliyordu. Nitekim hanedanın yurtdışına çıkarılmasından sonra Peşte'de bulunan diğer Osmanlı hanedan üyelerinden bazılarını ziyaret etmişti. Şehzade Mısır Hıdiv ailesinden Said Halim Paşa'nın

kardeşinin kızı Prenses Kerime ile evlendi ve 1932'de boşandı.[44] Kasım 1924'te eşi Kerime ile birlikte Paris'te kalıyorlardı. Prenses Kerime daha sonra Prens Yusuf Kemal Bey ile evlendi. Şehzade zaman zaman Mısır ve Hindistan'a gidip kaldıysa da uzun süre Paris'te yaşadı.[45] Son yıllarında ailenin reisliğini de yapan Osman Fuad Efendi, sürgünde yaşadığı Paris'te 1973 yılında 78 yaşında vefat etti.[46]

Osman Fuad Efendi, tahsilinin niteliği, bilgi birikimi, aldığı teorik bilgileri pratiğe geçirmesi ve cesareti ile Osmanlı hanedanı içerisinde sivrilen bir şehzade idi. Genç yaşına rağmen Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı verdiği mücadele dikkate değerdi. Zira burada başarısız olunmamasına rağmen İttifak devletlerinin başka cephelerde başarısız olması şehzadenin de başarısız sayılmasına sebebiyet vermişti.

Osman Fuad Efendi askeri eğitime ilave olarak bilhassa müzik konusunda özel dersler almış ve bu konuda kendini bir hayli geliştirmişti. Çigan ve Viyana müziğine aşina, flüt ve özellikle keman konusunda iyi bir tahsil görmüş olup keman çalmayı pek severdi. Nitekim kabarelerde birkaç kadeh şarap içtikten sonra saz heyetinden aldığı kemanı çok güzel çalar ve seyircilerden alkış alırdı. Yeğeni Ali Vâsıb Efendi tarafından "pek neşeli ve sempatik" biri olarak tanımlanan Osman Fuad Efendi, 1915-1916'da İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında Alman ve Avusturya ileri gelenleri ile askeri erkâna Çırağan Sarayı'nda ziyafetler verirdi. Süvari olduğundan Çırağan Sarayı'nın bahçesinde atlarıyla engelli koşular yapar, iyi araba kullanırdı. Şehzade, pek çok insan tarafından beğenilip takdir edilmesine rağmen, mutaassıp çevrelerce modayı takip etmesi ve Batı tarzı hareketleri nedeniyle eleştirilirdi.[47] Trablusgarp macerasında birlikte olduğu subaylardan İhsan Aksoley'e göre o; "Almanca bilen, keman çalan, ata iyi binen, samimi, nazik, terbiyeli, mütevazı ve kısaca iyi ve kelimenin tam manasıyla efendi bir insan"dı.[48]

CEVDET KIRPIK
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ, EĞİTİM FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ. DUİT (*Daaya Usulü İradeleri*), 5/110, 18 Teşrinisani 1326/1 Aralık 1910.

2 http://www.fenerbahce.org/kurumsal/detay.asp?ContentID=18

3 BOA, İ.DUİT, 4/130, 10 Temmuz 1329/23 Temmuz 1913.

4 BOA, DH. MTV(*Dâhiliye- Mütenevvia*), 38/65, 06 Zi.1331/7 Ekim 1913

5 BOA, *İrade Harbiye*, Lef.1, 9 Kânunusani 1329/22 Ocak1914.

6 BOA, *İrade Harbiye* Lef.2, 15 Kânunusani 1329/28 Ocak 1914.

7 Gazetenin haberi şu şekildeydi: "Şehzadelerimiz Alman Karargâhında: Berlin- 10 Teşrinisani- Üç Osmanlı şehzadesi sahanat-ı seniyyenin Berlin Sefiri Mahmud Muhtar Paşa tercümanlık vazifesini ifa eden iki Alman zabiti ile birlikte dün imparatorun karargâhına azimet eylemişdir. (Telgrafnamede zikredilen şehzadelerin tahsil-i askerilerini ikmal etmek üzere Almanya'ya azimet eylemiş bulunan Şehzade Abdülhalim, Abdürrahim ve Osman Fuad Efendiler hazerâtı olması muhtemeldir.)" *Sabah*, nr. 9035, 30 Teşrinievvel 1330/12 Kasım 1914

8 BOA, İ.TAL(*İradeler-Taltifât*), 497/1332/Z-03, 30 Z.1332/19 Kasım1914.

9 BOA, MV(*Meclis-i Vükelâ Mazbataları*), 199/95, 25 Teşrinievvel 1331/24 Ekim 1915.

10 Ömer Faruk Efendi, 1913'te 15 yaşında iken Almanya'da eğitim görmekteydi. (L. Meşrutiyet döneminde şehzade eğitimi hakkında geniş bilgi içinbkz. Cevdet Kırpık, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs2010, sayı:21, s.99-130.

11 "İrade-i seniyye 1269
Tarih:28 Ramazan 1334
Şehzadegândan süvari mülâzım-ı evveli Osman Fuad Efendi hazretlerinin lâhrî yaverân-ı padişâhî silkine idhal buyrulduğuna dair. Ziyaeddin Efendi'ye ait dosyaya merbuttur."
BOA, İ.DUİT, 3/135, 28 Ramazan 1334/29 Temmuz 1916.

12 BOA, İ.DUİT, 4/138, 22 Nisan 1333/1917, 3. Ordu. İ. DünyaSavaşı sırasında Ruslara karşıfaaliyete geçirilmiş, daha ziyade düşmanı oyalama amacındaydı. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, Ankara, 1996, s.415-416.

13 BOA, İ.DUİT, 7/8 1335/29 Nisan 1917.

14 BOA, DH. EUM. SSM (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyr ü Seler Kalemi), Lef.1, 11/2-A, 27 Mayıs 1333/1917.

15 BOA, DH. ŞFR(Dahiliye Şifre Kalemi), 78/263, 31 Temmuz 1333/1917.

16 BOA, DH. ŞFR, 79-A/38, 4 Eylül 1333/1917.

17 BOA, İ. DUİT, 4/139, 13.R.1336/26 Ocak 1918.

18 Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 424-425, 427.

19 Hamit Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa'nı Kuzey Afrika'da (1914-1918)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı:47, cilt:16, Temmuz 2000. http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergilerekfilcerikNo=295

20 Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da", http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergilcerikGlcerikNo=295

21 Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da", http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergilcerikGlcerikNo=295

22 BOA, İ. DUİT, 4/140, 2 Nisan 1334/1918.

23 BOA. İ.DUİT, 4/140, 2 Nisan 1334/1918

24 Doğan Uluç'un Mayıs 1970'te Osman Fuad Efendi ile yaptığı röportajları aktarma. Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar*, s. 179.

25 Pehlivanlı, "Teşkilât-ıMahsusaKuzeyAfrika'da", http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergilcerikGlcerikNo=295. Malta Adası'nın geçildiği sırada uçak saldırısı nedeniyle denizaltının kapağının kapanması esnasında Osman Fuad geç kalınca kapak kafasına çarpmış, bu yara aybarca kapanmamıştı. Bunun üzerine yaranın tedavisi için bir operatör ile bir de eczacı gönderilmişti. İhsan Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yi Milliye'ye Kahraman Bir Türk Subayının Anıları*, İstanbul, 2009, s. 37, 72.

26 Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yi Milliye'ye*, s. 52, 63, 69-70.

27 Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da", http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergilcerikGlcerikNo=295

28 Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yi Milliye'ye*, s. 78-80.

29 Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yi Milliye'ye*, 81-83.

30 BOA, AFT(Alî Fuat Türkgeldi Evrakı), 15/340, 30 Nisan 1919.

31 BOA, AFT, 15/340, 30 Nisan 1919, Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yi Milliye'ye*, s. 91.

32 BOA, AFT, 15/340, 30 Nisan 1919.

33 Cem Sultan'ın Papa Aleksandr Borjiya tarafından zehirletilerek öldürüldüğü iddialar arasındadır. 13 yıl esir hayatı yaşayan Cem'in cesedi ölümünden dört yıl kadar sonra 1499'da Bursa'ya getirilerek büyük biraderi Şehzade Mustafa'nın yanına defnedildi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, 1995, s. 173-174.

34 Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yi Milliye'ye*, s. 93-94.

35 Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yi Milliye'ye*, s. 97-100; Feridun Kandemir, "Birinci Dünya Harbinde Trablusgarb'da Türk Mudafaası", *Tarih Konuşuyor*, cilt:1, sayı:2, Nisan 1966, s. 2252.

36 Pehlivanlı, "Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da," http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergilcerikGlcerikNo=295.

37 *Tasvir-i Efkâr*, nr.3883, 9 Teşrinievvel 1335/1919, s. 1.

38 *Tasvir-i Efkâr*, nr.3883, 10 Teşrinievvel 1919, s. 2.

39 Aynı sayfada şehzadenin sarayı ziyaretiyle ilgili olarak da; "Şehzade Osman Fuad Efendi hazretleri dün saray-ı hümâyuna azimetle huzûr-ı padişâhiye kabul buyrulmuş, zât-ı hazret-i padişâhiye arz-ı ta'zimat eylemişdir." *İleri*, 9 Teşrinievvel 1335/1919, s. 6.

40 BOA, İ.DUİT, 4/141, 11 Teşrinisani 1335/11 Kasım 1919.

41 Kararname hakkında geniş bilgi için bkz. 2009, Cevdet Kırpık. "Anadolu'da Savaş, İstanbul'da Kanun Hazırlığı ve Hanedan-ı Âl-i Osman Kararnamesi," *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2009, Sayı:19, s.1-24.

42 BAO, İ. DUİT, 4/75, 29 Mart 1338/1922. Lef.1-2; BOA, *Hanedan Defteri*, No.2, s. 69, 29 Mart 1338/1922.

43 Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar*, İstanbul, 2008, s. 179.

44 A. Vâsıb, bu prensesin Abbas Halim Paşa'nın kızkardeşi Hatice'nin kızı olduğunu belirtirken (Alî Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı*, s.13.), Orik, Abbas Halim Paşa'nın kızı olduğunu belirtmektedir. Nahid Sırrı Orik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul, 2006, s. 192-193.

45 Alî Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı*, s. 60, 172,258, 303,313.

46 Bardakçı, *Son Osmanlılar*, s. 179. Bardakçı 77 yaşında öldüğünü belirtiyorsa da arşiv belgelerine göre doğum tarihi 1895 idi.

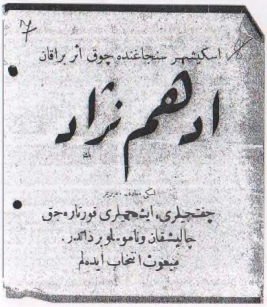
47 Alî Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı*, s. 62.

48 Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yi Milliye'ye*, s. 93-94.

EDHEM NEJAD'IN SEÇİM BEYANNAMESİ

METE TUNÇAY

"Yarın sulh yapacağız: bu sulh hayat meselesidir. Sulhtan sonra kanunları; mektepleri, yolları, sıhhati, çiftçiliği, iktisadiyatı harab memleketi yeni baştan yapacağız; bu memleketimizin ilelebed kurtulma meselesidir. İşte beyanatım sizlere sulhu ve sulhtan sonraki işleri nasıl yollarla başartmak istediğimi anlatacak..."



اسکیشهر سنجاغندہ چوق اثر براقان

ادهم نژاد

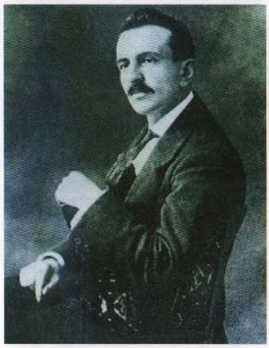
چفتچیلری، ایشچیلری فوق‌العاده حق
چالیشقان وناموسلو بر ذاتدر.
بیعوتی انتخاب ایدیلم

Eskişehir sancağında çok eser bırakan Edhem Nejad Bey, Eski Maarif Müdürünüz çiftçileri, işçileri kurtaracak çalışkan ve namuslu bir zattır. Mebus intihab edelim.

Edhem Nejad (?1887-Sürmene açıkları, Karadeniz Ocak 1921).

Türk Spartakistlerinden olup da, 28/29 Ocak 1921'de Mustafa Suphi grubu içinde Trabzon açıklarında öldürülen TKP Genel Sekreteri Edhem Nejad Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkası tarafından 1919 sonlarında Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'na Eskişehir'den aday gösterilmiş, ama seçilememişti. Ben *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* kitabıma onun hakkında uzun bir dipnot koymuştum – s. 336-337/dn. 186.– Aynen alıntılıyorum:

Ethem Nejat (1887- 1921), eğitim alanında çalışmış, soylu bir aileden gelen eski bir Türkçüdür. 1908'den önce, İttihatçı ilişkileri dolayısıyla yurtdışına kaçmış, Fransa ve Amerika'ya gitmiştir. Meşrutiyet'in İlânı üzerine İstanbul'a dönerek öğretmenliğe başlamış, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Manastır, Bursa, İzmir darülmuallimlerinde müdürlük ve maarif müdürlüğü yapmıştır. Ethem Nejat, bu dönemde



*Şûra-yı Ümmet, Ulûm-u İçtimaye, Siper-i Sa*ika, *Sây* ve *Amel* (Edirne) gibi gazete ve dergilere yazılar yazmış, *Terbiyevî Yeni Fikir* adlı pedagojik bir dergi çıkarmış ve İzmir'de öğretmen okulu müdürü iken Aydın il genel meclisi için verdiği raporu *Terbiye-i İptidaiye Islahatı* adlı küçük bir kitap halinde yayınlanmıştır, 1915. Bu kitapçık Tahsin Yılmaz tarafından yeni harflere çevrilip dilce sadeleştirilerek "İlk Eğitim Reformu" başlığı ile *Ülke* dergisinde (sayı 4, 1978, s. 274- 303) basılmıştır. Alpay Kabacalı da, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*'ndeki (cilt 6, s. 434-37) "Ethem Nejat" maddesine, onun 1911'de *Sırat-ı Müstakim*'de (cilt 7, sayı 157) yayımladığı bir makalenin Sait Kırkgözlü tarafından yapılmış sadeleştirilmesini eklemiştir: "Eğitimizde Noksanlık Var" (ilk basımı: *Sanat ve Toplum*, Kasım- Aralık 1978 sayısı). Tevetoğlu, Ethem Nejad'ın 1912 Şubat- Mart aylarında *Türk Yurdu* dergisinde çıkan "Manastır'da Hayat-ı Aile" başlıklı iki sayı devam eden bir yazısına işaret etmektedir: s. 108/n. 117. Ethem Nejat'ın 1913'te İstanbul'da çıkardığı *Tekamül ve Kanunları* adlı eseri, H. Z. Ülken memleketimizde yazılmış ilk sosyoloji kitapları arasında anmaktadır: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I*, s. 265 ve n. 60. Birinci Dünya Savaşı'nda Ethem Nejat, Eskişehir Maarif Müdürlüğünde bulunmuş ve gönüllü olarak askerlik yapmıştır. Daha sonra Maarif Nezareti Neşriyat Dairesi'nde vazifeli iken, tetkikat için Almanya'ya gitmiştir (Eylül 1918). O ay Büyükada'da kaleme aldığı, kadınlarla ilgili (hayli tutucu) iki makalesinin çevrimyazısı için bak. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sayı 119 (Mayıs 1990), s. 72- 74. Ethem Nejat bu tarihten itibaren sola kaymıştır. Kurtuluş çevresindeki çalışmalarını, aşağıda Bölüm III'te göreceğiz.

Ethem Nejat'ın Bursa Darülmuallimini müdürü iken yazdığı, *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* adlı kitap, Savaştan önceki yıllarda Türkçü olduğunun en açık delilidir. Ziynetullah Nuşirevan'a göre de, Ethem Nejat "Çerkes" olmakla birlikte, bu dönemde mutaassıp bir Türkçü idi. (Aslında yalnız ana tarafından Çerkeslik vardır!) Bak. Zenon, "Ethem Nejat Arkadaş," Mustafa Suphi ve Yoldaşları, s.

Muhterem Eskişehir Sancağı ahalisi!

ÇEVRİMYAZI: ŞEYDA OĞUZ

[Çok sevdiğim ve sevdiğimden kendisini yükseltmeye çalıştığım Eskişehir sancağı için, Çiftçi Derneği mebus namzedliğimi koydu.] Siyasi akidelerime merbut olarak işbu namzedliğimi sizlere aşağıdaki programımla teyid ve izah eylerim.

Biliyorsunuz kardeşlerim, ezen bir harpten çok yorgun çıktık. Memleketimizi yeni baştan yapılmaya çok muhtaç bir halde bulduk. Eski senelerden beri zaten terakkiden kalan vatanımız bugün mahir ve bilgili tedaviler bekliyor.

Yarın sulh yapacağız; bu sulh hayat meselesidir. Sulhtan sonra kanunları, mektepleri, yolları, sıhhati, çiftçiliği, iktisadiyatı harab memleketi yeni baştan yapacağız; bu memleketimizin ilelebed kurtulma meselesidir. İşte beyanatım sizlere sulhu ve sulhtan sonraki işleri nasıl yollarla başartmak istediğimi anlatacak...

Eskişehir sancağı beni efalim ve mesaim ile tanır; o halde sizler için kardeşler, en açık bir program, benim size malum olan efalim olacaktır.

1: SULH MUAHEDESİ

Sulh muahedesini şöyle kabul ederim: (A) Türkiye denilen, Türkçe konuşulan ve Trakya'dan Kafkas hudutlarına, İran hududundan Kilis ve Akdeniz sahillerine kadar imtidad eden vatan toprağında Türkiye müstakil olmak, (B) hiçbir mîlî esirin memleketimizin hâkimiyetine dahli olmamak şartıyla.

2: GARBIN MÜZAHERETİ

Harap memleketimizi yeniden yapmak, fakir ahalimizi refaha ve hakkına eriştirmek için garbın ilminden, fenninden, tecrübesinden ibaret müzaheretinden istifade eylemelidir diyorum.

3: HALKIN KUVVETİ

Kanun-ı esasî'mizin millete daha kuvvet irade verecek surette tadilini ve meclis-i Mebusan'dan geçmeden katiyen kararname ve muvakkat kanun neşredilmemesini isteyeceğim.

4: HÜRRİYET

Serbest toplanmak, serbest yazmak aleyhindeki kanunların ilgası ve badelmal madde yapılmamasını talep edeceğim.

5: İNTİHABAT

Vasiye muhtaç olmayan ve hukuk-ı medeniyesine sahip olan yirmi yaşını ikmal etmiş her ferdin doğrudan doğruya, müsavi intihab hakkına malik olmasına ve nisbî usulün kabulüne taraftarım.

6: HARB VE ASKERLİK

Harb ve sulh kararlarının yalnız millet vekilleri tarafından verilmesine ve milletler arasında çıkacak ihtilafların hüküm usulleriyle halledilmesine dünyada terk-i teslihat olunduğa kadar vakt-i hazırda mahdud miktarda asker toplanmış bulunmasına lüzum görürüm.

7: ÇİFTÇİLERİMİZ

Memleketin hayatı olan çiftçilere ve işçilere hükümetin fevkalade müzaheret etmesi mukteziddir. Aşar vergisinin çiftçinin hakkını daha ziyade korur bir surette değiştirilmesi... Çiftçiye kolaylıkla yeni ziraat alatı ve çeki hayvanları verilmesi... Arazinin sulanma ve bataklıkların kurutulmasına çalışılması... Çiftçi muavenet kasalarının dünyanın her yerinde kabul gördüğü üzere işçi ve çiftçiye mahsus kaza, maluliyet ve ihtiyarlık sigortalarının ve köylünün hakkını koruyan (kooperatif) alım ve satım şirketlerinin ve sendikaların ihdası... Ziraat tecrübehanelerinin ve çiftçilik ve sanayi-i ziraiye amele ve ameliyat mekteplerinin açılması hükümetin vazifesi olmalıdır.

8: DAHİLİYE, BELEDİYE

Nahiye teşkilatının bir an evvel tatbikini, belediyelerin ahalinin hâkimiyeti altında tam bir istiklale nailiyetini, merkeziyet usulünün devam etmemesini isterim.

9: MAARİF, TAHSİL, TERBİYE

Umum ahalinin suhuletle istifadesini temin eylemek üzere derecat-ı tahsil meccani ve ibtidai mektepleri mecburi olmalı; işçinin ve çiftçinin ve şehirlinin işine yarayacak bilgileri veren iş mektepleri açılmalı, yaşı geçmişleri yeni usullerle boş zamanlarında okutmalı, darülfünunlardan ve büyük mekteplerden fakirlerin de istifade eylemesi çareleri bulunmalı, ahalinin bilgisini artıran halk ali mektepleri tesis edilmeli. Velhasıl şimdi ahalinin tahsili uğrunda eskiye nisbetle pek çok masraf olunmalıdır.

10: HAK VE MAHAKİM

Muhakemelerin ıslahını ve parasız, masrafsız olmasını, haksız yere hapsedildikleri anlaşılanlara tazminat verilmesini, kadın ve erkeğin hukukta müsavi olmasını, hırsızlığın ve haydutluğun ortadan kalkması için nizamlı jandarmanın çoğaltılmasını isteyeceğim.

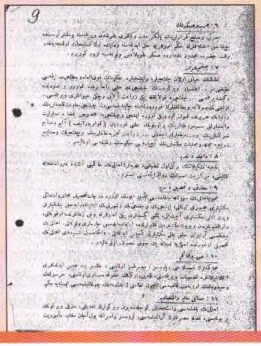
11: MESAİL-İ MALİYE VE İKTİSADİYE

Ahalinin yaşamasını ve istihsali güçleştiren vergilerin tadilini, müterakki verginin yer bulmasını, fazla masrafların azaltılmasını, lüzumsuz ve israfa yol açan makam, memuriyet ve meclislerin lağvını, memurların maişetlerinin teminini, memleketimizin tabii zenginliğinden ve sanayi istidadından istifade olunmasını, su ve kara yollarının siyasi makasıd yerine memleketin inkişaf ve ihtiyacına göre tesisini, işsizleri mecburi çalışmalara sevk için iş sahaları hazırlanmasını, çiftçi rençber ve işçi ahvalinin tanzimi için iş oda ve memuriyetlerinin ihdasını talep edeceğim.

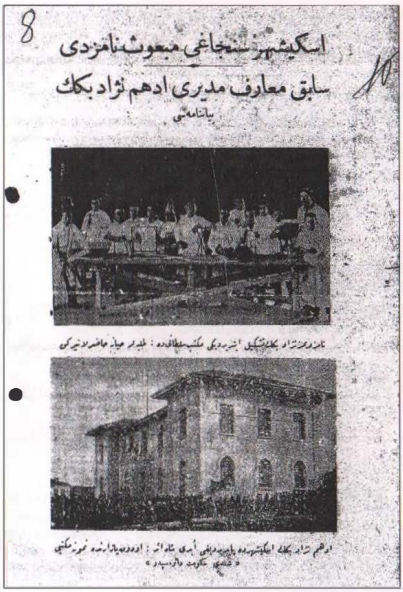
12: HAYAT VE SIHHAT

Memleketimize hakiki sahip olmamız için ahalinin tamamen sıhhatte olması, sâri ve vahim hastalıkların ortadan kalkması, vefiyatın azalması, nüfusun çoğalması iktiza eder. İşçi ve rençberin sa'y ve istirahat müddeti beynelmilel tayin edilecek usullere göre tanzim edilmeli, fakir sınıflar için "hastalıklara, çocuk doğmalarına ve kazalara karşı" hükümetin teşkilat-ı mahsusası olmalıdır.








8

اسکیشهر سنجاغی مبعوثی نامزدی

سابق معارف مدیری ادهم نژاد بکك

بیانامه‌سی

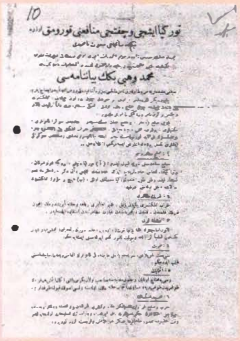
Eskişehir sancağı mebus namzedi Sabık maarif müdürü Edhem Nejad Bey'in Beyannamesi.

Namzedimiz Nejad Bey'in teşkil ettirdiği Mekteb-i Sultanî'de. Talebeler hayata hazırlanırken.

Edhem Nejad Bey'in Eskişehir'de yaptırdığı ebedî şaheser: Odun Pazarı'nda Numune Mektebi "şimdi hükümet dairesidir".

71- 75. Bu kitapta onun solcu bir yazısına da yer verilmiştir: "Darülmuallimînli Gençlere" s. 75- 77. Ziynetullah, Ethem Nejat'ın "kendisine sosyalist hatta komünist namı verdikten sonra" bile "yazdığı makaleleri arasında küçük burjuva ve münevveran sosyalizmine temayül"ün "gayet kuvvetli" göründüğünü de kaydetmektedir. Ethem Nejat'ın pedagogluğu hakkında bak. İ. Hakkı Tonguç, *Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy*, s. 176- 188, 237- 245 ve *Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü*, s. 135- 136.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Yeni Adam* dergisinde yayımladığı "Hayatım" tefrikalarının 112'ncisinde (s. 18), başında bulunduğu Şemsülmekâtib'e öğretmen ararken kendisine tavsiyede bulunabilecek, emniyete lâyık biri olarak onu zikrediyor: "Benim tanıdığım böyle adamlardan merhum Ethem Nejat vardı. Ethem Nejat idealist ve inkılâpçı bir terbiyeci idi. Manastır'da Darülmuallimin müdürlüğü etmiş, birçok talebe yetiştirmişti. Ethem Nejat'a çok inanıyordum. Fikrimi kendisine söyledim. O bana, "Sizin istediğiniz gibi iki genç muallim var, onları göndereyim" dedi. Bu muallimlerden biri Ahmet Nuri, diğeri Behram Lütfü idi. İkisini de aldım. Bunlardan Ahmet Nuri Şemsülmekâtip'te benimle birlikte ve benden sonra Nişantaşı Sultanîsinde muallimlik ve Çamlıca İnas Sultanisinde memurluk ettikten sonra Cihan Harbi yıllarında verem olup ölen Ahmet Nuri'dir. Behram Lütfü ise, şimdi Sivas Ortaokulu müdürü olacak."


10

Bunun arkasında, aynı 12 maddelik program.

Türkiye işçi ve çiftçi menafini korumak üzere
Niğde sancağı meb'us namzedi Borlu Sarı Müderriszade merhum Ahmet Raşid Efendi oğlu Dersaadet ve Beyrut Hukuk Mektepleri sabık muallimlerinden ve Berlin Darülfünunu felsefe ve iktisadiyat mezunlarından Mehmed Vehbi Beyin Beyannamesi olarak tekrarlanmaktadır.

İleriki yıllarda Tücaret Umum Müdürü, Yüksek İktisat Mektebi Profesörü, İstanbul Ticaret Odası Umumi Kâtibi, CHP'den (VII. Dönem, Bağımsız) İstanbul milletvekili olan Vehbi Sarıdal için *Türkiye'de Sol Akımlar 1908- 1925* kitabımda bkz. S. 718-19/ dn. 16. O sırada TİÇSF reisi olan Vehbi Bey, 1920 seçimlerinde İstanbul'dan aday olmuş ve 14 müntehib-i sânî (ikinci seçmen) oyu almıştı.

Ethem Nejat'ın 1920 yılının başında *Yeni Gün* gazetesinde yayımlanan ve Prens Sabahattin'in savunduğu bireyciliği sosyalizm açısından eleştiren bir yazısı için bak. A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 363- 68. 2 Şubat 1920 tarihli *İkdam*'da çıkan aynı konuda daha önce yazdığı iki yazıya da değinen, öğretmenlerin durumlarının düzeltilmesiyle ilgili bir makalesi için bak. *Katkı*, Sayı 2 (15 Ekim 1970), s. 17- 19.

Topçuoğlu'nun ileri sürdüğüne göre, Kurultay öncesinde Şerif Manatov Ankara'dan İsmail Hakkı ve Salih Hacıoğlu ile İstanbul'dan Ethem Nejat ve Mustafa Mermi'yi getirmiş, 6 Eylül'de de (Suphi çevresinden) Yakup Kınaoğlu İstanbul'dan Sadrettin Celâl'i (Şefik Hüsnü'nün T.K.P. Birinci Kongresi için yetkilendirme belgesiyle) getirmiştir: *Neden 2 Sosyalist Parti*, s. 64 v 71.

İstanbul ve Ankara'dan gelenlerin ne zaman hareket ettikleri kesinlikle bilinmemektedir. Bu tarih, Ethem Nejat'a Kurultay'a giderken Anadolu'daki T.K.P.'nin itimatname verdiği –yukarıda s. 319/n. 132- doğruysa, Haziran'dan erken olamaz. Ancak, Ethem Nejat'ın Birinci TBMM için Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından gösterilecek beş aday içine girmesinin söz konusu edildiği, fakat onun bu tarihte Türkiye'den ayrılmış olduğu yakınlarınca söylenmektedir. Buna göre, 1920 ilkbaharında yola çıkılmış olmak gerekir. Öte yandan, Ethem Nejat 1919'da yapılan son Meclis-i Meb'usan seçimlerinde Ahrar Fırkası'nın Eskişehir Adaylarındandı: "Meb'us namzedimiz Ethem Nejat Bey Eskişehir'de Ne Yaptı?" *Tarih ve Toplum*, sayı 61 (Ocak 1989), s. 40- 41.

Bu nota eklemek isterim ki, Edhem Nejad ile keza kader yoldaşı (Arap) İsmail Hakkı'nın İstanbul Komünist Grubu'nca, Komintern'in 19 Temmuz- 7 Ağustos 1920 tarihleri arasında Petrograd ve Moskova'da toplanan ikinci kongresine katılmak üzere Rusya'ya gönderildikleri, ama geciktikleri için ancak Eylül başındaki Bakü Kurultayı'na gittikleri ve Kurultay ertesinde orada kurulan TKP yönetim kuruluna seçildikleri konusunda artık elimizde belgeler var. Notta alıntıladığım Topçuoğlu'nun ileri sürdüğü gibi, Salih Hacıoğlu, M. Nermi ve Sadrettin Celâl'in 1920'de Bakü'ya gitmiş olmadıklarını da kesinlikle biliyoruz.

Beyanname bir önceki sayfada incelenebilir.

LÜTFEN
BİLİNÇLİ
TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.



Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

www.efespilsen.com.tr

İDEALİST BİR MÜCADELE ADAMI:

TEŞKİLAT-I MAHSUSA BAŞKANI TUNUSLU ALİ BAŞHAMBA - I

SEZAİ BALCI - MUSTAFA BALCIOĞLU

Ali Başhamba, Fransız yönetimindeki Tunus'ta Genç Türklerden esinlenerek önce Genç Tunuslular hareketini başlatmış, bu amaçla basın ve konferans yoluyla halkı aydınlatmaya çalışmıştır. İttihad-ı İslam fikirleriyle İslam dünyasında büyük şöhrete sahip olan Başhamba'yı, Fransızlar Tunus'tan sürmüştür. İstanbul'a gelerek, Osmanlı bürokrasisi içinde Adliye Nezareti Heyet-i Teftişiye Başkanlığı, Şura-yı Devlet azalığı ve vefatına kadar Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi Başkanlığı yapan Tunuslu Ali Başhamba'nın hayatı ve bilhassa Türkiye'deki faaliyetleri bu makalenin çerçevesini oluşturmaktadır.

Türkiye'yi ziyaret eden Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba, 29 Mart 1965 tarihli *Milliyet* gazetesinde yayınlanan "Türkiye ve Tunus" başlıklı makalesinde, "vatanlarını terke mecbur olan ilk Tunus milliyetçilerinin sizin memleketinizde melce aramış olmaları çok manidardır. Ali Başhamba ve Hayreddin Türkiye'de kendilerine sıcak bir barınak bulmuşlardı. Hatta bu sonuncusu kendisine bir kariyer dahi yapmıştı"[1] demektedir.



Ali Başhamba, Tunus'ta Genç Türklerden esinlenerek Genç Tunuslular hareketini başlatmış.

Burgiba'nın sözünü ettiği Hayreddin, Türk siyaset ve düşünce hayatında derin izler bırakmış olup II. Abdülhamid devrinin sadrazamlarındandır. Burgiba'nın yazısında Ali Başhamba'nın Türkiye'deki kariyerinden söz etmemesi ilgi çekicidir. Hâlbuki Ali Başhamba Türkiye'de yüksek yargı organlarında görev yapmış, Hukuk-ı Aile Kararnamesi gibi uluslararası bir hukuki düzenlemenin çalışmalarına katılmıştır. Diğer taraftan, dünyanın her tarafında etkinliklerde bulunan imparatorluk gizli servisinin de uzun süre başkanlığını yürütmüştür. Burgiba'nın Türkiye'de böylesine önemli işler gören Ali Başhamba'nın kariyerinden söz etmemesi, muhtemelen yürüttüğü görevlerle ilgili tanı ve açık bilgisinin olmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Gerçekten de Ali Başhamba'nın Tunus'taki hayatına ilişkin pek çok bilgi vardır. Onun biyografisiyle ilgili eksiklikler Türkiye'de bulunduğu yıllara aittir. Bu çalışmanın amacı, Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi belgelerinde Ali Bey Başhamba olarak anılan Tunuslu entelektüel ve mücadele adamının biyografisine katkıda bulunmaktır.

Güçlü bir Arap-Fransız kültürü ile yetişmiş bir avukat olan Ali Bey Başhamba,[2] Hayreddin Paşa'dan sonra "Tunus'un ikinci babası"[3] olarak anılmaktadır. Ali Başhamba, Fransız yönetimi altındaki Tunus'ta Genç Türklerden esinlenerek önce Genç Tunuslular hareketini başlatmış, bu amaçla basın ve konferans yoluyla halkı aydınlatmaya çalışmıştır. İttihad-ı İslam fikirleriyle İslam dünyasında büyük bir şöhrete sahip olan Başhamba, Fransızlar tarafından Tunus'tan sürülmüştür. İstanbul'a gelerek, Osmanlı bürokrasisi içinde Adliye Nezareti Heyet-i Teftişiye Başkanlığı, Şura-yı Devlet azalığı ve vefatına kadar Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi Başkanlığı yapan Tunuslu Ali Başhamba'nın[4] hayatı ve bilhassa Türkiye'deki faaliyetleri bu makalenin çerçevesini oluşturmaktadır.

AİLESİ VE EĞİTİMİ

Tunus'ta doğan[5] Ali Başhamba'nın dedesi Tunus'ta kalmış olan yönetici Türk elitinden Şerif Ali Başhamba, babası da Ahmet Başhamba'dır.[6] Ali Başhamba'yı tanıyan Ziya Gökalp,



Tunus Beyi, Bardo'daki ikametgâhının girişindeki merdivenlerde.

onun için "yedi atası Türk müfrit bir Tunus milliyetperveri"[7] ifadesini kullanırken konu ile ilgili incelediğimiz bütün kaynaklar Ali Başhamba'nın Türk kökenli olduğu konusunda hemfikirdirler.[8] Ailenin sahip olduğu *hamba (hanba, hempa)* unvanını Zanetti, askeri bir unvan olarak zikretmektedir. Osmanlılar tarafından Kuzey Afrikalı yerli aşiretlerden alınan askere *hanba* (çoğulu *havanib*) denmektedir. Özellikle Tunus'ta *hanba* unvanı, Tunus Beyi'ni koruyan askerlere verilmektedir. *Başhanba* ise bu askerlerin komutanlarına verilen bir unvandır.[9] Ali Başhamba'yı yakından tanıyan İsmail Hami Danişmend, bu hususa ilişkin olarak "merhumun soyadı telaffuz itibariyle Arapçalaşmış bir Osmanlı unvanıdır. Bu isim Tunus Beylerinin Başmabeynciliği'nde bulunmuş alan dedelerinin resmi unvanı olan başhempa terkibinden muharreftir"[10] demektedir. Böylece Zanetti ve Danişmend, *başhamba*'nın bir unvan olduğu, Ali Başhamba'nın cedlerinin de Tunus sarayına karabetleri hususunda birleşmektedirler.

Ali Başhamba, lise öğrenimini Tunus'un Galatasarayı[11] olarak adlandırılacak olan, Hayreddin Paşa tarafından kurulan ve Tunus'un modernleşmesinde önemli bir rol oynayan



1906-22 arsında Tunus Beyi olan Mohamed el-Naceur.

Sadıki Koleji'nde yapmıştır.[12] Daha sonra Paris Hukuk Fakültesi'nde (Faculté de Paris) öğrenimini tamamlamıştır.[13] Bununla birlikte bazı kaynaklarda hukuk doktorası yaptığı da belirtilmektedir.[14] Osmanlı belgelerinde ise 22 Eylül 1913'te Ali Başhamba'nın İstanbul'daki ilk memuriyeti olan Heyet-i Teftişiye Riyaseti refakatine atanma yazısında Paris Hukuk Fakültesi mezunu olduğu özellikle vurgulanmıştır.[15] Ali Başhamba'nın, Paris'teki öğrenciliği sırasında Paris'te bulunan Genç Türklerin önderleri ile de görüşmüş olması muhtemeldir. Ali Başhamba, 1908 yılında General Hüseyin'in İtalyan kökenli eşinden olan kızı Mariannina-Faride Hüseyin ile evlenmiştir.[16]

TUNUS'TAKİ FAALİYETLERİ

Ali Başhamba'nın hayat hikâyesi ile Türkiye ve Tunus'un 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki tarihi oldukça örtüşmektedir. 1574 yılında tamamen Türk idaresine geçen Tunus, 12 Mayıs 1881 tarihli Bordo veya Kassar-Said Antlaşması ile Fransız işgali altına girmiştir.[17] Fransız yönetimi başlangıcında Tunus'ta Hayreddin Paşa döneminden yetişme laik ve Batı eğilimli bir aydın veya okumuş grubu bulunmaktaydı.[18] Bunların bir kısmı, Fransız işgali karşısında memleketlerini terk edip İstanbul'a gitmişlerse de çoğu, zamanla Fransız yönetimi içinde istihdam edilmişlerdir. 1888'de çıkmaya başlayan ilk Tunus gazetesi bu çevrenin eseridir. Bu aydınlar daha sonra Tunus'un el-Ezheri denilebilecek ve Selefi fikirlerin kaynağı durumunda olan Zeytûne Medresesi'ne[19] karşı, İbn-i Hâldun'un adına izafeten Hâlduniye Medresesi'ni kurmuşlardır. Bu medreseden daha aydın din adamları yetişmiştir. Bu çabalar sonucunda Genç Türkler hareketi zamanına rastlayan dönemde, Tunus'ta Genç Tunuslular akımı doğmuştur. Bu ha-

reketin mensuplarının çoğu Sadıkî Koleji'nden mezun olup, Fransa'da eğitim görmüş kimselerdi. Bu aydın grubunun en önemli ismi, Tunus'un Hayreddin'den sonra ikinci babası diye bilinen Ali Başhamba'dır.[20]

Paris'te hukuk tahsilini tamamlayan ve Tunus'ta avukatlık yapmaya başlayan Ali Başhamba'nın Tunus milliyetçiliği yolundaki ilk çalışmaları 23 Aralık 1905 tarihinde kurulan Sadıkî Koleji Öğrencileri Derneği'nde (Association des Eleves du College Sadıqi/Old Sadiqis' Society) başlamıştır. Bu derneğin mensuplarının birçoğu değişikliğinin hükümet tarafından onaylanmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece diğer okullardan daha güçlü bir eğitim alan Sadıkî Koleji öğrencileri geleceğin mesleklerine yöneltilmişlerdir.[21]

Eğitim yoluyla Tunus'u Fransızların etkisinden kurtarma çabalarını yürütmenin yanı sıra Ali Başhamba, Tunus'ta Fransız idaresine karşı halkın uyandırılması için Genç Türklerden ilham alarak 1906'da Genç Tunuslular (Tunusü'l-Fetât/Jeunes Tunisiens/Young Tunisians/The Evolutionist Party of Young Tunisians) karşı hazırlanan bir savaşın perde arkası" olarak açıklamıştır.[26] Bu amaçla, arkadaşlarıyla Genç Tunusluların yayın organı olarak 7 Şubat 1907'de *Le Tunisien* adıyla haftalık yayınlanan Tunus'un ilk Fransızca gazetesini çıkarmıştır.[27] Gazetenin ilk sayısında Tunus halkının siyasi, sosyal ve ekonomik isteklerini dile getirmiş ve halkı, hakları için mücadeleye çağırmıştır. *Le Tunisien*, Fransızca yayınlanmasına rağmen çok geçmeden milliyetçi çizgi yakalamıştır.[28] Bu gazete ile Tunusluların meşru haklarını savunmayı ve hür fikirleri yaymayı gaye edinmiştir.[29]

Başhamba ve arkadaşları 7 Şubat 1907'de **Le Tunisien** *adıyla haftalık yayınlanan Tunus'un ilk Fransızca gazetesini çıkarmıştır. Gazetenin ilk sayısında Tunus halkının siyasi, sosyal ve ekonomik isteklerini dile getirmiş ve halkı, hakları için mücadeleye çağırmıştır.* **Le Tunisien**, *Fransızca yayınlanmasına rağmen çok geçmeden milliyetçi bir çizgi yakalamıştır.*

Tunus Devleti'nin kurucusu ve ilk devlet başkanı (1957-87) Habib Burgiba (1903-2000)

Sadıkî Koleji'nde okuduktan sonra yükseköğrenimlerini Fransa'da tamamlamışlardır. Derneğin başlıca üyeleri, ilk başkanı olan Hayrullah b. Mustafa, Ali Başhamba, Abdülcelil Zaouche, Ahmed Ghattas, Hasan Gallatî, Hüseyin Bo Hacib, Ahmed eş-Şerif ve Beşir Sfar gibi daha sonra Fransız yönetimine karşı eylemlere girişecek olan isimlerdi. Bu gruba göre; modern eğitim ile geleneksel eğitimin bir arada yaşaması bir tezattı. Bu grup Sadıkî Koleji'nin yapısını modernize etmek amacıyla bir dizi çalışmalarda da bulunmuştur. Sadıkî Koleji'nin gece sınıflarında Latince, edebiyat ve Fransızca ve daha sonra Arapça olarak matematik dersleri vermişler, derslerin dışında Tunus halkını aydınlatmak için 1906-1907 yıllarında 84 konferans düzenlemişlerdir.[21] Böylece Sadıkî Koleji, Fransız tipi bir liseye dönüştürülerek Tunus reform tarihinin ve eğitim hareketinin başlıca merkezi olmuştur. Bu bakımdan Sadıkî Koleji gelecek nesillere geniş bir ufuk hazırlamıştır.[22] Ali Başhamba'nın Sadıkî Koleji ile ilgili çabaları 1910 yılında yapılan büyük bir müfredat



hareketini de başlatmıştır.[24] Bir grup siyasetçi ve gazeteciden oluşan Genç Tunuslular hareketi, Tunus'a milli bağımsızlık, modernleşme ve vatan kavramlarıyla Batı tarzı eğitimi yayma fikirlerini getirmiştir.[25]

Ali Başhamba, kendisinden daha yaşlı meslektaşlarının etkilendiği Arapçılık fikrini yaymaya çalışan Selefiye öğretilerine daha az ilgi göstermiştir. O daha çok Panislamizmden ve Genç Türklerden etkilenmiştir. Genç Tunusluların fikirlerini "Fransızlara

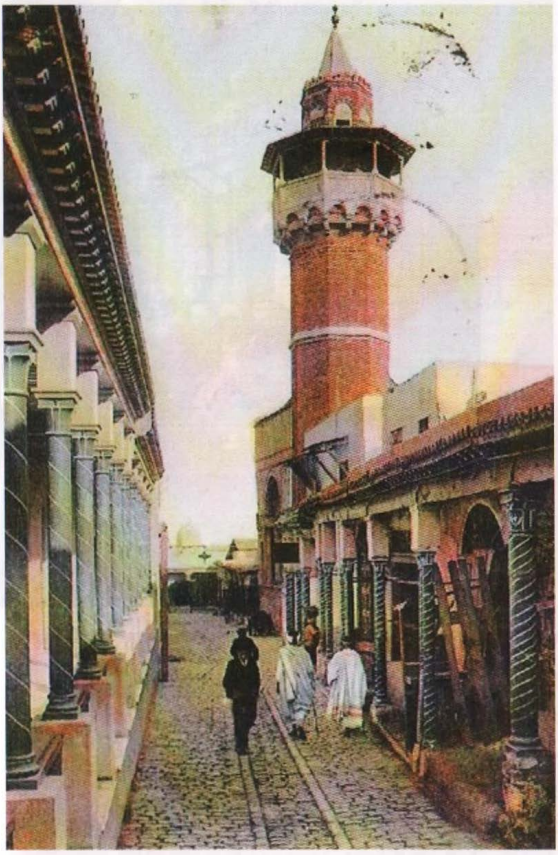
Bunların yanı sıra *Le Tunisien*, Tunus'un siyasi, sosyal ve ekonomik meseleleri üzerinde de durmuştur. Tarımın ve yerel endüstrinin modernizasyonu, Fransız yönetiminin topladığı emlâk vergisinin kamuya ve sağlık kuruluşlarına aktarılması, yerel küçük çiftçiler lehine ıslahat yapılması, ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, orta ve yüksek öğretime erişimin kolaylaştırılması, yerel işgücünün kamu idaresine ve yerli halkın yönetime katılımı ve Tunusluların Fransız yönetimi tarafından keyfi uygulamalara maruz kalmaması konuları ağırlıklı olarak gazetede işlenmiştir.[30] Böylelikle Genç Tunuslular, programlarına Fransız kamuoyunun da dikkatini çekmeye çalışmışlardır.[31] Genç Tunuslular fırsat buldukları her platformda bu fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. 6-10 Ekim 1908'de Paris'te toplanan Kuzey Afrika Kongresi'ne (Congres de l'Afrique du Nord) katılmışlardır.[32] Kongrede Beşir Sfar, Tunus için özgürlük, eşitlik ve adalet talebinde bulunmuştur.[33]

Öte yandan *Le Tunisien* iki dilli Tunus milli hareketinde önemli

bir boşluğu doldurmuştur. Başhamba, 8 Kasım 1909'dan itibaren *Le Tunisien*'i, Arapça olarak *et-Tunisî* adıyla çıkarmaya başlamıştır. Yeni dönemde gazetenin editörü Zeytüne Medresesi mezunu Abdülaziz Talibi'ydi.[34] Abdülaziz Talibi'nin Arapça, Ali Başhamba'nın Fransızca olarak yazılarını yazmaya başladığı *et-Tunisî* gazetesi Tunus milliyetçilerinin merkezi olmuştur.[35] Ali Başhamba, hem *et-Tunisî*'deki hem de *Le Tunisien*'deki yazıları ile Tunus'un milli uyanışında çok etkili olmuştur. Tunusluların modernleşerek Fransız yönetiminden kurtulabileceğini savunmuştur.[36] Ali Başhamba'nın fikirlerini II. Meşrutiyet'in ilanı bir hayli etkilemiştir. O, genç Türk devrimini, İslam dünyasının Batılı devletlerin vesayeti olmadan modernleşebileceği biçiminde algılamış, Genç Türkler hareketine sempatisi artmıştır.[37] 1909 yılında Ali Başhamba, *Les Israélites Tunisiens* adlı kitabı kaleme almıştır.[38]

Ali Başhamba önderliğindeki Fransız yönetimi karşıtları her fırsatta düşüncelerini hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu kapsamda, 1910 ilkbaharında (Mart/Nisan) Zeytüne Medresesi öğrencilerinin okullarında reform isteği ile yaptıkları boykotu desteklemişlerdir. Bu harekete Başhamba'nın yanı sıra Abdülaziz Talibi, Sadık el-Zamirli, Hasan Gallati gibi Genç Tunusluların önderleri de destek vermişlerdir. Başhamba burada öğrencilere bir konuşma yapmış, müzakereye girişmelerini önermiştir. Sonuçta Zeytüne öğrencilerinin talepleri Fransız yönetimi tarafından kabul edilmiştir.[39]

Eylül 1911'de, İtalyanlar Trablusgarb'a saldırdığı zaman Ali Başhamba Tunusluları Libya direnişini desteklemeye davet ederek, geleneksel İslami kimlik ile Panislamist düşünceyi bağdaştırmaya çalışmıştır.[40] Ali Başhamba'nın Panislamist fikirleri *Le Tunisien*'de yazdığı bir yazıda açıkça görülmektedir. "Her Müslüman, Müslüman birliğinin yandaşıdır. Tunuslular ise tek istisna olmaksızın bu siyasetin partizanlarıdırlar ve bu fikrin sonucu olan Osmanlıcılığa bağlıdırlar. Cezayir gibi yakın komşularımız ve Asya'nın ötesindeki halklar yanında Türkler ve Mısırlılar da bize fikir ilham etmektedirler".[41] Artık Ali Başhamba, İslam ülkeleri arasında birlik kurmak, yabancı saldırısına uğramış ülkeleri bağımsızlığa kavuşturmak ve Osmanlı Devleti etrafında toplamak amacındadır.



Tunus'ta Sîdî ben Ziad Caddesi, 1900.

Ali Başhamba'nın bu Panislamist eğilimi *et-Tunisî* gazetesinin dördüncü yılının ilk açılış makalesinde oldukça belirgin bir şekilde görülmektedir.[42] Ali Başhamba ve arkadaşlarının Panislamist çizgisi bu defa Arapça olarak yayınladığı ve editörlüğünü yine Abdülaziz Talibi'nin yaptığı ve ilk sayısı 19 Ekim 1911'de çıkarılan *el-İttihad'ül-İslam* gazetesi ile iyice belirginleşmiştir[43]. Ali Başhamba'nın Tunus milliyetçiliğinden İslam birliği siyasetine dönüşünün sebebini Ziadeh, İtalya'ya karşı savaşmak için Libya'ya gelen Enver, Nuri, Mustafa Kemal ve diğer Türk subaylarına bağlamaktadır. İtalyanların haksız olarak Libya'yı işgal etmeleri Tunus'u harekete geçirmiş ve komşularına 1 milyon franklık para yardımında bulunmuşlardır. Savaş sırasında Ali Başhamba, Libya'da Türk komutanlar ile Türkiye'nin Paris elçiliği arasında bir bağlantı hattı konumundadır.[44] Yine Trablusgarb savaşı sırasında Ali Başhamba'nın arkadaşı olan Şeyh Salih Şerif, Enver Paşa ile ilişki kurarak halkı İtalyanlara karşı savaşmaya teşvik etmekteydi.[45] Benzer bir analizi Fransa'nın İstanbul'daki bir diplomatı da yapmaktadır. Fransız diplomat, Tunuslu Müslümanların Trablusgarb'da savaşan Türklere maddi yardım toplamala-



Tunus'ta bir kahvehanenin önü, yaklaşık 1900'ler.

Ali Başhamba'nın Tunus milliyetçiliğinden İslam birliği siyasetine dönüşünün sebebini Ziadeh, İtalya'ya karşı savaşmak için Libya'ya gelen Enver, Nuri, Mustafa Kemal ve diğer Türk subaylarına bağlamaktadır. İtalyanların haksız olarak Libya'yı işgal etmeleri Tunus'u harekete geçirmiş ve komşularına 1 milyon franklık para yardımında bulunmuşlardır.

rını İslami duyarlığa bağlamakta ve bu durumu Fransa için tehdit edici görmektedir.[46]

Seküler ve modern eğitim ve eğilimine rağmen Ali Başhamba Tunus halkının geleneksel değerlerine de sahip çıkmıştır. Özellikle 1911 ve 1912 yıllarında bu görüşleriyle de Tunuslular üzerinde etkili olmuştur. Fransız yönetimi altındaki hayatın problemlerini gösteren, aynı yıllarda gelişen iki olayda Genç Tunuslular, kendi programlarını uygulamaya koyarak Tunus Müslümanlarını harekete geçirmişlerdir. Ali Başhamba'nın önderliğindeki Genç Tunuslular hareketi bu yıllarda Fransız yönetimine karşı daha radikal bir tutum sergilemeye başlamıştır. Bu radikal tavır 1911 Jellaz olayında ve 1912 tramvay işçilerinin grevinde açıkça ortaya çıkmıştır. Kasım 1911'de Tunus'taki Fransız yönetimi bir taş ocağını genişletmek için Tunus'un güneydoğusunda Jellaz'da bulunan bir vakıf mezarlığının sınırlarını daraltmayı düşünmüştür.[47] Ali Başhamba'nın gazetecilik ve hatiplik yeteneği ile halkın İslami duyguları harekete geçirilmiş,[48] 7 Kasım 1911'de Jellaz'da büyük bir kalabalık toplanarak güvenlik kuvvetleri ile çatışmışlardır. Fransız askerleri halkın üzerine ateş açmışlardır. Fransız yönetimi tarafından yapılan soruşturma sonucunda 35 kişi suçlu bulunmuş,[49] olaylarda dokuz Avrupalı öldürülmüş ve yirmi kişi de yaralanmıştır. Buna karşılık ölen Tunusluların sayısının daha fazla olduğu anlaşılmıştır.[50]

9 Şubat 1912 tarihinde Tunus'ta İtalyan bir makinistin kullandığı tramvayın Tunuslu bir çocuğu ezerek öldürmesi Tunus'ta halk arasında infiale sebep olmuştur. Bu olay üzerine Tunuslu işçiler şirkette çalışan İtalyan işçilerin işten çıkarılmasını istemişlerdir. Anlaşmazlığa müdahil olan Ali Başhamba ve arkadaşları Tunuslu Müslüman işçilerin isteklerini destekleyerek demiryolu idaresine karşı bir grev çağrısı yapmışlardır. Grevi idare etmek için Ali Başhamba, Hasan Gallati, Ahmed es-Sufi, Muhammed Larosî, Darghouth, Sadık Zmerli (İzmirli), Muhtar Kâhya ve Muhammed Numan'dan oluşan ve "Courier de Tunisie" müdürü Destres'in başkanlığında bir boykot komitesi de oluşturulmuştur.[51] Grevle birlikte Ali Başhamba, demiryolu şirketinde çalışan Tunuslular için etnik kökenlerine bakılmaksızın eşit işe eşit ücret çağrısında bulunmuştur.

Ali Başhamba önderliğindeki Genç Tunusluların, hareketsiz kitleleri

canlandırması ve grevin Tunus'taki Fransız yönetimini hedef alması üzerine Fransa'nın Tunus Valisi General Alapetite sert tedbirlere başvurmuştur. Fransız vali greve 48 saat içinde son verilmesini istemişse de Ali Başhamba ve arkadaşları talepleri yerine getirilmedikçe greve son vermeyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine 13 Mart 1912'de Ali Başhamba ve Genç Tunusluların ileri gelenlerinden Abdülaziz Tâlibî, Hasan Gallatî, Muhammed Numan tutuklanmışlar, 22 Mart 1912 tarihinde de sınır dışı edilmişlerdir.[52] Genç Tunusluların bir kısmı da Tunus'un güneyine sürgüne gönderilmişlerdir. Böylece Tunus'ta 1921 yılına kadar sıkı bir denetim uygulanarak siyasi faaliyetlere izin verilmemiştir.[53] Berkes, Ali Başhamba'nın sürgün edilmesini bir Fransız kuklası olmamasına bağlamaktadır.[54]

DİPNOTLAR

*Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, balcisezai@gmail.com

*Prof. Dr.

1 Habib Burgiba, "Türkiye ve Tunus", *Milliyet*, 29 Mart 1965.

2 Atilla Çetin, "İstanbul'da Tunuslular", *Toplumsal Tarih*, Nisan 1995, s. 63.

3 Niyazi Berkes, *Arap Dünyasında İslamiyet. Milli Yetkinlik. Sosyalizm*, İstanbul 1969, s. 154.

4 Osmanlı belgelerinde ismi *qüzet he* harfi ile yazıldığı için adının *Başhampa* değil *Başhempa* olması gerekir. *BOA, İradeler Adliye ve Mezahib (İ. AZN)*, No:113/1331 L06, (9 Eylül 1329/22 Eylül 1913); *BOA, İ. AZN*, No:115/1332 M 29, (16 Kanun-ı Evvel 1329/28 Aralık 1913); *BOA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT)*, No:50/50, (1 Mayıs 1333/1917). Adı Türk kaynaklarında Başhempa ve Başhampa şeklinde zikredilirken Batı dillerinde yazılmış olan kitaplarda Ali *Bash Hamba* (Kenneth J. Perkins, *A History of Modern Tunisia*, Cambridge 2004, s. 69), *Ali Bash Haniba* (Arnold H. Green, *The Tunisian Ulama (1873-1915) Social Structure and Response to Ideological Currents*, Leiden 1978, s. 199), *Ali Bash Hanba* (Nicola A. Ziadeh, *Origins of Nationalism in Tunisia*, Beirut 1962, s. 69), *Ali Baş Hanba* (Andreas Tunger-Zanetti, *La Communication Entre Tunis et Istanbul (1860-1913)*, Paris 1996), *Ali Bach Hamba*, (Ali Mahjoubi, *Les Origenes du Mouvement National en Tunisie (1904-1934)*, Tunis 1982), olarak geçmektedir. Abdelkebir Darghouth'un eserinde (*Du Pacha A Son Deceendant*, (basım yeri ve tarihi yok), s. 52) ve Tunus Milli Arşivi'nde bulunan fonlarda da ise (http://www.archives.nat.tn (22.03.2010)) *Ali Bach Hamba* ve Arapça kaynaklarda *Ali Baş Hamba et-Tunusî*, (Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm-ı Kâmûs-ı Terâcim li Eşhuri'l-Ricâl ve'n-Nisâ'i mine'l-Arab ve'l-Müstaribin ve'l-Müsteşrikin*, beşinci cüz, üçüncü baskı, (basım yeri ve tarihi yok), s. 72) olarak geçmektedir. Biz bu araştırmamızda adını Tunus'ta yazıldığı gibi Başhamba olarak kullanmayı tercih ettik.

5 Doğum tarihi hakkında incelediğimiz kaynaklar farklı yılları vermektedirler "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", *Yakın Tarihimiz*, I/1962, s. 379 ve Yusuf Gedikli, "Osmanlı Yanlısı Arap Liderlerden Ali Başhambe", *Biyografi Analiz*, Ocak 2005, s. 53'te 1879 yılında; Perkins, a.g.e., s. 69; Mahjoubi, a.g.e. s. 125, not 208 ve x; *www.fr.wikipedia.org/wiki/Ali_BachHamba* (22.02.2010) (sitenin kaynağı El Hadi Jellab. *Ali Bach Hamba*, Tunis 2005, s. 13-50) 1876 yılında, Darghouth, a.g.e., s. 53, 141 de 1878 yılında doğduğunu belirtmişlerdir.

6 Annesinin adı Illalouma Boutaghane'dir. *http://en.rodovid.org/wk/Person:220421* (19.03.2010); Babasının İtalyan kökenli bir kadınla evli olduğunu Green naklediyor. (*an Italian woman who was the widow of Ali Bash Hamba's father*) "Ali Başhamba'nın babasının İtalyan olan dul eşi" daha sonra Bo Hacib'in oğlu olan ve Sadıki Koleji'nde çalışan Ömer ile evlenmiştir. Green, a.g.e., s. 246, n. 21.

7 Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, (Yay. Haz. Sevket Beysanoğlu), İstanbul 1980, s.32.

8 Çetin, "İstanbul'da Tunuslular", s. 63; Mehmet Şeker, "Ali Baş Hanbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, s. 382; Gedikli a.g.m., s. 53; Berkes, a.g.e., s. 154; Ziadeh, a.g.e., s. 74; Mahjoubi, a.g.e., s. 125.

9 Tunger-Zanetti, a.g.e., s. 254 not 759.

10 İsmail Hami Danışmend, "Ali Başhamba'nın Yakıştı Ateş", *Milliyet*, 18 Ocak 1952.

11 Çetin, "İstanbul'da Tunuslular", s. 62; Berkes, a.g.e., s. 154; Sadıki Koleji hakkında bkz. Berkes, a.g.e., s. 161-162; Elie Pirousst- Aristide Benazet, *L'Etat Tunisien et Le Protectorat Française Histoire et Organisation (1525-1931)*, Paris 1931, s. 503-504.

12 Ali Başhamba'nın Sadıki Koleji'nden mezun olduğu konusunda kaynaklarda tam bir ittifak yoksa da Sadıki Koleji'nin kuruluşunun 100. yıldönümünde yayınlanan bir kitapta (A. Abdesselam, *Sadıki et Sadikiens*, Tunis 1975) Sadıki Koleji'nden mezun olan öğrenciler arasında Ali Başhamba da gösterilmektedir. Sadıki Koleji için bkz., Atilla Çetin. *Tunus'ta Bir Eğitim Kurumu: Sadıki Koleji (1875)*, Proj. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, (ayrı basım), İstanbul 1991, s. 403; Perkins, a.g.e., s. 70; Tunger Zanetti, a.g.e., s. 141; Şeker, Darghouth ve Zirikli'ye göre ise Tunus'ta Zeytüne Medresesi'nde okumuştur. Sonra Paris'te hukuk eğitimi almıştır. Şeker, a.g.m., 382; ez-Zirikli, a.g.e., s. 72; Darghouth, a.g.e., s. 52; Zeytüne Medresesi için bkz. Berkes, a.g.e., s. 158-161; Mahjoubi, a.g.e. s. 125, not 208.

13 Şeker, a.g.m., 382; ez-Zirikli, a.g.e., s. 72; Darghouth, a.g.e., s. 52.

14 *www.fr.wikipedia.org/wiki/Ali_BachHamba* (22.02.2010) adlı internet sitesi El Hadi Jellab'ın, *Ali Bach Hamba*, (Tunis 2005, s. 13-50), adlı kitabından alıntı yaparak Fransa'da Aix-en-Provence Üniversitesi'nde; kendisini tanıyan ve Şura-yı Devlet'e aza olarak görevlendiren Halil Menteşe ise Paris Hukuk Fakültesi'nden doktora diplomasını aldığını hatıralarında belirtmektedir (Halil Menteşe], *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul 1986, s. 162.

15 *BOA, İ. AZN*, No:113/1331 L 06, 9 Eylül 1329/22 Eylül 1913.

16 Tunger-Zanetti, a.g.e., s. 141; Farida Hüseyin, Ali Başhamba'nın ölümünden sonra Radhi Ferhat'la evlendi. *http://en.rodovid.org/wk/Person:220421* (19.03.2010).

17 Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Karcı, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2007.

18 Berkes, a.g.e., s. 154.

19 Jamil M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 335. Zeytüne Medresesi için bkz., Green, a.g.e., s. 246-247; Berkes, a.g.e., s. 155.

20 Berkes, a.g.e., s. 154.

21 Mahjoubi, a.g.e., s. 119.

22 Ziadeh, a.g.e., s. 69.

23 Perkins, a.g.e., s. 70.

24 Şeker, a.g.m., 382; "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 379; Berkes, a.g.e., s. 154.

25 Berkes, a.g.e., s. 155, Zirikli'ye göre Genç Tunuslular hareketi 1908 yılında kuruldu, ez-Zirikli, a.g.e., s. 72.

26 Perkins, a.g.e., s. 70.

27 Green, a.g.e., s. 200.

28 Ziadeh, a.g.e., s. 74.

29 Şeker, a.g.m., 382. Gazetenin yayın tarihi "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 379'da ve Gedikli, a.g.m., s. 53'te 1905 olarak verilmektedir.

30 Mahjoubi, a.g.e., s. 127.

31 Abun-Nasr, a.g.e., s. 296.

32 Mahjoubi, a.g.e., s.124.

33 Green, a.g.e., s. 200.

34 Perkins, a.g.e. s. 70; Ziadeh, a.g.e., s. 100 ve 142 not 50; Tunger-Zanetti, a.g.e., s. 141; Gedikli, bu dönemde Ali Başhamba'nın gazeteyi kardeşi Muhammed Başhamba ile çıkardığını belirtmektedir, Gedikli, a.g.m., s. 53.

35 Ziadeh, a.g.e., s. 78.

36 Berkes, a.g.e., s. 155.

37 François Georgeon- İskender Gökalp, *Kemalizm ve İslam Dünyası*, (Çev. Cüneyt Akalın), İstanbul 1990, s. 21.

38 A. Bach Hamba, *Les Israelites Tunisiennes*, Societe Anonyme de l'Imprimerre Rapide, Tunis 1909, s. 73-95. Kitapta aynı cilt içinde Ali Başhamba'nın önsözüyle (s. I-IX) yanı sıra Hassan Guellay'nın *La Justice Tunisienne* (s. 3-61), A. Zauche'nin *Les Israelites & La Justice* (s. 65-70) başlıklı yazıları da bulunmaktadır.; E. Guellouz,- A. Masmoudi-M. Smida, *Histoire de la Tunisie Les Temps Modernes*, Tunis 1983, s. 434.

39 Ziadeh, a.g.e., s. 79; Bu öğrenci boykotunun ayrıntıları için bkz. Green, a.g.e., s. 201, 216-217.

40 Perkins, a.g.e., s. 70.

41 "*Every Muslim is a supporter of Muslim union, and the Tunisians, to a man, are partisans of this policy and are attached to Pan-Ottomanism, which is a consequence of such an idea and a magnificent manifestation of it. The Turks and Egyptians inspire us with feeling as much as our nearer neighbours in Algeria or the peoples in further Asia*", Ziadeh, a.g.e., s. 80; Gedikli, a.g.m., s. 53.

42 Ziadeh, a.g.e., s. 80.

43 Ziadeh, a.g.e., s. 82; Mahjoubi, a.g.e., s. 125, not 208.

44 Ziadeh, a.g.e., s. 82-83.

45 Atilla Çetin, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Tunus İlişkileri ve Bazı Tunuslu Şahsiyetler", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1987, s. 4.

46 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev. Tansel Demirel), İstanbul 1993, s. 16.

47 Abun-Nasr, a.g.e., s. 297.

48 1 Temmuz 1912 tarihli *Times* gazetesine göre ise Jellaz olayında Genç Tunuslular çok etkili olmamışlardır. Ziadeh, a.g.e., s. 84.

49 Perkins, a.g.e., s. 71.

50 Abun-Nasr, a.g.e., s. 297; Ziadeh, a.g.e., s. 83.

51 Ziadeh, a.g.e., s. 84-85; Mahjoubi, a.g.e., s. 135.

52 Darghouth, a.g.e., s. 61; Perkins, a.g.e., s. 72 ve x.; Bazı yazarlar Tunus'tan sürgün edilmesini 1911 olarak ifade etmişlerdir. Şeker, a.g.m., 382; "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 379; Berkes, a.g.e., s. 155; Gedikli, a.g.m., s. 53.

53 Perkins, a.g.e., s. 72; Abun-Nasr, a.g.e., s. 297; Ziadeh, a.g.e., s. 85; Mahjoubi, a.g.e., s. 138; Tunger-Zanetti, a.g.e., s. 137, 140.

54 Berkes, a.g.e., s. 155.

YUNANİSTAN'DA YENİ BİR TARİH PROGRAMI

1821: BİR BELGESEL

VANGELİS KECHRİOTİS

Son aylarda Yunan kamuoyunun kafası, 1821 Yunan Devrimi üzerine sekiz bölümlük bir belgeseli hedef alan eleştiriler ve ithamlar nedeniyle bulanmış durumda. Belgesel özel bir kanal olan SKAI televizyonunda yayımlandı ve Yunanların bağımsızlık mücadelesinin bilinmeyen yönlerine ışık tutacağı söylenerek tanıtıldı. Gerçekten de Yunanların Osmanlı yönetimi altında yaşadıklarına giriş niteliğindeki birinci bölümde, bu yenilikçi yaklaşım görünür haldeydi.

ÇEVİRİ: ÖZGÜR BİRCAN

Küçümser bir şekilde Turkokratia (Türk yönetimi) diye tanımlanan dört yüzyıllık döneme belgeselde ilk kez sadece büsbütün bir karanlık ve kölelik dönemi olarak bakılmamıştı. Görüşülen tarihçiler ve hatta arkeologlar, arşiv belgelerinin ve maddi kalıntıların gösterdiği üzere Osmanlıların bu toprakları ele geçirişini takip eden ilk iki yüzyılın, özlemi duyulan barış, asayiş ve görece refaha yol açan şartları getirmiş olduğunu vurguladılar. Nüfus artışı ve yapılaşmanın artması yerel Hıristiyan halkın yaşam standartlarının arttığına delalet etmekteydi. Buranın sakinlerinin büyük kısmı Ortodoks ve Katolik derebeylerinin arasındaki savaşlar yüzünden ve bu derebeylerin topraklarını yeni düşmana, Müslüman Türklere karşı umutsuzca savunma çabaları altında ezilmekteydi. Ayrıca, Türklerin her direnişe karşı gösterdikleri acımasız tavır da durumu yerel halk için daha da zorlaştırıyordu. Tüm bu zorluklara rağmen, fethi müteakip Müslüman nüfusun bölgeye gelişi büyük ihtimalle bu yerleşimlerde bir iyileşmeye yol açmıştı. Korint bölgesinde dönemden kalma karma bir köy mezarlığında ilginç bir ayrıntıyı görmek mümkündü. Öyle ki bu mezarlıkta Hıristiyanları Müslümanlardan ayırmak ancak mezarların yönüne bakarak mümkündü. Belgeselin tarihçileri ancak 17. yüzyıla gelindikten sonra imparatorluk

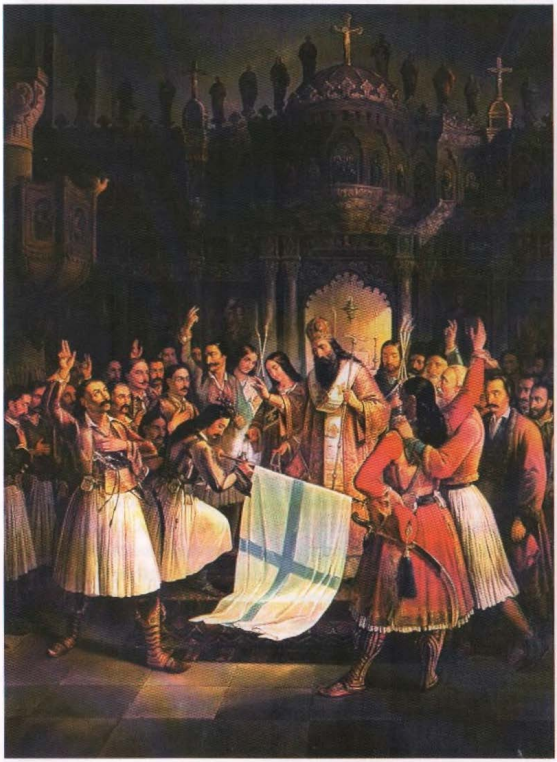


1821 öncesi Osmanlı yönetiminde Atina, çarşı. Arkada minarelerin gerisinde Akropolis.

Edward Dodwell.

için işlerin değişmeye başladığını ve bunun gerek Hıristiyan gerek Müslüman tüm tebaa üzerinde etkileri olduğunu söyleyerek devam ettiler. Bu ilk bölüm sonrasında şamata koptu. Milliyetçi çevreler, gazeteciler, siyasetçiler, Yunan Kilisesi liderliği tarihin çarpıtılması olarak gördükleri bu durum karşısında dehşete düşmüştü. Dahası tüm bu girişimi, medya ve hükümet tarafından desteklenen, Yunanların çektikleri acıları yumuşatarak Osmanlı geçmişini daha ılımlı bir şekilde tarif etmek isteyen, böylece bu kriz döneminde Yunan Devleti'nin, Türk hükümetinin yeni Osmanlıcı ihtiraslarının kurbanı olmasının yolunu hazırlayan belirli bir akademik çevrenin çabalarının bir parçası olarak gördüler. Birçokları için bu açıkça komployduu.

Sonraki bölümler bu kuruntuları destekledi. İki tarihçi, Atina Üniversitesi'nde emeritus profesör olan Thanos Veremis ve Aristotle Üniversitesi'nde yardımcı doçent olan Iakovos Mihailidis tarafından yazılmış senaryo, olayları bugüne kadar hiç görmediğimiz bir biçimde anlatıyordu. Belgesele göre Yunan asiler ilhamlarını sadece anavatana olan aşklarından değil, o güne kadar Müslüman toprak sahiplerine ait olan arazileri ele geçirme arzusundan da alıyorlardı. Eşkıya (*klephtes*) reisleri Yunan köylüleri saflarına katmak için onlara birliklerinde geçirdikleri her ay için dört dönüm toprak sözü vermişlerdi. Köylü askerler her şeylerini tehlikeye attıklarını biliyorlardı, bu yüzden Mora Yarımadası'ndaki tüm Müslüman nüfusu katlederken gözlerini kırpmamışlardı. Dizi, Mora bölgesinin idari ve ekonomik merkezi olan Tripolis'in düşüşünü çok canlı bir şekilde anlatıyordu. Tripolis, belirli Yunan liderlerinin, kaçışlarını garantiye almak için tüm servetlerini harcamaya hazır Müslüman ileri gelenlerle yaptıkları gizli görüşmelere rağmen tamamen harap olmuş ve sayısı on binlerce olan Müslüman nüfus katledilmişti. Benzer katliamlar bölgedeki diğer önemli kalelerin ele geçirilişinin ardından daha küçük ölçeklerde buralarda da gerçekleşmişti. Dizi, Osmanlıların isyan ve katliam haberlerine duyulmamış bir şiddetle karşılık verdiklerini vurgulamayı kesinlikle ihmal etmemişti. Bunların başında tüm Ortodoks nüfusu topluca cezalandırmak geliyordu. Bunun en önemli örneği halkı devrime bile katılmamış olan Sakız Adası'nda yapılan katliamlardı ki bu nedenle Sakız Adası Avrupalıların gözünde Yunanların çektikleri eziyetin sembolü haline gelmişti. Öte yandan asıl kritik olan belgeselin devrimin liderlerini büyük oranda kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden, güçlerini kendi birliklerine dayandıran kişiler olarak tarif etmesiydi. Daha önemlisi, bu liderler birliklerinin sadakatini ancak onlara devamlı ganimet sağlayarak temin edebiliyorlardı. Ne askeri liderler ne de ileri gelenler, ilhamını Avrupai ilkelerden alan merkezi bir devletin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmak niyetindeydi. Daha çok Müslüman yönetimin yerine modern öncesi bölünmüş egemenlik anlayışını tüm unsurlarıyla devam ettirecek Hıristiyan bir yönetim getirmek istiyorlardı. Yunan birliklerinin Osmanlı seferlerine karşılık verebildikleri başarılı ilk birkaç yıldan sonra – ki bunların ilki ve en önemlisi Dramalı Mahmud'un liderliğindeydi – bu hareketin devrimci çabaların gerileyip çıkarları çatışan liderler arasında amansız bir iç savaşa dönmesinin nedeni buydu. Belgesel, kendi çıkarının peşinde koşan çok sayıda kişinin yanı sıra anavatana hizmet etmek için derhal gelen az sayıda eğitimli diaspora Yunanının da olduğunu söylüyordu. Bunların en ünlüsü Çar'ın deneyimli eski dışişleri bakanı Ioannis Kapodistrias'tı ve 1827 yılında Dördüncü Meclis tarafından özerk bir bölgenin ilk valisi olarak Trizina'ya atanmıştı. Bu atama, birleşik donanmaları Navarin'de İbrahim Paşa'nın Mısır donanmasını ağır bir şekilde yenilgiye uğratan Büyük Güçler'in de onayını taşımaktaydı. Söz konusu Mısır Prensi 1825 yılında asilerle tek başına baş etmeyi başaramayan II. Mahmud'un talebiyle babası Mehmed



Patraslı Patrik Germanos Osmanlı'ya karşı 25 Mart 1821'de başlayan ulusal ayaklanmanın başlangıcında Yunan bayrağını Aya Lavra'da takdis ediyor.

Theodoros Vryzakis yağlıboya, 1852, Benaki Müzesi, Atina

YUNANİSTAN'DA YENİ BİR TARİH PROGRAMI

1821: BİR BELGESEL

VANGELİS KECHRİOTİS

Son aylarda Yunan kamuoyunun kafası, 1821 Yunan Devrimi üzerine sekiz bölümlük bir belgeseli hedef alan eleştiriler ve ithamlar nedeniyle bulanmış durumda. Belgesel özel bir kanal olan SKAI televizyonunda yayımlandı ve Yunanların bağımsızlık mücadelesinin bilinmeyen yönlerine ışık tutacağı söylenerek tanıtıldı. Gerçekten de Yunanların Osmanlı yönetimi altında yaşadıklarına giriş niteliğindeki birinci bölümde, bu yenilikçi yaklaşım görünür haldeydi.

ÇEVİRİ: ÖZGÜR BİRCAN

Küçümser bir şekilde Turkokratia (Türk yönetimi) diye tanımlanan dört yüzyıllık döneme belgeselde ilk kez sadece büsbütün bir karanlık ve kölelik dönemi olarak bakılmamıştı. Görüşülen tarihçiler ve hatta arkeologlar, arşiv belgelerinin ve maddi kalıntıların gösterdiği üzere Osmanlıların bu toprakları ele geçirişini takip eden ilk iki yüzyılın, özlemi duyulan barış, asayiş ve görece refaha yol açan şartları getirmiş olduğunu vurguladılar. Nüfus artışı ve yapılaşmanın artması yerel Hıristiyan halkın yaşam standartlarının arttığına delalet etmekteydi. Buranın sakinlerinin büyük kısmı Ortodoks ve Katolik derebeylerinin arasındaki savaşlar yüzünden ve bu derebeylerin topraklarını yeni düşmana, Müslüman Türklere karşı umutsuzca savunma çabaları altında ezilmekteydi. Ayrıca, Türklerin her direnişe karşı gösterdikleri acımasız tavır da durumu yerel halk için daha da zorlaştırıyordu. Tüm bu zorluklara rağmen, fethi müteakip Müslüman nüfusun bölgeye gelişi büyük ihtimalle bu yerleşimlerde bir iyileşmeye yol açmıştı. Korint bölgesinde dönemden kalma karma bir köy mezarlığında ilginç bir ayrıntıyı görmek mümkündü. Öyle ki bu mezarlıkta Hıristiyanları Müslümanlardan ayırmak ancak mezarların yönüne bakarak mümkündü. Belgeselin tarihçileri ancak 17. yüzyıla gelindikten sonra imparatorluk

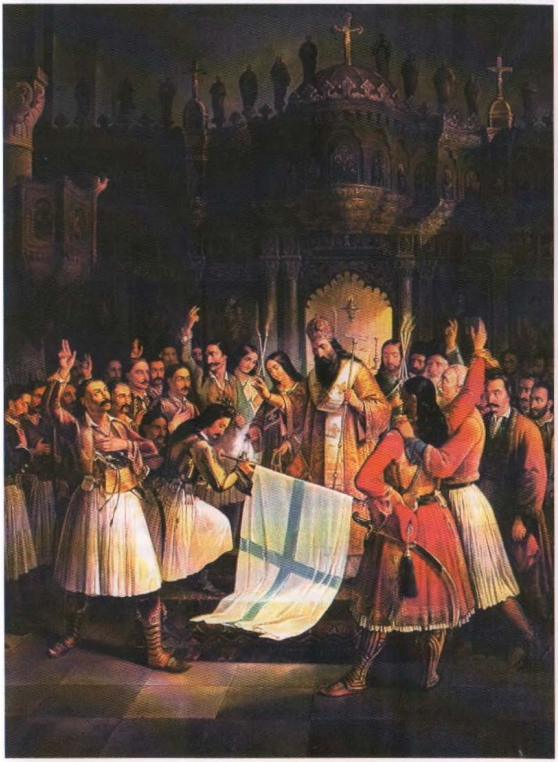


1821 öncesi Osmanlı yönetiminde Atina, çarşı. Arkada minarelerin gerisinde Akropolis.

Edward Dodwell.

için işlerin değişmeye başladığını ve bunun gerek Hıristiyan gerek Müslüman tüm tebaa üzerinde etkileri olduğunu söyleyerek devam ettiler. Bu ilk bölüm sonrasında şamata koptu. Milliyetçi çevreler, gazeteciler, siyasetçiler, Yunan Kilisesi liderliği tarihin çarpıtılması olarak gördükleri bu durum karşısında dehşete düşmüştü. Dahası tüm bu girişimi, medya ve hükümet tarafından desteklenen, Yunanların çektikleri acıları yumuşatarak Osmanlı geçmişini daha ılımlı bir şekilde tarif etmek isteyen, böylece bu kriz döneminde Yunan Devleti'nin, Türk hükümetinin yeni Osmanlıcı ihtiraslarının kurbanı olmasının yolunu hazırlayan belirli bir akademik çevrenin çabalarının bir parçası olarak gördüler. Birçokları için bu açıkça komployduu.

Sonraki bölümler bu kuruntuları destekledi. İki tarihçi, Atina Üniversitesi'nde emeritus profesör olan Thanos Veremis ve Aristotle Üniversitesi'nde yardımcı doçent olan Iakovos Mihailidis tarafından yazılmış senaryo, olayları bugüne kadar hiç görmediğimiz bir biçimde anlatıyordu. Belgesele göre Yunan asiler ilhamlarını sadece anavatana olan aşklarından değil, o güne kadar Müslüman toprak sahiplerine ait olan arazileri ele geçirme arzusundan da alıyorlardı. Eşkıya (*klefftler*) reisleri Yunan köylüleri saflarına katmak için onlara birliklerinde geçirdikleri her ay için dört dönüm toprak sözü vermişlerdi. Köylü askerler her şeylerini tehlikeye attıklarını biliyorlardı, bu yüzden Mora Yarımadası'ndaki tüm Müslüman nüfusu katlederken gözlerini kırpmamışlardı. Dizi, Mora bölgesinin idari ve ekonomik merkezi olan Tripolis'in düşüşünü çok canlı bir şekilde anlatıyordu. Tripolis, belirli Yunan liderlerinin, kaçışlarını garantiye almak için tüm servetlerini harcamaya hazır Müslüman ileri gelenlerle yaptıkları gizli görüşmelere rağmen tamamen harap olmuş ve sayısı on binlerce olan Müslüman nüfus katledilmişti. Benzer katliamlar bölgedeki diğer önemli kalelerin ele geçirilişinin ardından daha küçük ölçeklerde buralarda da gerçekleşmişti. Dizi, Osmanlıların isyan ve katliam haberlerine duyulmamış bir şiddetle karşılık verdiklerini vurgulamayı kesinlikle ihmal etmemişti. Bunların başında tüm Ortodoks nüfusu topluca cezalandırmak geliyordu. Bunun en önemli örneği halkı devrime bile katılmamış olan Sakız Adası'nda yapılan katliamlardı ki bu nedenle Sakız Adası Avrupalıların gözünde Yunanların çektikleri eziyetin sembolü haline gelmişti. Öte yandan asıl kritik olan belgeselin devrimin liderlerini büyük oranda kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden, güçlerini kendi birliklerine dayandıran kişiler olarak tarif etmesiydi. Daha önemlisi, bu liderler birliklerinin sadakatini ancak onlara devamlı ganimet sağlayarak temin edebiliyorlardı. Ne askeri liderler ne de ileri gelenler, ilhamını Avrupai ilkelerden alan merkezi bir devletin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmak niyetindeydi. Daha çok Müslüman yönetimin yerine modern öncesi bölünmüş egemenlik anlayışını tüm unsurlarıyla devam ettirecek Hıristiyan bir yönetim getirmek istiyorlardı. Yunan birliklerinin Osmanlı seferlerine karşılık verebildikleri başarılı ilk birkaç yıldan sonra – ki bunların ilki ve en önemlisi Dramalı Mahmud'un liderliğindeydi – bu hareketin devrimci çabaların gerileyip çıkarları çatışan liderler arasında amansız bir iç savaşa dönmesinin nedeni buydu. Belgesel, kendi çıkarının peşinde koşan çok sayıda kişinin yanı sıra anavatana hizmet etmek için derhal gelen az sayıda eğitimli diaspora Yunanının da olduğunu söylüyordu. Bunların en ünlüsü Çar'ın deneyimli eski dışişleri bakanı Ioannis Kapodistrias'tı ve 1827 yılında Dördüncü Meclis tarafından özerk bir bölgenin ilk valisi olarak Trizina'ya atanmıştı. Bu atama, birleşik donanmaları Navarin'de İbrahim Paşa'nın Mısır donanmasını ağır bir şekilde yenilgiye uğratan Büyük Güçler'in de onayını taşımaktaydı. Söz konusu Mısır Prensi 1825 yılında asilerle tek başına baş etmeyi başaramayan II. Mahmud'un talebiyle babası Mehmed



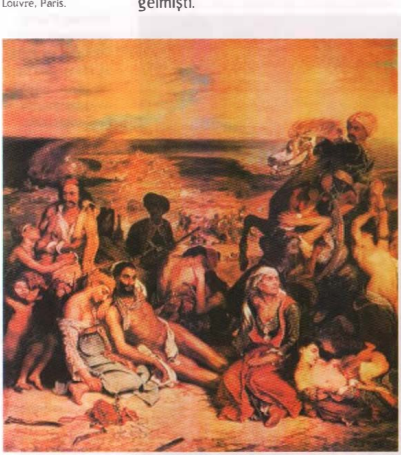
Patraslı Patrik Germanos Osmanlı'ya karşı 25 Mart 1821'de başlayan ulusal ayaklanmanın başlangıcında Yunan bayrağını Aya Lavra'da takdis ediyor.

Theodoros Vryzakis yağlıboya, 1852, Benaki Müzesi, Atina

Ali Paşa tarafından gönderilmişti. İbrahim Paşa'nın her yeri yakıp yıkmaya dayanan acımasız politikası sonucunda devrim neredeyse söndürülmüştü. Kapodistrias harap olmuş bir yere gelmiş ve mütevazı bir ekonomi ve bir refah devleti oluşturmak için derhal sil baştan kurumlar inşa etmeye girişmişti. Ancak, yerel liderlerin otoritelerini denetim altına alma, onları ayrıcalıklarından etme ve modern bir bürokrasi ve orduyu temel alan merkezi bir otorite kurma teşebbüsleri nedeniyle kendilerini tehdit altında hisseden bu ileri gelen ailelerden birinin bir mensubu tarafından 1831 yılında suikasta uğramıştı. Nihayetinde Büyük Güçler, antik Yunan kültürüne yönelik hayranlığı iyi bilinen Bavyera Kralı I. Ludwig'in ikinci oğlu Otto'yu kral olarak atayarak bir kraliyet rejimi dayattılar. Genç Otto, Osmanlı dönemini belirleyen toplum ve kurumlardan pek az iz kalan topraklarda yeni bir devlet kurmak amacıyla bir bürokratlar topluluğu ve bir orduyla gelmişti.

Sakız Katliamı.

Eugène Delacroix, 1824, yağlıboya Louvre, Paris.



Belgesel son olarak özgür Yunan toplumunun ilk zamanlarında doğmuş ve gelişmiş, kullanışlı bazı mitlere odaklandı. Bunlardan bir tanesi, "gizli okul" (*kryfo sholio*) yani Osmanlıların Hıristiyanların eğitim görmesine izin vermedikleri, bu nedenle yerel din adamlarının geceleri köylü çocukları gizlice topladığı, böylece genç Ortodoksların Türklere görünmeden okuma yazma öğrenebildikleri varsayımıyla ilgiliydi. Pek de "radikal" olmayan akademik çalışmalar bunun 19. yüzyıl milliyetçi tarih yazımının bir icadı olduğunu tüm kesinliğiyle kanıtlamıştı. Bir başka önemli nokta, bağımsızlık mücadelesinde kilisenin rolüyle ilgiliydi. Birçok din adamı, yerel Ortodoks cemaatin lideri konumundan dolayı devrimci faaliyetlere kişisel olarak katılmış ve bazıları şehit düşmüş olsa da Osmanlı yönetim aygıtının bir parçası olan İstanbul Rum Patrikliği'nin ve ruhban sınıfının üst düzey mensuplarından birçoğunun hareketliliği engellemek için mümkün olan her şeyi yaptığından şüphe duymayan birçok tarihçi bulunmaktaydı. Nihayetinde Patrik 5. Gregorios ayaklanmadan sorumlu tutularak Osmanlılar tarafından idam edilmişti. Bu nedenle Yunan tarih yazıcılığı tarafından şehit olarak resmedilmekteydi. Bu şehit düşmüş patriğin mermerden bir heykeli Atina Üniversitesi'nin merkez binasının önünde sol köşede duruyor. Sağ köşede 18. yüzyılın ikinci yarısının en önemli devrimci şahsiyeti olan Rigas Velestinlis'in (1757-1798) heykeli var. İkisi de Osmanlılar tarafından idam edilmişlerdi ama bunun dışında aralarında pek az ortak nokta bulunmaktaydı. Tüm bunlar beklenebileceği gibi Yunan Kilisesi'ni kızdırdı. Başpiskopos Ieronymos bunun, bugün içinde bulunulan kötü durumun o kadar da korkunç görünmemesi için geçmişin başarılarını küçümseme çabası olduğunu söyledi.

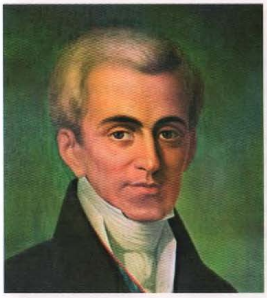
Son yıllarda, tarihi bir anlatının kamusal bir tartışmayı tetiklemesi bir ilk değil. Yunanistan'da okul kitaplarıyla ilgili ihtilaflı kararlara dair öteden beri gelen bir tartışma geleneği vardır. 1985 yılında o zamanki sosyalist hükümet lise birinci sınıflara Lefteris Stavrianos tarafından yazılmış "İnsanlık Tarihi" başlıklı bir kitap getirmişti. [1] Kitap, Darwin'in evrim teorisini desteklediği için saldırılara maruz kaldı ve birkaç yıl içinde geri çekildi. 2002 yılında lise üçüncü sınıfların "Modern ve Çağdaş Dünya" başlığını taşıyan yeni kitabı, Yunan Devrimi sırasında insanların Türkler elinde kahramanca öldükleri yer olan Maniaki'den ve savaş çıktığı esnada Türklere yönelik "suikastlar"dan bahsetmediği için mecliste ağır bir biçimde eleştirilmişti. En sert eleştirilere yol açan bölüm ise "Kıbrıs sorunu" ile ilgili olan şu cümleydi: "Üçüncü dünyanın, sadece ulusal bağımsızlığı değil toplumsal ilerlemeyi de önceliği olarak belirleyen radikal sömürgeci karşıtı hareketler tarafından sarsıldığı bir zamanda Kıbrıs'ta, General Grivas'ın liderliğini yaptığı EOKA toplumsal açıdan aşırı tutucu bir milliyetçiliğin bayraktarlığını yapmaktaydı".[2] Belli ki bu cümle tüm dünyadaki sömürgeciliğin çözülüşü ve sömürgecilik karşıtı hareketlerle ilgili daha genel bir anlatının bir parçasıydı. Yine sosyalist kabine mensubu o dönemki Eğitim Bakanı Petros Efthymiou okullara dağıtılmadan önce ilgili sayfanın kitaptan çıkarılması talimatını verdi. Dönem, Kıbrıs sorununun, sonradan "Annan Planı" olarak anılacak çerçevede tartışılmaya başlandığı ve bu nedenle adanın ihtilaflı geçmişine yönelik yapılacak her atfın bir komplonun parçası olarak anılmaya müsait olduğu bir dönemdi.

2007 yılında, aynı sosyalist hükümetin kurallara göre yapılmış bir yarışma sonrasında belirlediği bir altıncı sınıf kitabı,[3] medyada ateşli bir tartışma başlattı. Münakaşa konusu yazarların ulusal tarih yazımını uzun yıllardır belirleyen klişeleri terk etmeleri ve Yunanların Osmanlı yönetimi altında (15. ila 19. yüzyıllar arasında) yaşadıklarına dair daha ılımlı görüşler benimsemeleriydi. Bu durum, son otuz yılın belirli yerleşik fikirlerinin gözden geçirilmesine katkıda bulunan araştırma ve belgelendirmenin yanı sıra UNESCO ve Avrupa Birliği'nin, tarih kitaplarının "silahsızlandırılması" ve insan yaşantısının diğer yönlerinin vurgulanması yönündeki talimatlarını temel alan daha genel bir eğilimin bir sonucuydu. Alman – Fransız örneğini takiben Türk ve Yunan hükümetleri arasında düşmanlığı yaymayan bir anlatım tarzının teşvik edilmesine yönelik olarak başlatılacak politik uzlaşı henüz uygulamaya geçmemişti ve bu kitabın, en azından resmi olarak, yazılmasında bir etkisi olmuş gibi görünmüyordu. Aşırı sağ kanadın, yeni

nesillerin 'de-helenizasyon'u olarak gördükleri bu duruma karşı yaptıkları gürültülü protestolar, Komünist Parti ve diğer solcu grupların, 2000'li yıllarda başlayan Yunan – Türk yakınlaşmasının arkasında emperyalist bir proje olduğu ithamlarıyla birleşti. Nihayetinde kitap, tekrardan seçilen ve milliyetçi histeriye boyun eğen sağcı hükümet Yeni Demokrasi tarafından geri çekildi.

Ders kitapları çevresinde kopan gürültü sırasında bir başka akademik girişim daha saldırıya uğradı. 1998 yılında Selanik merkezli Güneydoğu Avrupa'da Demokrasi ve Uzlaşı Merkezi (CDRSEE) isimli bir sivil toplum örgütü Müşterek Tarih Projesi'ni başlattı. Başkanlığını Prof. Christina Koulouri ve Prof. Halil Berktay'ın yaptıkları proje temel olarak tüm Güneydoğu Avrupa ülkelerinde ortak bir tarih yazılmasını ve öğretilmesini teşvik etmekteydi. Bir dizi atölye yoluyla proje, Güneydoğu Avrupa'da büyük bir tarih öğretmenleri ağı kurdu; bölgeden akademisyenlerin katılımıyla geniş bir izleyici kitlesi oluşturdu ve geniş çapta kabul gördü. Bu girişim yukarıda adı geçen atölyelerin sonucu olarak atölyelerle aynı ismi taşıyan dört ciltlik bir yayın yaptı: 1. Osmanlı İmparatorluğu, 2. Güneydoğu Avrupa'da Uluslar ve Devletler, 3. Balkan Savaşları, 4. İkinci Dünya Savaşı. Eserler farklı Balkan ülkelerinde farklı yankılara yol açtı. Yunanistan'daki tepkiler ise Eğitim Bakanlığı'nın lakayt tavrından yukarıda bahsedilen ders kitabında kilit bir rol oynayanlara benzer grupların doğrudan saldırılarına uzanıyordu.

2009 yazında bir olay daha Yunanistan'da tarih yazıcılığının her daim gündemde olabileceğini kanıtladı. "Kıbrıs sorunu" bahsinden ötürü sansürlenen kitabın yazarlarından biri bu kez Küçük Asya Seferi ve 1922 felaketi ile ilgili üniversitede verdiği derste anlattıkları yüzünden gazetecilerin ve politikacıların saldırısına maruz kaldı. Altıncı sınıf ders kitabının yazar grubunun koordinatörü Yardımcı Doçent Maria Repousi'ydi. Kendisi bu tartışma sırasında ciddi şekilde taciz edildi. "Vatansever" çevrelerin yeni kurbanı, [Yunanistan'daki] Ege Üniversitesi'nde ders veren Doçent Giorgos Kokkinos manşetlerde "Ege Üniversitesi'nin Repousi'si" olarak boy gösterdi.[4]



Ioannis Kapodistrias bağımsızlıktan sonra Yunanistan'ın ilk devlet başkanı olur.

Pekiyi, SKAI televizyonundaki belgeselin tetiklediği bu son tarih skandalı bahsedilen olaylar dizisinin bir devamı mıdır? Hem evet, hem hayır. Bu belgeselin Yunanistan'daki kamusal tarihi tek başına yeni bir olgunluk dönemine soktuğuna şüphe yok. Katılan tarihçilerin kaynakların eleştirel değerlendirilmesine dayalı bilimsel tavrı, sağlam belgelendirme, bağlamın geniş bir biçimde verilmesi ve bir dizi analitik kategorinin (ekonomi, maddi kültür, ideoloji) kullanımı, girişimin gerektirdiği zor ve koordine emeğin ispatıdır. Belgeselin teknik yönlerinden de özel olarak bahsedilmeli, zira yapımcı ve yönetmenler Rea Apostolidis, Yuri Averof ve Andreas Apostolidis, BBC ve History Channel'inkilere benzer bir yapım tarzını tutturmayı başarmışlar. Birçok yerde aktörler önemli tarihi olayları canlandırıyorlar. Etnografik ayrıntılara riayet etmenin yanı sıra iki yüzyıl önce sıradan insanların görünümlerinin ve vücut dillerinin nasıl farklı olduğunun vurgulanması gerçekten takdireşayan. Tüm bunlar, en çok tanınan roman yazarlarından biri olan Petros Tatsopoulos'un güçlü ve etkili bir şekilde üstlendiği son derece gerçekçi bir anlatım tarzıyla tamamlanmış.

Geçmişteki tartışmalarda başı çeken tarihçiler kurumsal olarak güçlü değillerken, bu sefer önemli devlet kurumlarına egemen, ana akım tarihçiliğin ağır toplarıyla karşılaşıyoruz. Bu nedenle seslerini geniş kitlelere duyurmak ve ilgi görmek için gerekli toplumsal ve akademik sermayeye sahip olduğunun farkında olan tarihçilerin cesaretini ve vizyonunu takdir etmekten başka yapacak bir şey yok.

Anlatının içeriğine gelirsek, dizide radikal olarak görünen fikirlerin dönemin tarihçileri için bilinen şeyler olduğunu itiraf etmemiz lazım. Yeni olan, başlıca özel TV kanallarından biri yoluyla bu bilgilerin bu denli geniş bir tanınırlığa erişmiş olması. Yine de tarihçilerin, akademik başarılarının canlı bir kamusal tartışmayla ilişkilenmesinden memnun olmak için sebepleri çok. Ancak, işin erbaplarını şüpheye sevk eden ve değinilmesi gereken iki mesele var. İlki dizi boyunca boy gösteren çok sayıda seçkin bilim insanından hiçbirisinin Yunan Devrimi üzerine akademik olarak çalışmamış olması. Yunanistan'daki tarihiçi çevrelerine aşina herkes, devrimin ekonomik öncülleri ile ilgili en önemli çalışmanın Atina Üniversitesi'nde emeritus profesör olan Vassilis Kremmydas tarafından yapıldığını iyi bilir.[5] Ayrıca devrim olgusunun farklı yönleri konusunda yazan bir grup tarihsel sosyolog var (Nikos Kotaridis, Nikos Theotokas, Dionysis Rotzokos, hepsi Panteion Üniversitesi'nde öğ-



Kral Otto'nun Atina'ya gelişi.

Peter von Hess, 1839.

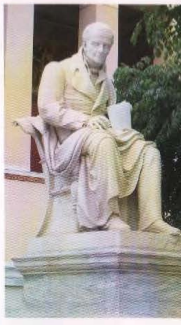
retim üyeleri). Dahası iki yıl önce Korfu'da yapılan, kendisi de devrim uzmanı olan Prof. Petros Pizanias'ın düzenlediği ve Yunan ve Türk bilim insanlarını bir araya getiren konferansın sonuçları Yunanistan'da yayınlanmıştı. Bu çalışma yakınlarda İngilizceye çevrildi ve İstanbul'da da yayımlandı.[6] Ioannis Kapodistrias ve dönemi üzerine yapılmış en ünlü çalışma devrimin diğer yönleri konusunda da çalışmalar yapan Girit Üniversitesi'nden Prof. Christos Loukos tarafından gerçekleştirildi. Yunan Devrimi konusunda uzman olanların listesi bundan daha da uzun. Şaşırtıcı bir şekilde bu bilim insanlarının hiçbiri diziye davet edilmemiş.

İlkiyle bir şekilde ilintili olan ikinci mesele, dizinin arkasındaki esas akademisyenlerden bazılarının Yunanistan'da son derece sağlam bir konuma sahip olmaları. Sadece yakın zamana kadar Ulusal Eğitim Konseyi başkanı olan Thanos Veremis ve hâlâ Ulusal Araştırmalar Merkezi'ne bağlı Neo-Helenik Araştırmalar Merkezi'nin başkanı olan Paschalis Kitromilidis'in ismini verelim. Bunlardan başka uluslararası çapta tanınan Yunan edebiyatı uzmanı ve Londra'daki King's College'da profesör olan Roderick Beaton ve Hamburg Üniversitesi'nden Profesör Hans Eidenaier'u sayabiliriz. İlginç bir ayrıntı da Türk bir akademisyenin, Sabancı Üniversitesi'nden Fikret Adanır'ın da davet edilmiş olması. Öncekilerle karşılaştırıldığında bu girişimden edinilecek ilk izlenim şu: Geçmişteki tartışmalarda başı çeken tarihçiler kurumsal olarak güçlü değillerken, bu sefer önemli devlet kurumlarına egemen, ana akım tarihçiliğin ağır toplarıyla karşılaşıyoruz. Bu nedenle seslerini geniş kitlelere duyurmak ve ilgi görmek için gerekli toplumsal ve akademik sermayeye sahip olduğunun farkında olan tarihçilerin cesaretini ve vizyonunu takdir etmekten başka yapacak bir şey yok. Belgesele dâhil ettikleri insanlar konusunda böyle bir seçime gitmiş olmalarının nedeni bu olabilir mi? Muhtemelen. Fakat yine de Kremmydas'ın 1821 Yunan Devrimi tarih yazıcılığı üzerine son kitabı Yunan Parlamentosu tarafından yayınlanmıştı.[7] Bundan daha ana akım ne olabilir?

Bu çelişkiyi temel alarak tarihle ilgili önceki skandallarla bunun arasında önemli bir fark olduğunu iddia ediyorum. Bu iddia iki gözleme dayanıyor. İlk olarak belgeseldeki tarihçilerin hiçbiri geçmişteki kamusal tartışmalara müdahil olmamışlardı. Diğerleri sistematik bir saldırı altındayken ve iftiralara maruz kalırken, fikirleri belirli bir politik eğilimle, bir süre kırılgan bir hegemonya kurmayı başarabilmiş merkez sol ile açıkça ilintilendirilirken, mesafeli durmayı ve böylece itibarlarını korumayı tercih etmişlerdi. İkinci olarak bu kanal son yıllarda geniş kesimlerin tüketimi ve ulusal gururun aracı olarak tarihi ticari bir meta gibi kullanmak konusunda hummalı bir faaliyete girişti. Kanal birkaç yıl önce halkın yüz isim arasından Yunan tarihinin en önemli isimlerini seçmeye çağrıldığı bir yarışma düzenledi. Sonuç olarak halkın oylarıyla seçilen sekiz isim için uzun belgeseller çekilecekti. Son oylamada halk tüm zamanların en önemli Yunan şahsiyetinin Büyük İskender olduğuna karar verdi ve onu Eleftherios Venizelos, Aristo ve Ioannis Kapodistrias gibi isimler takip etti. Yarışma, fikrini BBC'nin benzer bir yarışmasından alıyordu ve hedef kuşkusuz önemli tarihi şahsiyetleri geniş kesimlere yakınlaştırmaktı. Öte yandan seçilen isimlerin bu denli geniş bir tarihsel dönemden olması bariz bir biçimde tarihsel bir süreklilik hissini güçlendirmeyi ve ana unsurları tartışma götürmez hâkim bir Yunan kimliği algısını desteklemeyi amaçlıyordu. Konumuz olan son belgesel kanalın yeni büyük prodüksiyonu, kanal bununla birlikte modern Yunan tarihi üzerine bir kitap serisi de yayımlıyor. Çoktan tanıtımı yapılan bir sonraki proje ise "Yunanların Savaşları" üzerine.

Şu ana kadar tarihi ticarileştirmeye ve bunun üzerinden kâr etmeye çalışan özel bir kanal izlenimi edinilebilir. Ama işler bundan biraz daha karışık. Kanalın sahibi sektöre yıllardır hâkim olan bir medya patronu. Üç yıl kadar önce kendisinin en önemli ve Yunanistan'ın en saygın gazetelerinden biri olan *Kathimerini*'nin başına ünlü gazeteci Alexis Papachelas'ı getirdi. Onun yönetiminde gazete, Yunan toplumunun uzun zamandır süregelen patolojilerine karşı sert bir eleştiri politikası takip ediyor ve devlet ve özel kurumların Avrupa modelini takip ederek modernize edilmesi gerektiğini savunuyor. Gazete herhangi bir siyasi partiyi değil, daha çok belirli bir vizyonu destekliyor. Bu tutum halkın protestoları, geleneksel tavırlar ve genel olarak sola yönelik katı bir küçümsemeyle de iç içe geçmiş durumda. Aynı şey SKAI kanalı için de söylenebilir. Yunanistan'da derin bir krizin hüküm sürdüğü ve halkın zor durumda olduğu böyle bir zamanda bu medya grubu, kişisel ve toplu çıkarlar üzerinde yükselmek, kolektif değerler ve Avrupa tarzı bir vatandaşlık mefhumu

benimsemek konusunda Yunan toplumunun başarısızlıklarının kökenlerinin izini sürüyor. Belgesel de tam bu amaca hizmet ediyor. Geleneksel Arnavut *foustanella*'sı giymiş kendi çıkarlarının peşindeki askeri liderler ve Avrupai giysiler içerisindeki idealist politikacılar, yerel çıkarlar ve merkezi otoriteler gibi bir dizi siyah-beyaz karşıtlık üzerinden Yunan bağımsızlığının kazanılmasını takip eden iki yüzyıl boyunca tutumların aynı kaldığı izlenimini uyandırıyor. Daha açık olmak gerekirse belgesel sadece ikili karşıtlıkları vurguluyor. Her bölümü takiben yapılan panellerde günümüz meseleleriyle aradaki bağın ayrıntılarına giriliyor. Bu başka bir ilginç yenilik. Kanalın bu panel tartışmalarına ev sahipliği yapmaya başından beri niyetli olup olmadığı kesin değil. Ama sonuç olarak halkın itirazlarının kanalın patronu Yannis Alafouzos'u projeyi kişisel olarak savunmaya sevk etmesiyle sonuç bu oldu. Kendisi Türkyönetimi altındaki Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ilişkileri yumuşatmak gibi bir niyeti olmadığını, dahası gerçek bir vatansever olduğunu ve Yunanistan'ın Türkiye ile komşuluk etmesinden çok da mutlu olmadığını söyledi. Bu mesaj son derece iyi karşılandı. Ne var ki tartışmaların büyük kısmı, Yunan halkının modernleşmek ve hatta dışarıdan yardım almadan herhangi bir şeyi başarmak konusundaki beceriksizliğine odaklanmıştı. Prof. Veremis'in zamanımızın en önemli Yunan filozoflarından Stelios Ramfos tarafından desteklendiği iki panelde verilen mesaj açıktı. Batı'nın ruhu, geçmişte de bugün de Doğu ruhuyla, bu her ne anlama geliyorsa, özdeşleşmiş olan çağdaş Yunan toplumuna hiçbir zaman ulaşamamıştı. Modern Yunan tarihi bu nedenle Batı eğitimi almış, ilerici liberal aydınlarla eğitimsiz, geleneksel ve muhafazakâr kitleler arasında sürekli bir mücadeleye tanıklık etmekteydi. Dürüstlükleri ve yeteneklerine karşın, halka değil ama yerel güç odaklarına karşı derin bir nefret besleyen siyasi figürler olan Alexandros Mavrokordatos ve Ioannis Capodistrias gibi kişilerin dizide azizleştirilmeleri bunu daha iyi bir şekilde anlatmaktadır. Belgesel bu yolu takip etmeyi seçmişken sıklıkla sömürgeci bir hava tutturuyor. Bir örnek verelim. Antikitenin benimsenmesi ve eski çağların Atina'sına olan düşkünlüğün Helen kültürü hayranları ve özellikle genç kral Otto'nun Bavyeralı çevresinden türemiş olduğu herkesin bildiği bir şey. Öte yandan, halkın Yunan dilinin arkaik versiyonu olan *katharevousa*'yı kullanmaya başladıklarını, zira aksi takdirde hâlâ Arnavutça konuşuyor olacaklarını iddia etmek biraz abartılı. Burada rahatsız edici olan etnik unsur değil. Gerçekten de o dönemin küçük Atina'sının nüfusunun büyük bir kısmı Arnavutça konuşuyordu. Mesele, Arnavutçanın kullanımına karşı olsa bile bu ifadelere eşlik eden küçümseyici ton. Dizinin hazırlandığı sırada onun son elli yılın en kötü krizinin ortasında gösterime gireceğini bilemeyecekleri muhakkak olmakla birlikte dizinin tarihsel danışmanları birkaç kez krizin bu tür önemli tarihi hakikatlerin gizlenmesine bahane olamayacağını tekrarladılar. Tarihsel tutarlılık ve kimlik sorunları tam da şimdi, bu kriz ve dönüp kendine bakma zamanında tartışılmalıydı, bu çok doğru. Yunan toplumunun, geçmişin böylesi eleştirel bir anlatımını kaldıramayacağını söyleyenlerin laflarına değer vermiyorum. Öte yandan bu belgesel, tarihsel yanılgıları aydınlatmanın ötesinde, tarihsel bir özne olarak Yunan halkına odaklanmak yerine Yunan milliyetçiliğinin kurucu babası, her zaman halkı kötü alışkanlıklarından kurtarmaya çalışmış olan Adamantios Korais'e kadar geriye gidip bir şecere çıkararak aydınlanmış bir seçkinler grubunun yörüngesinde dolaşıyor. Yapımcı kadrosu için nihayetinde dizinin, ülkenin siyasi ve ekonomik seçkinlerinin dayattığı sert önlemlerden ve dışarıdan empoze edilen reformlardan kaynaklanan bir çatışmanın baş gösterdiği bir döneme denk gelmesi büyük şanssızlık. Böylesi bir bağlamda, bu konjonktür ve halk tarafından tasvip edilmeyen politikalara desteğiyle verdiği mesaj son derece didaktik olarak görülebilir. Üzücü bir durum, zira başlangıçta niyetlerinin bu olduğundan şüpheliyim. Gerçi kötü zamanlamaya rağmen mesele sürüyor. Önceki tartışmalar sırasında farklı siyasi yönelimlere sahip akademisyenler tarafından benimsenen mefhumlar ve tutumlar yaşadıkları yenilgilerin ardından masada durmaya devam ediyordu. Aynı mefhumlar şimdi, kendi ulusal tarih anlatısını, kemikleşmiş hâkim görüşten çok daha akademik ve gelişmiş bir biçimde tesis etmek isteyen başka bir grup tarafından ele alındı. Öte yandan bu yapılırken, ülkenin tüm politik kadrosunun güvenirliğini yitirdiği ve Yunan toplumunun gelecek için yeni bir vizyon aradığı bir dönemde, meşru bir otoriteye olan acil ihtiyaca cevap verecek siyasi bir hegemonya için zemin hazırlanmasına yol açabilir. Gündemin belirli kategorileri üzerinden geçmişe dair yeni bir okuma öneren ve kendileriyle aynı oranda siyasallaşmış meslektaşlarının geçmiş hatalarından ders almayan belgeselden sorumlu tarihçilerin toplumun ihtiyaçlarına, geniş kapsamlı ve hem çeşitlilik hem yurttaşlık değerlerine dayalı bir gelecek vizyonuna dair bir şey önerebilecekleri şüpheli.



Adamantios Korais'in Atina Üniversitesi önündeki heykeli.

1 Λευτέρη Σταυριανού, *Ιστορία του ανθρωπίνου γένους, Α' Λυκείου* (ΟΕΔΒ 1984).

2 Giorgos Kokkinos (ed.), *Νεότερος και Σύγχρονος Κόσμος Γ' λυκείου* [Modern ve Çağdaş Dünya]. *Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων* [Ders Kitaplarının Yayınlanmasına Yönelik Kurum], Atina, 2006. s. 225.

3 Maria Repousi, Hara Andreadou,Aristidis Poulaidhis, Armodios Tsivas, *Ιστορία Στ' Δημοτικού - Στα νεωτερα και σύγχρονα χρόνια* [Altıncı Sınıflar için Tarih: Modern ve Çağdaş Dönemler], *Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων* [Ders Kitaplarının Yayınlanmasına Yönelik Kurum], Atina, 2006.

4 Haris Exertzoglou, *Οι φύλακες της πολιτισιής ορθότητας και το μαγγανοπήγαδο της Ιστορίας* [Politik Doğruculuğun Koruyucuları ve Tarih Kuyusul, Syghrona Themata, 106, Temmuz-Eylül 2009.

5 Vasilis Kremmydas, *Συγκυρία και έμπορια στην προεπαναστατική Πελοπόνησο, 1793-1821*, [Devrim Öncesi Mora'da Konjonktür ve Ticaret]. Atina, Themelio, 1980, veya *Εισαγωγή στην Ιστορία της Νεοελληνικής Κοινωνίας 1700-1821* [Neo-Helenik Toplum Tarihine Giriş], Atina:Exantas, 1988. Bottom of Form

6 The Greek Revolution of 1821: A European Event, Ed. Petros Pizanias, The Isis Press, Istanbul 200

7 Από το Σπυρίδωνα Τρικούπη στο σήμερα: Το ευκαιρίνα στις νέες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις [Spyridon Trikoupis'den Günümüze: Yeni tarih yazıcılığı yaklaşımlarında 1821, Τόμημα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία [Parlamenterizm ve Demokrasi için Yunan Parlamentosu Vakfı] 2007.

HESAPLAMA TARİHİNDE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMLER

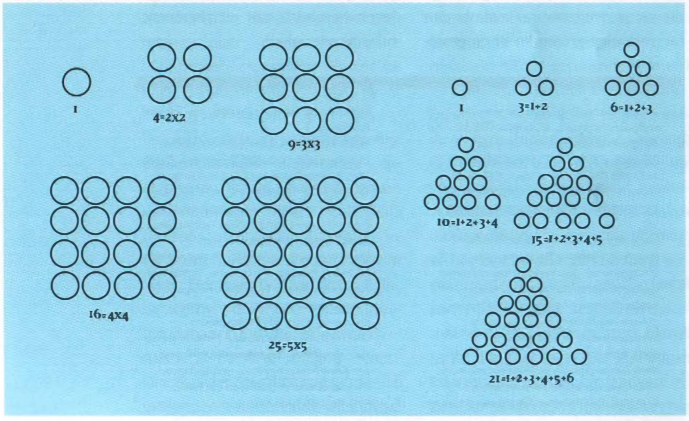
BENO KURYEL

Kavramlar yalnızca zihinsel süreçler olarak psikolojik değil, bilginin evriminde paradigmatik bileşenler içinde kültüreldir de. Mühendis, klimayı tasarlarken kavramı işlevsellik üzerinden bildiği için yanılmamaktadır. Yanılsama, edindiği bilginin işlevi dışında düşünme ihtiyacı hissetmemesinde yatmaktadır. Hüküm süren paradigmada böyle bir gereksinme olmadığı için bilgi şeyleşmiş olarak sadece işleviyle değer kazanmaktadır. Fakat, bilim tarihini incelerken bilginin bu ideolojik bileşenlerini de göz önünde tutmak durumundayız.

İLK SÖZLER

Bu ilk sözler, son sözlere giden yolun başlangıcı değildir. Çünkü, hesaplama tarihinde ilk sözler olmadığı gibi son sözler de yoktur. *İlk* ile ifade ettiğimiz şey geriye gidebildiğimiz yeri ifade etmektedir. Hesaplama tarihinin ne başı ne de sonu vardır. Yaşamımızın her anında, rüyalarımızda *hesaplama* yapmadan geçen durak var mıdır? Bu yazının başlığındaki "hesaplama" sözcüğü yerine "matematik" sözcüğünü de yazabiirdik. O zaman, dönemeçleri okyanuslarda aramak gerekirdi. Bu da, bir makalede çerçeve içine alınamazdı elbette. Peki, hesaplama tarihi de okyanuslarda yüzmüyor mu? Tabii ki öyle. Ancak, dar da olsa bu makalede bir çerçevesini çizmek mümkün. Hesap, bir büyüklüğün tanımlanmasıdır bir bakıma. Büyüklüğe, çokluğa, genişliğe bir anlam kazandırmaktır. Şöyle bir tarihe baktığımız zaman, neredeyse inanılması zor bir eser görürüz. Günlük yaşamın girdabında farkına varamadığımız bir süreç bu. Bundan önceki yüzyıllarda ve binyıllarda bugüne benzer "bugünlerde" de didiştiğimiz günün içinden farkındalık çıkması zor zanaat olagelmiştir. Bugünün ya da gündelik olanın cenderesinden başımızı kaldırıp baktığımızda vardığımız noktanın evrilerek süregiden bir yol olduğunu görebiliriz. İlk sözlerin amacı bu "ilksizliği" ve doğal olarak "sonu olmazlığı" dile getirmek içindir. Marx, enfes ifadesinde, "maymunu anlamak için insanı bilmek gerekir" derken bugünü tarihten çıkarabileceğimizi paradoksal bir biçimde ortaya koyuyordu. Bu bilgikuramsal önermeyle hesaplama tarihini irdelerken hem kavramsal dönüşümleri hem de hesaplamanın emek ve üretim süreçleriyle nasıl örgütlendiğini görebiliriz. Böyle bir görme biçimi, hesaplama tarihini, merak uyandıran olgular düzeyine indirgemeyi önlediği gibi, bilim tarihini de toplumsal devinim içinden algılayabilmemizi sağlar. Bu makale sadece bir deneme. Belki de bir önerme. Bundan önce dergimizde yazdığım yazılarla örmeye çalıştığım bilgikuramına bir tuğla daha eklemekle özdeş gibi. Bilginin tarihsel evrimini, bilgikuramsal çözümlemelerden ve bilginin örgütlendiği yaşam dinamiklerinden yalıtmadan somut örneklemeler çerçevesinde inceleme ve anlama çabasından başka bir şey değil bu yaklaşım.

Kareleri ve toplamları "çakıl taşlarıyla" elde etmek...



KAVRAM VE DÖNÜŞÜM

Tartışmaya şöyle bir soru ile başlayabiliriz: Sözcükler, kavramları nasıl taşır? Soruya alelacele bir yanıt vermekten kaçınarak şöyle bir açımlama yapalım: "Gündelik yaşamda kullanılan birçok sözcük, taşıdığı kavramların farkındalıksızlığı içinde sarf edilir". Bilimsel ve teknik araştırma ve uygulamalarda bile buna çoğu kez rastlamak olasıdır. Peki, bu durum anlam kayıplarına yol açmakta mıdır? Elbette evet. Ancak, hüküm süren paradigmada işlevsellik ve pragmatik ölçütler belirleyici olduğu için göze batmaz ve sonuç olarak kavramsal kayıplar belirgin olmaz. Ancak, bu durumu dert edinmek zorunda hissediyorum kendimi. Çünkü, yukarıda da ifade etmeye çalıştığım gibi, "bilginin tarihsel evrimini, bilgi-kuramsal çözümlemelerden ve bilginin örgütlendiği yaşam dinamiklerinden yalıtmadan somut örneklemeler çerçevesinde inceleme ve anlama çabasını" hedefliyorum. Bilim tarihi ile bilim felsefesinin ayrılmaz bütünlüğü içinde kalan bir yaklaşımı benimsiyorum. O halde, soruya yeniden dönersek: Sözcükler, kavramları nasıl taşır? Çok genel olarak ve psikolojik düzeyde diyebiliriz ki, kavramlar, sözcüklere karşılık gelen zihinsel temsillerdir. Örneğin "kedi" kavramı, "kedi" sözcüğüne karşılık gelen zihinsel bir yapıdır ve dünyadaki tüm kedilere göndermede bulunur. Kavramlar, zihinsel süreçlerce üretilir ve bu süreçler içinde değişebilir. Kavramın, bu zihinsel "psikolojik/fizyolojik mekanizmanın" dışında kültürel değeri de vardır. Paradigma bağlamında, sözcüklerle kavramlar uzlaşır. Bu uzlaşma yanılsamalarla doludur. Aralarındaki köprü egemen paradigma tarafından inşa edilir. Bu inşa sürecinin farkındalığı ise tartışmalıdır ve yanılsamalara yol açan da odur. Şimdi bir örnekle aydınlatmaya çalışalım:

"Sıcaklık", "ısı" ve "sıcaklık farkı" kavramlarını ele alalım. Can alıcı soru şudur: Acaba bu kavramlardan hangisi veya hangileri nitel ya da niceldir? Rahatlıkla diyebiliriz ki, bu soruyu sormadan ilgili kavramları termodinamik bağıntılar içinde kullanarak, enerji denklemlerini geliştirmek, buhar kazanı tasarımı yapmak ve uygulamalı matematik problemlerini çözmek fevkalade mümkündür. Mühendislik tarihini, sadece yapılanlarla yazmak da olasıdır. Ancak, böylesine yazılan şey tarihsel bir araştırma ve inceleme olamaz, daha çok pozitivist paradigmada yazılan bir *tarih* olur. Can alıcı soruya dönersek, sıcaklık nitel bir kavramdır. Çünkü, yalnızca yapılan bir ölçüme verilen bir isimdir. Geleneksel bir kabul çerçevesinde tanımlanmış bir anlamdır. Ancak, sıcaklık farkı niceldir. Nedeni ise nicel bir kavram olan ısı ile ilişkilendirilebilmesidir. Isı, bir nicelik olarak sıcaklık farkı ile doğru orantılıdır. Çünkü, enerji yüksek sıcaklıktan düşük sıcaklığa doğru akar. Böylece, kavramlar yalnızca zihinsel süreçler olarak psikolojik değil, bilginin evriminde paradigmatik bileşenler içinde kültüreldir de. Mühendis, klimayı tasarlarken kavramı işlevsellik üzerinden bildiği için yanılmamaktadır. Yanılsama, edindiği bilginin işlevi dışında düşünme ihtiyacı hissetmemesinde yatmaktadır. Hüküm süren paradigmada böyle bir gereksinme olmadığı için bilgi *şeyleşmiş* olarak sadece işleviyle değer kazanmaktadır. Fakat, bilim tarihini incelerken bilginin bu ideolojik bileşenlerini de göz önünde tutmak durumundayız.

Şimdi, makale kapsamında gereksinme duyacağımız başka bir örnekle destek verirsek: "Hesap" sözcüğü günlük yaşamımızda ve teknik işlerde saymak, toplamak, çıkarmak, çarpmak ve bölmek anlamına gelmektedir. Bir bakıma, sayısal bir sonuçtur. *Hesap* sözcüğünün kökeni, Arapça *hisab* kelimesidir. Anlamı, *aritmetik, işlem yapmak, saymak* fiillerini gösterir. Bu noktada, tarihsel süreçte *hesaplamanın* başına gelenlere bir göz atabiliriz: Anlama biraz vurgu yapmak için İngilizceden iki sözcük ödünçalalım. Bunlar, "calculation" ve "computation" sözcükleridir. Kelimelerin etimolojisiyle biraz uğraşmakta yarar var. Hesaplamanın İngilizcesi olan "calculation" sözcüğüne bakalım. İçinden önce "calcis" çıkmakta. Yani "kireçtaşı." Hesaplamakla kireç taşının ne ilgisi var? İlk tepkimiz anlaşılır görünmekte. Ancak, bir adım daha atalım: Çakıl taşının Latince karşılığı "calculus" kelimesidir. "Calc" taş anlamında. "Calculus" ise küçük taş demek. Hesaplama yapmak için kullanılan küçük çakıl taşları. Bilinen ilk hesap araçlarından biri. Böylece, hesaplamanın toplumsal bir değer kazandığını görüyoruz. Öğretmek için örgütlenmek ya da okullaşma sürecidir bu.



1574 yılından tüccarların kullandığı Almanca bir hesap kitabı.

İlginçtir, Arapça *ihsa* sözcüğü, *saymak veya sıralamak* anlamına geliyor. İlginçlik devam ediyor, çünkü, Arapça *haswa* sözcüğünden, yani *çakıl taşı* anlamına gelen kelimeden türüyor. Latincede *calculus*, Arapçada *haswa* sözcükleri eski anlamlarını korumakta ve her ikisi de "böbrek taşı" kelimesini karşılamaktadır. Aynı zamanda, hesaplamak anlamını da sürdürmektedir. Matematiksel düşüncenin evrimiyle, insanın çevre ile kurduğu tüm ilişkilerden ortaya çıkan toplumsal yaşam örgüsünün evriminde bir koşutluk gözlenmektedir. Burada, çakıl taşları ya da başka sayısal araçlar, tahta veya kemiklere atılan çentiklergibi aynı ilksel düzeye sahiptir. Bu bir muhasebe yöntemidir ve kelimelere ya da belleğe ihtiyacı

yoktur. Sadece, bire-bir mütekabiliyet söz konusudur. Düzenli sayma kavramına bir yakınlığı yoktur. Çakıl taşlarını kullanan çoban, hayvanlarının muhasebesini yaparken, soyut sayı kavramına gereksinme duymadan bire-bir mütekabiliyeti kullanabilir. Bununla birlikte, bu muhasebe yönteminde belirli bir soyutlama da vardır. Çünkü, örneğin yirmi çakıl taşı, yirmi koyuna, yirmi insana veya yirmi buğday ölçeğine denk gelebilir. Böylece, insan zihni ardıllık hünerini kavrama becerisini gösterince çakıl taşlarını, "soyut sayma" bakış açısından görebilmiştir. "Çakıl taşı ilkesi" aracılığıyla bakar duruma gelebilmiştir ve böylelikle eksik şeyleri de sayabilmiştir. Mesela Etiyopya'da sefere çıkan her bir asker yola koyulurken yığına bir taş bırakırmış, seferden dönenler de yığından bir taş alırmış. Kalan taşları sayarak seferdeki kayıpların sayısı elde edilirmiş. Görüldüğü gibi, matematiksel düşünce ile yaşamsal devinim bütünsel evrimin içinde yuvarlanıyor. Birbirine koşut ve birbiriyle etkileşim içinde. Birini diğerinden ayırmak veya öncellemek olanaksız. Tartışmanın bu noktasında, çakıl taşlarından soyut sayma kavramını içeren bir örneğe geçelim: Abaküs. Bir hesap tahtası. Soyut sayma kavramına geçiş, hesaplama tarihinde kavramsal bir dönüşüme işaret edebilir. Sistematik bir muhasebe düzeyine geçiş söz konusudur. Bu soyutlama düzeyi yaşamı yeniden örgütleme yeteneğini kazandırmıştır. Böylece, hayat görüşlerinde bir değişime neden olmuştur. Roma hesap tahtasının özelliği, her kolonda 10 sayısının ardışık üstlerini içermesidir. Abaküsün her kolonuna tekabül eden 10 sayısının üstünden kaç adet bulunduğunu gösteren sayaçlar vardır. Bu sayaçlar, denk gelen 10 sayısının üstü ile çarpılıp elde edilen sonuçların toplanmasıyla istenen sayıya ulaşmak mümkündür.

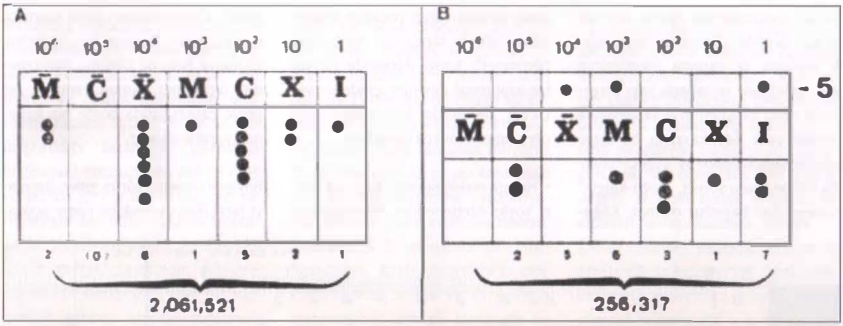
Burada değinmekte yarar gördüğüm şey, bir masaya monte edilen abaküsün cepte taşınabilen ölçülerdeki örneğidir. Böylece daha çok sayıda insana ulaşan bu alet, hesaplama olgusunun kültürel evrimine de işaret etmektedir.

Roma abaküsü.

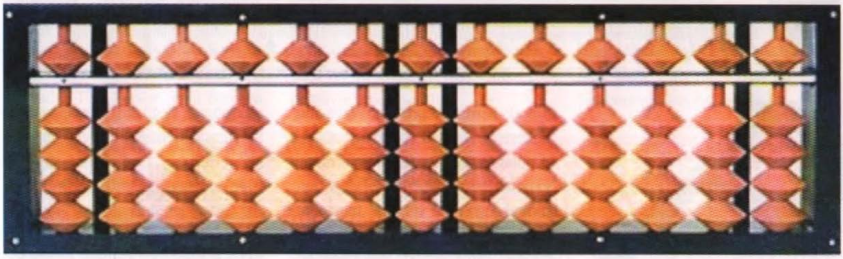


Burada, yine kısaca geri dönüp etimolojik çözümlemeyi tamamlayalım. Bu yazıda, İngilizceden ödünç aldığımız diğer kelime *computation*. Bu da *hesaplama* anlamını taşıyor. Latince, bir araya getirmek, bir aradalığı betimlemek ya da saymak demek. *Hesaplama* sözcüğüne iki tane karşılık bulduk: *calculation ve computation*. Birbirleriyle ilintili olmakla beraber, kavramsal dönüşüme getirdikleri bileşenlerde farklılıklar vardır. Nedir bu farklar? Çakıl taşlarından bugünün bilgisayarlarına bir sıçrama yaparsak şu soruyu sorabiliriz: Bilgisayar nasıl bir araçtır? Buradan da başka sorulara geçebiliriz: Bilgisayar, sadece hesaplamaları ya da işlemleri büyük bir hızla gerçekleştiren bir alet midir? Hesaplamayı, varmış olduğu sayısal sonuçlardan başka bilgilerle buluşturuyor mu? Abaküse bakacak olursak, insanlar elbette yaptıkları hesaplamaları yalnızca meraklarını gidermek için gerçekleştirmemişlerdir. Hafiften karikatüreze ederek de olsa dile getirdiğimiz "çakıl taşı ilkesi" bilginin örgütlenişini betimlemektedir. *İlke*, bir toplumsal anlaşmayı göstermektedir. Bir kültür olarak hesaplama, gündelik işleyişin uzlaşılmış ayrıntılarında anlam kazanmaktadır. Hesaplama kavramı salt teknik bir mesele değil, aynı zamanda yaşam biçemine katılmış maddi bir bileşendir. Ticaretin devinimine katılarak onun bir parçası haline gelmiştir.

Bu noktada, sıçrama olgusuna geri dönmek gerek. Çakıl taşından abaküse, abaküsten bilgisayara bir sıçrama. Kesinlikle aradaki evrim sürecini ihmal etmeden tabii ki. Hesaplamanın *calculation* iskelesinden *computation* iskelesine yelken açıyoruz. Basit bir hesap makinesinden bilgisayara. Kavramsal dönüşümün belirleyici ayrıntılarına göz atmak gerek. Bugün *computation* kelimesini kullandığımız zaman nelere işaret etmekteyiz? Birçok şeye. Nasıl ve ne şeklide? Fakat bu arada bir konunun altını çizmekte yarar vardır. Burada, İngilizce üzerinden bir irdelemenin yapılıyor olması şaşırtıcı gelmemelidir. Çünkü, insan türünün düşünsel evrimine eğilmiş durumdayız, bugün *hesaplama* şemsiyesi altında ortaya çıkan literatürün ezici çoğunluğu İngilizcedir, farklı kültürler bir küreselliş içinde paylaşımlarını İngilizce yapmaktadır; Türkçeye de böylesine ayırt edici sözcüklerle katkıda bulunmak için zihnimizi ve araştırmalarımızı zorlamalıyız. Yanıta dönebiliriz şimdi: Bir lokantada alt alta yazılmış rakamları toplamak bir *hesap* (*calculation*) yapmaktır. Benzer şekilde, bir fizik problemini çözerken, aylık değerleri değerlendirirken, ders programlarını yaparken, bir binanın bir alana yerleşimini düşünürken hep *hesap* (*calculation*) yaparız. Ancak, bir fizik probleminin matematik modelinde parametrik çözümler yaparken, bir mimari projede grafik destekli seçenekleri üretirken, bir ekonomik soruna stokastik bir model uygularken yine *hesap* ama bu kez *computation* yaparız. Yapılan eylemi sonuç odaklı düşünürsek her iki alan örneğinde *hesaplamanın* gerçekleşmesi olağandır. Ancak, kavram



Ayrıntılarıyla Roma abaküsü, orijinal abaküs (solda), basitleştirilmiş abaküs (sağda).



Klasik abaküs.

odaklı yaklaşırsak, ilkindeki *hesaplamayla* ikincisindeki *hesaplama* arasında farklar vardır. Şöyle ki:

· Hesaplama tarihindeki en belirgin özellik insan türünün çoklukla, büyüklükle baş edebilmiş olmasıdır. Bu özelliklere anlam vererek, verdiği anlamı pratiğe geçirip kullanarak, elde ettiği sonuçları manipüle ederek, yöntemleri yazıya çevirip literatür yaratarak, bu bilgileri kuşaktan kuşağa geçirecek okullaşma süreçlerini inşa ederek, bilginin araştırıldığı kurumlar kurarak, buna uygun diller geliştirerek matematiksel düşüncenin bir kültür olduğunu ve hesaplamanın basitçe dört işlemden ibaret olmadığını göstererek, gerek hesaplama bilgisinde gerekse yaşamla olan ilişkilerinde kavramsal dönüşümlere yol açarak evrim sürecinin yaratıcı sahnelerini gözler önüne sermiştir. Farkları bu süreçte yakalamak mümkündür.

· Yakalayalım... *Hesaplama* kavramı sadece bir sayısal sonuca (*calculation*) ulaşmayı ifade etmez. Aynı zamanda, sayısal sonucun elde edildiği ortamın özelliklerini ve vardığı sonucun bilgisel niteliklerini de kapsar. Bir bilgisayar ekranında görülen grafik, bizim gözle göremediğimiz sayısız hesaplamanın sonunda ortaya çıkan bir görüntüdür. Belirli bir matematiksel analize bağlı olarak bilginin, sayılar aracılığıyla proses edilmesinden başka bir şey değildir. İşte bu sonuç, bir *hesaplama* sürecidir, ancak, *calculation* değil, aksine *computation* eylemidir.

· Sonuç odaklı düşünürsek, "ne fark eder" diyebiliriz. Evet, yalnızca işimizi görmek istiyorsak hiçbir şey fark etmez. Ancak, hesaplama tarihinde kavramsal dönüşümleri araştırmak istiyorsak, en azından bana göre, çok şey fark eder. Bunları da yazı boyunca açımlamaya çalışıyorum zaten.

· Bilgisayarların işimizi oldukça kolaylaştırmaları yanında, bilginin örgütlenme biçimine de etkileri olmuştur. Bir araştırma alanı olarak bilgisayar bilimleri, araştırma ve uygulama alanı olarak elektronik, bilgisayar ve yazılım mühendislikleri *hesaplama* kavramındaki dönüşümlere işaret eden birkaç örnektir.

· *Hesaplamadan* (*calculation*) *hesaplamaya* (*computation*) giden bir yoldur bu kavramsal dönüşüm. Sayısal bilginin örgütlenişinde, kullanılışında, uygulanışında, yaşamın ticari, ekonomik, ulaşımsal, iletişimsel örgüsünde belirgin farklılaşmalar yaşanmaktadır.

· Peki, yakın bir örnekle devam edersek *hesap* (*calculator*) makinesine nasıl bakmalı? Hesap makineleri bugün, günlük yaşamın birçok alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. *Hesap* ve *makinenin* kültürel örgüde kavramsal bir irdeleme yapmaya kalkışırsak akla hemen şu soru gelebilir: Bu makinenin, okul süreçlerindeki kullanımı ne durumdadır? İrdelemeyi sürdürelim:

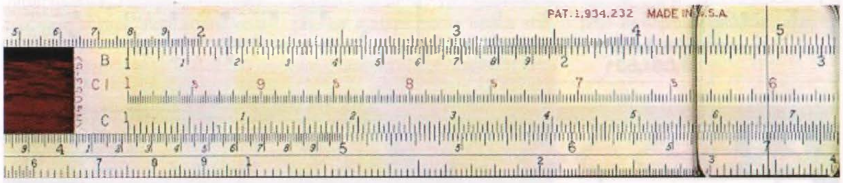
· "İlk ve orta öğretimde kullanımı ne şekilde uygun ve etkindir? Matematik ve fen derslerinde kullanımı pedagojik açılardan nasıl irdelenebilir? Bu ve buna benzer sorular planlı ve yeterli bir biçimde ele alınmakta mıdır? Öyle olduğu pek söylenemez. Az da olsa derinleştirmeye çalışalım. Hepimiz ister zor ister basit olsun hesaplamalarda, hesap makinesine bel bağlarız. Fakat derslerde hesap makinesini ne zaman teşvik etmeliyiz ve ne zaman uygun olmayacağına karar vermeliyiz? Acaba, hesap makinesine ağırlıkla yer verirsek hesap yapma yetenek ve becerilerimizi köreltir miyiz? Özellikle ilköğretimde

hesap makinelerine ağırlık vermek uygun değildir. Çünkü çok basamaklı toplama ve çarpma işlemlerinin elle yapılması 10 tabanlı sayı dizgesinin nasıl çalıştığının anlaşılmasına yardım eder. Sayı kavramı, bir dizge olarak tasarlanması ve uygulamalarda kullanılması süreci, "kâğıt-kalem" ortamından bağımsız olamaz. Kâğıt-kalem ortamı, beyin-el uyumunun ve yaratıcılığının harika bir tablosudur. Bunun gibi, hesap makineleri de beyin-el uyumunun ve yaratıcılığının mükemmel bir tablosudur. Yeter ki, kullanımını yerinde ve zamanında yapalım. Ayrıca, vurgulanması gereken bir nokta da, kâğıt-kalem ve hesap makinesinin birbirinin seçeneği olmadığıdır. Kâğıt-kalem ve hesap makinesi birbirlerinin yerine geçmez. Sınıfta hesap makinesinin kullanılması, özellikle ilköğretimde, farklı düşünce ve yaklaşımlara neden olmuştur. Kimileri, öğrencilerin daha ilköğretimden hesap makinesine aşina olmaları gerektiğini savunurken, diğerleri buna karşı çıkmakta ve öğrencilerin zihinsel yeteneklerini çaldığını öne sürmektedir. İkinci yaklaşım önemli bir düşünce öne sürmesine rağmen, iki karşıt yaklaşım olayı, ya o ya da o bağlamında ele almaktadır. Hesap makinesi, hesaplama yapmanın yollarından birisidir. Öğrencilerin yaşamları boyunca karşılaşacakları teknolojiyle tanışmaları elbette zorunludur. Ancak, öğrencinin zihinsel yapısını tanıması her şeyden önce gelen bir etmendir. İlk üç yılda kendisinin ve zihinsel işleyişinin farkına varan çocuğun değişik teknolojilerle tanışması, tarihçesini öğrenmesi, hangi dönemde ne tür bir toplumsal devinim içinde ortaya çıktığı nerelerde kullanılageldiğini öğrenmesi oldukça önemlidir.

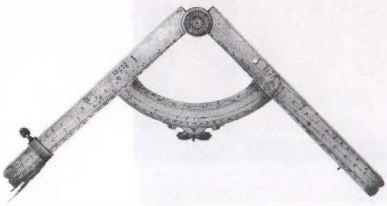
• Hesap makinelerinin bazı yararları şöyle özetlenebilir: Matematiksel olarak karmaşık problem veya modelleri öğrenme fırsatı bulur. Çünkü problemi veya modeli oluşturmanın yanında çözüm bulmak ve değerlendirmek öğrenme sürecini tamamlar. Çocuklar hesap makinesinin hesaplama özelliğinin yanında makinenin hesapları yaparken ne tür matematiksel bilgileri kullandığını bilirse, makineye karşı yabancılaşması ve zihinsel üretiminin teknolojiye indirgenmesi önlenmiş olur. Makine, araştırma ve tasarımlamanın çözümle birlikte bir bütünü oluşturduğu dizgede bileşenlerden birisidir. Bu nedenle zihinsel yetileri baltalamaz. Özellikle lise yıllarında sınavlarda hesap makinesi kullanmak probleme yoğunlaşmayı teşvik eder. Gereksiz hesaplamalarla hem zaman kaybetmez hem de hesap hatalarıyla bunalmaz.

• Bunun yanında hesap makinesini yalnızca sayısal işlem yapan bir araç olmadığını belirtmeliyiz. Aynı zamanda grafik altyapısı olan makineler de vardır. Grafik özellikler öğrenme sürecine tarifsiz katkılar yapar. Fonksiyon bir değişimdir. Fiziksel bir olayı temsil eden fonksiyonun nasıl değiştiğini görmek, o fiziksel olayın zihnimizde daha açık canlanmasını sağlar. Ayrıca, farklı fonksiyonları bir arada çizersek karşılaştırma olanağı ve akıl yürütme devreye girer. Ancak, programlanabilir hesap makineleri de vardır ki, örneğin, bir mühendislik dersinde ve sınavında kullanmak yararlı değildir. Çünkü hesap makinesi o anda bir kara kutu gibidir. Öğrenci süreci değil, yalnızca sonucu görür. Böylece hem öğrenme kısıtlanır hem de öğrenip öğrenmediği ölçülemez. Bunun yanında, bir proje çalışmasında böyle bir kullanım yararlı olabilir."

Böylece tartışma sürüp gider. Bir olayı tartışmaya açmak ne kadar açıklayıcı oluyor değil mi? Hesaplamanın kavramsal dönüşüm süreçlerine bakalım derken başımıza ne kadar çok işler açtığımızı rahatlıkla görebiliyoruz. Sözcükler ve taşıdıkları anlamlar, işaret ettikleri kavramlar, matematiksel düşüncenin kültürel evriminde dönüşümler yaşamaktadır. Hesap makinesiyle açtığımız konuda tasarlamaya çalıştığım tartışma, hesaplama tarihinde kavramsal dönüşümlerin yaşamımızı nasıl belirlediğini göstermektedir. Teknik ve matematiksel anlamdaki kavramsal değişimler, toplumsal yaşam örgüsünün birçok alanında da kavramsal dönüşümlere neden olmaktadır. En azından yukarıda betimlemeye gayret ettiğimiz gibi okullaşma süreçlerinde.



Sürgülü hesap cetveli.



Galile'nin kumpası.

HESAPLAMA SAHNELERİNDEN KISA ÖRNEKLER

Matematik, bir bakıma *hesaplamanın* (*computation*) dili olarak görülebilir. Böylece, toplumun bugün enformasyon kavramı ile nasıl buluştuğunu görebiliriz. Matematik aynı zamanda, sanayi ile olan ilişkileri üzerinden bilimin de dilidir. Bu dil, Newton ve Leibniz'in "calculus"u yarattıkları 17. yüzyıldan başlar. "Calculus"u kullanarak veya daha metaforik bir ifadeyle "calculus"ça konuşarak mekanik ve fiziğin temel yasaları – örneğin momentumun korunumu– diferansiyel denklemler biçimindeki modellerle betimlenebilmişlerdir. Bu süreçlerde de *hesap* vardır. Buradaki *hesapsallık* sayısal

sonuçlara ulaşmakla birlikte fiziksel olanın matematik dilinde yazılmasıyla elde edilen matematiksel yapının, teorisi ve çözüm yöntemiyle, yöntemin yaşama aktarıldığı ve sonuca ulaştırıldığı ortamıyla (genellikle bilgisayar), sonuçların irdelenmesi ve bunun için grafik desteğinin verilmesiyle bir bütün olarak *hesapsallık* (*computational*) paradigması içinde gerçekleşmektedir. Böylece, matematik-hesap-fizik yeni bir kavramsal çatının altında toplanmış olmaktadır. Modeller kullanılarak gerçek görüngüler, benzetimle incelenerek sanayi uygulamalarında üretim ve kontrol süreçleri tasarlanmaktadır. Tüm bunlar, yeni öğretim anlayış ve programlarına, farklılaşan mesleklere yol açmış ve açmaya devam etmektedir. Çokluk somutu ile başlayan sayı kavramı ile soyutlaşıp genelleşen, sayısallığın otomasyona ulaşmasıyla şimdiki doruğuna çıkan süreçlerde kavramsal dönüşümler yaşamın örgüsünde devinen yerlerini almayı sürdürüyor. Abaküs, kumpas ve sürgülü hesap cetveli oldukça ilginç bir sürecin sanatçıları gibi duruyor. 1960'lara ve 1970'lere damgasını vuran sürgülü hesap cetveli benim de İTÜ'de öğrenimim sırasında çok kullandığım ve mühendislik bilimini içselleştirdiğim sürecin en iyi arkadaşıydı. *Hesaplamadan* (*calculation*) *hesaplamaya* (*computation*) giden yolun tam orta yerinde bulunuyordu.

Sanal gerçeklik dünyası da hesapsal/sayısal matematikle (*computational mathematics*) yaratılmıştır. Bilgisayar ocular, medikal görüntüleme, cerrahi, organ geliştirme gibi alanlara uygulamaları olan bu *hesap* işi, çakıl taşlarından bilgisayar destekli görüntü işleme düzeylerine evrilmiş bulunmaktadır. Sanal gerçekliğin sınırsız ufkunda bilgiyi üretmekten bilgiyi örgütleyip kullanmaya kadar kavramlarımızda belirgin dönüşümler olmaktadır.

Birçoğumuz sayısal (digital) kameralar kullanmaktadır. Elde edilen resimler iki boyutludur ve dikdörtgen biçiminde bir piksel matrisinde görüntü kazanmaktadır. Her piksel, belirli bir renge boyanmış küçücük bir karedir. Örneğin, 2000x1000 ölçeğinde bir resimde iki milyon piksel bulunur (2 megapiksel resim) ve kameranın kartında kabaca 1 Mb bellek kapsar. Aynı zamanda biliyoruz ki, bu resmin daha az yer kaplaması için bellekte sıkıştırma yapabiliyoruz. Böylece, elde ettiğimiz resmin, *hesaplarla* (*computational mathematics*) farklı biçimlerini elde edebiliyoruz. Sayma ve sayısallığın matematiksel analizle buluştuğu bu noktada kavramın dönüştüğünü en az resim kadar berrak bir şekilde tanık olabiliyoruz. Kavramın dönüştüğü yer ya da süreç, sayısallığın görüntüyle buluşmasıdır.

· Kavramsal dönüşümler hem teknik anlamda hem de toplumsal örgünün bütünlüğünde gerçekleşir. Kavramları taşıyan sözcüklerin, gündelik ve pragmatik anlamlarıyla açıklayıcı olması neredeyse olanaksızdır. Fakat, gündelik ve pragmatik anlamların değeri, bilginin içinde örgütlendiği düzenin anlaşılmasında ortaya çıkabilir. Bunun yanında, etimolojik araştırmanın getireceği katkılarla, kavramların evrimini daha izah edici yapmak mümkündür.

· Hesaplamanın basit sayısal sonuçlara ulaşma becerisinden, sayısallıkla ifade ettiğimiz farklı boyutları yaşamımıza katmasına kadar geçen tarihsel süreç, ciddi kavramsal dönüşümlere işaret etmektedir. Abaküsten bilgisayara ve görüntü işleme çıtalarına kadar süregelen değişimlerin, yaşamın örgütlendiği kurumsal yapılarda da belirgin kavram dönüşümlerine neden olmuştur. Öğretim, sanat, teknoloji gibi.

· Bu makale kapsamında elbette, kavramsal dönüşümlerin içinde yeşerdiği kültürel/ideolojik ve teknik süreçlere ayrıntılı yer vermek olanaksızdı. Resmin bütününü daha kapsamlı görmek ancak bunlarla mümkün olabilecektir.

Kavramlar, zihinsel süreçlerce üretilir ve bu süreçler içinde değişebilir. Kavramın, bu zihinsel "psikolojik/fizyolojik mekanizmanın" dışında kültürel değeri de vardır. Paradigma bağlamında, sözcüklerle kavramlar uzlaşır. Bu uzlaşma yanılsamalarla doludur. Aralarındaki köprü, egemen paradigma tarafından inşa edilir.

KISACA...

Örnekleri çoğaltmak mümkün, ayrıca sonu da gelmez. Bu yazıda belirtmeye çalıştığım şey, bilim tarihinde hesaplama süreçlerini özetle ele almaktı. Çoklukla ve büyüklükle ilgili olarak insanın bilebildiğimiz eskillerden bugünlere gelirken neler yaptığını, nasıl ve ne şekilde ele alabileceğimizi düşünmekti. Sunmaya çalıştığım çözümlemeyi maddeler şeklinde şöyle toparlayabilirim:

· Bilim/matematik tarihini, bilgi-kuramsal çerçevede çözümleyerek yazabiliriz. İnsanlığın matematik serüveninde sayılarla başlayan ve hesaplama tasarımlarıyla süregelen evrim, sadece teknik bulguların tarihi olamaz. Bu yazının özelinde olan matematiksel bilginin tarihi teknik açıdan özgül örneklerle doludur. Matematik tarihi, bu özgüllüğün/özgüllüklerin, felsefi-bilgikuramsal boyutlarla özgürlüğüne kavuşturulmasıyla açıklayıcı olabilir.

KAYNAKLAR

Chihara, C. S., "A Structural Account of Mathematics," Oxford University Press, 2007.

D'Angelo J. P., D. B. West, "Mathematical Thinking – Problem Solving and Proofs," Prentice Hall, 1997.

Kuhr, T., "Structure of Scientific Revolutions," University of Chicago Press, 1970(1962).

Lakoff, G., ve Nunez, R., E., "Where Mathematics Comes From," Basic Books, 2000.

Thagard, P., "Conceptual Revolutions," Princeton University Press, 1992.

14. YÜZYILDAN 15. YÜZYILIN İLK YARISINA, OSMANLILARDA İLKEL EVLİLİK SİSTEMİ

BİR PRENSES BİR KULLA EVLENİRSE...

JULIETTE DUMAS

Osmanlı hanedanında uygulanan evlilik sistemi doğal olarak gelişmemiş, aksine uzun ve istemli bir evrimin sonucudur. Osmanlı prenseslerinin padişahın kullarıyla evlendirilmesi uygulaması 15. yüzyıl sonlarında yerleşmiş, böylece prenseslerin bölgedeki güçlü iktidar temsilcileriyle evlendirilmesine dayanan daha eski ve geleneksel uygulamanın yerini almıştır. Evlilik sistemindeki bu değişikliğin kökenini ve nedenlerini anlamaya çalışarak şu soruya cevap arayacağız: Osmanlı padişahları neden kızlarına eş olarak kulları Anadolulu şehzade ya da beylere tercih ettiler?

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Osmanlı hanedanının en önemli özelliklerinden biri, özellikle bir saltanat ailesi için pek alışılmamış bir evlilik sistemi kurmuş olmasıdır. Saltanat kanı taşıyan prenseslerin kullarla evlenmesine olanak tanıyan bu sistem Batılı seyyahları her zaman şaşkınlığa sürüklemiştir. Prens ve prenseslerinin kendi aralarında evlendiğini görmeye –ve böylece ortaya çıkan tüm üyelerinin herhangi bir dereceden akraba olduğu geniş bir uluslarüstü Avrupa ailesine– alışmış olan bu seyyahlar Osmanlı hanedanının uygulaması karşısında hayrete düşüyorlardı. Bir prensesi bir kulla evlendirmek, görülmemiş ve güçlükle anlaşılabilir bir durumdul Bununla birlikte bu sistem, derinliği yazarına göre değişen biyografik çalışmalar,[1] genel tarih çalışmaları[2] ve taht veraset kuralları ile ilgili araştırmalar[3] üzerinde yoğunlaşan tarihçilerin ilgisini pek az çekmişe benziyor. Hanedanın tüm soy ağacı[4] ya da evlilik stratejileriyle ilgili çok az sayıda çalışma bulunuyor.[5]

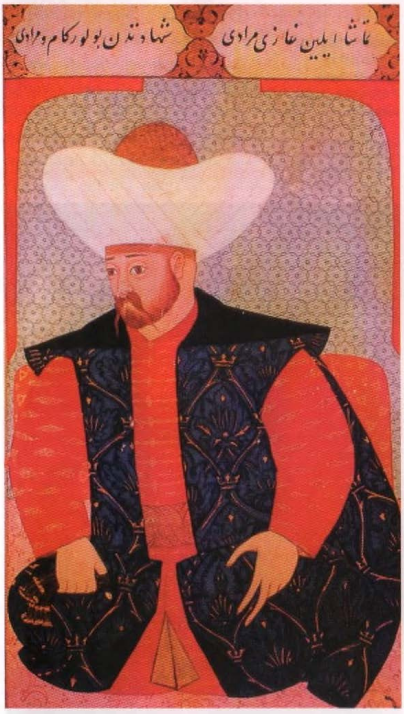
Konuya ilişkin bu göreli ilgisizlik, Osmanlı hanedanında uygulanan evlilik sisteminin doğal olarak gelişmediği, aksine uzun ve istemli bir evrimin sonucu olduğu düşünülünce daha da şaşırtıcı geliyor. Osmanlı prenseslerinin padişahın kullarıyla evlendirilmesi uygulaması, ancak 15. yüzyıl sonlarında yerleşmiş, böylece prenseslerin bölgedeki güçlü iktidar temsilcileriyle evlendirilmesine dayanan daha eski ve daha geleneksel bir uygulamanın yerini almıştır. İşte biz de evlilik sistemindeki bu değişikliğin kökenini ve nedenlerini anlamaya çalışarak şu soruya cevap arayacağız : Osmanlı padişahları neden kızlarına eş olarak kulları Anadolulu şehzade ya da beylere tercih ettiler ? Arayışımızı birbirini izleyen iki makaleye konu olacak iki aşama halinde biçimlendireceğiz. Önce, 15. yüzyıl başlarından ortalarına kadar uzanan dönemde Osmanlı hanedanına mensup kadınların ilkel evlilik sistemini tanımlamaya ve açıklamaya çalışacağız. Bir sonraki sayıda yayınlanacak ikinci bir makalede ise, hanedanlar arası ve dış evliliklerden padişahın kullarıyla iç evliliklere, 15. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın ilk yarısına evlilik sisteminin geçirdiği evrimin farklı aşamalarını ele alacağız.

Bu uzun kronolojik çerçeve bazı avantajlar sunuyor. Örneğin, bu ilk yüzyıllarda yaşanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonradan bildiğimiz biçimini almasına katkıda bulunacak olan siyasal ya da hanedanla ilgili gelişmelerin genel bir değerlendirmesini yapmamıza olanak tanıyor. Bu siyasal gelişmelerin Osmanlı hanedanının evlilik stratejileriyle buluşarak iktidar, siyaset ve hanedan âdetleri arasındaki mükemmel uyumu nasıl ortaya çıkardığını ileride göreceğiz. Evlilik stratejileri gerçekten de devlet politikasıyla ilgili meselelerin ışığında okunabilir ve ancak doğru siyasal ve diplomatik bağlama yerleştirildiklerinde anlaşılabilir. Bu anlamda, evlilik stratejileri incelediğimiz dönem boyunca Osmanlı siyasal iktidarını, çatışmalarını ve önceliklerini okumak için bir anahtar oluşturur. Tüm bu evlilikler aslında özgün siyasal ve diplomatik araçlardır. Aslında Osmanlı hanedanının evlilik stratejilerinin iki temel amacı olmuştur: Osmanlı Devleti'nin imajını iyileştirmek ve gerek içeride gerekse dışarıda izlediği politikayı sağlamlaştırmak.

Bu stratejiler aile üyesi erkekleri olduğu kadar kadınları da kapsıyordu. Bununla birlikte, toplum ve aile içerisindeki yerleri cinsiyetlerine göre belirlenen bu iki kategoriyi birbirinden ayırt etmek gerekir. Erkekler padişahlar ve oğulları, hatta yine erkeklerin soyundan gelen torunlarıydı. Osmanlılarda taht veraseti iki kurala göre tanımlanıyordu: Yalnızca erkeğin soyundan gelenlerin tahta talip olabilecekleri anlamına gelen (ve böylece padişah kızlarını hüküm sürmekten ve saltanat unvanını kendi soylarından olanlara aktarmaktan men eden) babadan oğula intikal kuralı ve hanedanın ayrımsız tüm erkek üyelerine açık tahta geçme kuralı.[6] Bu sonuncusu, üzerinde biraz durulmayı hak eden önemli bir noktadır. Açık tahta geçme sistemine göre, padişahın ister kardeşi, ister oğlu ya da torunu olsun, ailenin tüm erkek üyelerine aynı saltanat hakları tanınıyordu. Bu durum ise tahta geçme konusunda kronik bir istikrarsızlık doğmasına neden olmuştu: Tüm "şehzadeler" Osmanlı Devleti'nin başına geçmeye talip olabiliyor ve hepsi de bunu istiyordu. II. Mehmed'in yasallaştırdığı ve resmileştirdiği kardeş katli uygulaması ise şehzadelere taht'tan ve ölümden (ya da yaşam boyu sürgünden) başka seçenek bırakmıyordu. Bu sistem ayrıca toprakların bölünmez bütünlüğü ilkesine dayanıyordu. Bu ise incelediğimiz dönem ve bölge için görece alışılmadık bir olguydu (komşu Türkmen boylarının ve Anadolu beyliklerinin çoğunda, geleneğe göre topraklar ölen beyin oğulları arasında paylaştırılırdı).[7] Osmanlı hanedanı açık taht veraseti ve toprakların bölünmezliği ilkelerini dayatarak iç savaş ve çatışmaları engelleyemese de, bunlar eski hükümdarın ölümü ile yenisinin tahta çıkması arasındaki görece kısa bir dönemde yoğunlaşıyordu. Tahta talip olanlardan kardeşlerini yenmeyi başaran ya da tahta ilk yerleşen seçilmiş kişi olarak kabul ediliyordu: Eğer başarılı olduysa, bu Allah'ın onun yanında olduğunu gösterirdi, çünkü Allah'ın yardımı olmadan hiçbir şey mümkün değildi! Elde ettiği başarı Allah tarafından seçilmiş olmasının kanıtıydı. Evlilik stratejileri alanında ise, ailenin tüm erkek üyelerine (erkek soyundan gelenler) aynı tahta geçme haklarının tanınması ilkesi bu erkek adaylar etrafında benzer stratejilerin geliştirilmesi anlamına geliyordu. Gerçekten de, şehzadelerle padişahların, büyük erkek evlatlarla küçüklerin, hatta oğullarla torunların evlilikleri arasında hiçbir kayda değer fark bulunmuyordu. Padişah soyundan gelen tüm erkekler aynı kalıplara göre evlendiriliyordu. Zira, bunlardan her biri tahtın olası varisleri arasında yer aldığından, hemen hemen aynı siyasal meselelerin odağında bulunuyorlardı.

Kadınlar açısından ise işler biraz daha karışıktı. Erkeğin soyuna dayalı aile sistemi bazı kadınların Osmanlı ailesinden dışlanmasını gerektiriyordu. Bunların başında da anneler, yani padişah ya da şehzadelerin eşleri ya da odalıkları geliyordu. Asil bir soydan, hatta padişah soyundan bile geliyor olsalar, bu kadınlar ailenin dışında kalıyorlardı. Padişahlardan doğmuş olan kız çocukları hanedanın tam üyesi kabul ediliyorlar, ancak bu aile bağını kendi çocuklarına aktaramıyorlardı. Dolayısıyla hem kız, hem de erkek çocukları teorik olarak Osmanlı soyundan dışlanıyordu. Buna karşılık, şehzadelerin kız çocukları doğrudan erkek soyundan geldikleri için Osmanlı ailesinin üyeleri arasında sayılıyorlardı. Bu makalenin amacı yalnızca hanedanın kadın üyelerinin evliliklerini incelemek olduğundan, gözlemlerimiz padişah ya da şehzade kızlarıyla sınırlı kalacak. Ancak, gerek taşıdığımız açıklık kaygısı, gerekse şehzade kızlarıyla ilgili çok az sayıda kaynak bulunması nedeniyle, burada pratik nedenlerden "Osmanlı prensesleri" olarak adlandıracağımız padişah kızlarının durumundan söz etmekle yetineceğiz. Hanedanın erkek üyeleriyle kadın üyelerinin evlilikleri arasındaki karşılaştırma da önceki bir makalemize konu olduğundan, bu konuya burada tekrar değinmeyeceğiz.[8]

Osmanlı tarihçiliğinin kurucularından Uzunçarşılı, eserlerinden birinin padişah kızlarına ayırdığı bölümünde şöyle yazar: "Osmanlı hükümdarlarının kızlarına sultan denirdi;[9] büyüdüklerinde, yüksek rütbeli kişilerle evlendirilirlerdi; ilk Osmanlı hükümdarlarının kızları ya da kız kardeşleri kimi zaman başka Anadolulu hükümdarlarla, kimi zaman da maiyetlerindeki beylerle evlendirildiler; örneğin Murad Bey'in (I. Murad) kızı Nefise Sultan 1381'de Karamanoğlu Alaüddin Bey'e verilmişti. [...] 16. yüzyıl başlarından itibaren padişah kızlarının vezirlerden ya da Osmanlı beylerinden başkasına verilmemesine karar verildi".[10] Durum bundan daha doğru ifade edilemez; ancak yine de bu ifade çözümlemeden ve kesinlikten yoksundur. Uzunçarşılı Osmanlı hanedanının nasıl olup da iki yüzyıldan daha kısa bir sürede kulları ("vezirler ya da Osmanlı beyleri") komşu Anadolu hanedanlarına mensup şehzadelere ya da beylere tercih eder duruma geldiğini açıklamayı unutur. Bunun nasıl olduğunu anlamak için, önce neden olduğunu sormamız gerekir.



Sultan I. Murad D.1326- Ö.1389. Padişahlığı 1360-1389. Nakkaş Osman'ın minyatürü.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY, 2. cilt.

Saltanat süren ailelerde evlilikler, somut siyasal hedeflere hizmet eden karmaşık stratejilerin sonucudur. Osmanlı hanedanı da buna istisna oluşturmaz. O halde, evlilik âdetlerinde bu kadar büyük bir değişiklik yapmasının önemli bir siyasal nedeni olduğu varsayımında bulunabiliriz. Asiller yerine kulların damat olarak seçilmesi, Osmanlıların atalarından aldıkları bir âdet olduğunu doğrulayacak herhangi bir bilgi bulunmuyor.

Yaklaşık bir buçuk yüzyıla yayılan birden fazla saltanat döneminde gerçekleşmiş olması, bize böyle bir dönüşümü dayatmanın o kadar da kolay olmadığını düşündürüyor. Bu noktada, hiçbir Osmanlı padişahının bu dönüşümü savunmaya ya da açıklamaya çalışmamış olduğuna dikkat edelim. Bu, kuşkusuz siyasal bir değişim arzusunu resmen tanımak anlamına gelirdi. Gerekçeli bir açıklamanın yokluğu ve uygulamaya konmasındaki yavaşlık, bu dönüşümün taşıdığı içkin bir sorunun varlığına işaret eder. Osmanlı sultanları bu alanda bilinçli bir politika mı izliyorlardı? Yoksa evlilik stratejilerinin dönüşümü bir dizi konjonktürel ve pragmatik dönüşümün meyvesi miydi? Cevap vermek güç. Yine de, sürecin yavaşlığı nedeniyle hislerim beni daha çok ikinci açıklamaya yöneltiyor: Günümüzden bakıldığında geri dönülmez gibi görünen bir çizgide ilerlediğine göre, dönüşümü bizzat yaşayanların bu konuda tümüyle bilinçli olduklarından şüphe edebiliriz.

İlk olarak hanedanın ilk dönemlerinde, yani 14. yüzyıl başlarından 15. yüzyıla kadar hükümdar kızlarının etrafında geliştirilen evlilik stratejilerini inceleyelim.[11] Bu dönem kronolojik olarak Osmanlı Beyliği'nin gelişme ve yayılma aşamasına karşılık gelir. Önceleri Bizans ve Selçuklu imparatorluklarının sınırlarına yerleşmiş küçük bir Türkmen beyliği iken, Osmanlı hükümdarları komşularını gerilemeye zorlayarak hızla Marmara Denizi'ni çevreleyen bölgenin tamamında egemenlik kurdular. Aynı dönemde Anadolu önemli bir siyasal parçalanma hareketine sahne oluyordu. Birbirleriyle mücadele eden çok sayıda beylik vardı. Buna benzer başka karmaşık siyasal durumlarda da olduğu gibi, devletler yoğun ve sürekli dalgalanan bir dış diplomasi stratejisi geliştirmek zorundaydılar. Bu ortamda, beylerin evlilikleri ayrıcalıklı ittifaklar kurmak için fırsat oluşturuyordu. Osmanlılar da dahil olmak üzere tüm devletler bu fırsattan yararlandılar.

Peki Osmanlı hükümdarlarının kızları olan bu prenseslerin etrafında örülen evlilik stratejilerinin ana çizgisi neydi ? Bu dönem boyunca iki tür damat seçildi: Anadolu beyleri ve Osmanlı dini-siyasî eşrafından erkekler. Bu çağlardan itibaren, iç / dış damatlar ve endogami (içten evlenme) / hipogami (eşlerden birinin diğerine göre daha alt bir toplumsal konumdan olması) türü evlilikler biçiminde iki ayrım görülmeye başlandı. Bununla birlikte, din kuralları gereği seçilen damatların tümü Müslüman'dı : İslam hukukuna göre Müslüman bir kadın ancak Müslüman topluluğun üyesi olan bir erkekle evlenebilirdi. Bu zorunluluğun bazı sonuçları vardı: Kadınlar için evlilik olasılıklarını sınırlıyordu. (Hanedanın erkekleri ise, aksine, Müslüman olmayan prenseslerle evlenebilirlerdi. Nitekim, Bizanslı ve Sırp prenseslerle evlenerek bunun pek çok örneğini verdiler.)[12] Osmanlıların daha bu dönemden evlilikle ilgili konularda kendilerini Müslüman bir hanedan olarak tanımlamayı seçtiklerini de belirtelim. Diğer alanlarda ise İslam

Asiller yerine kulların damat olarak seçilmesi, Osmanlıların atalarından aldıkları bir âdet değildi; ne komşu beyliklerde, ne de Bizanslılarda ve Selçuklularda böyle bir uygulamaya rastlanıyordu. Kulların evlilik stratejilerine dahil edilmesi yalnızca Memluklarda görülüyordu. Bununla birlikte, elimizde Memlukların bu konuda Osmanlılara ilham kaynağı olduğunu doğrulayacak herhangi bir bilgi bulunmuyor.



Sultan I. Bayezid (Yıldırım) D. 1360- Ö. 1403. Padişahlığı: 1389-1403.

Osmanlı Padişah Portreleri Bir 19. Yüzyıl Albümü

değildi; ne komşu beyliklerde, ne de 14. yüzyılda Anadolu'da üstünlük kurmak için mücadele eden iki imparatorlukta, yani Bizanslılarda ve Selçuklularda böyle bir uygulamaya rastlanıyordu. Kulların evlilik stratejilerine dahil edilmesi yalnızca Memluklarda görülüyordu. Bununla birlikte, elimizde Memlukların bu konuda Osmanlılara ilham kaynağı

ilkelerine pek saygı gösterdikleri söylenemez.[13]

Kızlarının evlilikleri konusundaki İslamî baskı, hanedanın seçeneklerini Ortadoğulu, özellikle de Anadolulu damat adaylarıyla sınırlandırıyordu. Doğal olarak, bu adaylar başka egemen hanedanlardan gelen Anadolu prensleriydi. Ancak Osmanlı hükümdarları her çiçekten bal almıyorlardı. Aksine, seçeneklerini belirli bazı hanedanlarla sınırlı tutmuşa benziyorlardı. 14. yüzyılda Anadolu'da çok sayıda beylik bulunuyordu: Menteşoğulları, Hamidoğulları, Candaroğulları, Karamanoğulları, Aydınoğulları[14] ve daha niceleri... Dolayısıyla Osmanlıların önünde geniş bir seçenek yelpazesi vardı, ama kullanmadılar. Damat seçimleri özellikle iki hanedan üzerinde yoğunlaştı. I. Bayezid'in kendisine karşı zafer kazanan Timurlenk'in torunuyla evlenen kızı hariç,[15] yalnızca Candaroğulları soyundan gelen İsfendiyaroğulları[16] ile Karamanoğulları tercih edildi.[17]

Siyasal ortam bu iki tercihi açıklayabilir. İsfendiyaroğulları Anadolu'daki yükselen beylikler arasında yer aldıkları halde, pek savaşçı değildiler. Kısa sürede Osmanlılara tâbi oldular. Karamanoğlu Beyliği ise, 14. yüzyıl başlarında görece küçük bir beylik iken hızla büyüyüp yayıldı; 14. yüzyıl sonlarından 15. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlıların en büyük rakibi oldu. Dolayısıyla, birbirine zıt iki evlilik ittifakı ile karşı karşıyayız: Bir tarafta Osmanlılar açısından görece tehlikesiz büyük bir hanedanlık; diğer tarafta ise gücü giderek büyüyen ve Anadolu'da üstünlük sağlamak isteyen Osmanlılar karşısında tehlikeli bir rakip olarak boy gösteren bir hanedanlık.

İsfendiyaroğulları ile ittifakın Osmanlı ailesinin gözünde iki açıdan faydası vardı. Kendilerinden daha saygın bir aile ile evlilik bağı kurmak, bir yandan Osmanlılara güçlerini göstermek için bir fırsat sunarken, diğer yandan da iki aile arasında var olan dostluk ve iyi ilişkileri sağlamlaştırıyordu. Karamanoğulları ile kurulan evlilik bağının amacı ise oldukça farklıydı: Osmanlıların üstünlüğünü göstermek. Karamanoğlu hanedanı üyelerinden biriyle gerçekleştirilen her evliliğin Osmanlıların bu beyliğe karşı kazandıkları bir zaferi izlediğine dikkat edelim. Aksine, İsfendiyaroğulları ile evlilikler hanedanlar arası pazarlıkların bir sonucu olarak barış ortamında gerçekleşiyordu.[18] Dolayısıyla Karamanoğlu hanedanıyla kurulan evlilik bağı kelimenin tam anlamıyla bir ittifak değildi: Yenilgiye uğramış olan bir beye dayatılan Osmanlı gelin, iki aile arasında yakınlık, dostluk ve uzlaşma sağlama çabası değil, bir güç ve iktidar gösterisi anlamına geliyordu. Ancak, Osmanlılar da bu şekilde davranarak rakiplerinin gücünü tanımış oluyorlardı: Askeri üstünlüklerine rağmen, kızlarından birini bu yabancı saraya gönderme ihtiyacını hissediyorlardı.

Osmanlı hükümdarlarının kızlarını gelin verecekleri aileleri bilinçli olarak sınırlamayı seçmelerinin sonucu olarak, hanedan dışı evlilik olasılıkları azalıyordu. Damatlar Osmanlı topraklarının dışından seçilemeyince, doğal olarak içerideki adayları değerlendirmek gerekiyordu. Bu şekilde iki tür adaya ayrıcalık verildi : Askerî liderler ve dinî şahsiyetler. Osmanlı tarihiyle ilk yüzyıllarından başlayarak ilgilenenler hemen fark edeceklerdir: Bu kişiler aynı zamanda Osmanlı tarihinin başlıca siyasal figürleridir! Dolayısıyla, bunlar hiç de ikinci sınıf ya da önemsiz kişiler değildi ve tam da bu sebeple Osmanlı ailesine damat adayı olarak seçiliyorlardı. Özetle, Osmanlı hükümdarları kızlarının evliliği aracılığıyla, bölgedeki yerli ya da yabancı askerî ya da dinî kökenli belli başlı siyasal şahsiyetlerle ayrıcalıklı ittifaklar yaratmayı hedefliyordu.

Bu önemli askerî şahsiyetlere biraz daha yakından bakacak olursak, Osmanlı Devleti içinde gerçek anlamda caydırıcı bir gücü temsil ettiklerini görürüz. Saygın « fatih » ve « gazi » unvanlarıyla taçlandırılan, kurdukları aile vakıfları aracılığıyla sahiplenmeye yöneldikleri geniş topraklarla güçlenen bu kişiler, kuşkusuz Osmanlı hükümdarına bağlı, ama oldukça bağımsız ve bazen karışıklık çıkaran komutanlardı. Hanedanın izlediği evlilik stratejisinin de bu bağlamda evlilik bağı aracılığıyla bu kişilerin desteğini ve itaatini sağlama amaçlı olduğu anlaşılıyor. Onlar da karşılığında hanedanla kurdukları bu bağın saygınlığından istifade ederek merkezî iktidarla ilişkilerini ve kendi ailelerinin otoritesini güçlendiriyorlardı.

Bir de güçlü dinî ailelerle yapılan evliliklere bakalım. Bu konuda tek bir örnek siyasal hedeflerin önemini anlamaya yetecektir: [19] I. Bayezid'in kızı Hundi Hatun ile Emir Sultan adıyla bilinen Buhârî şeyhinin evliliği.[20] Buhara kökenli ve büyük üne sahip olan bu şahsiyet, o sıralar imparatorluğun başkenti olan Bursa'ya yerleşmişti. Osmanlı vakayınamelerine göre, sultana yakın biri olarak tanıtıldığı halde, hayat öyküsünü anlatan yazılarda bu ilişki o kadar da açık değildir. Yine de sultanın kızıyla evlendi ve onun davranışlarını tenkit edebilecek kadar yakın danışmanlarından biri oldu.[21] Aynı kaynaklara göre, şeyhin etkisi o kadar yayıldı ki, önemli bir siyasî şahsiyete dönüştü.

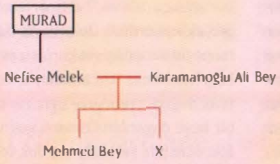


Sultan II. Mehmed D. 1432- Ö. 1481. Padişahlığı 1444-1446, 1451- 1481.

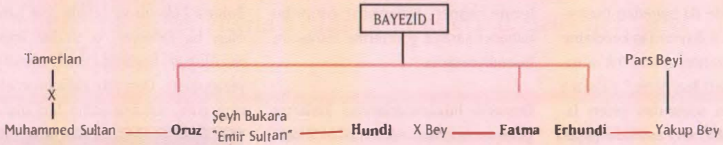
Osmanlı Padişahları Portreleri Bir 19. Yüzyıl Albümü

Emir Sultan'ın gerçekten önemli bir siyasi kişilik olduğunu doğrulayan ve sultanın kendisini müttefikleri arasında görme tercihini açıklayan başka bir ayrıntı da, bu şeyhin ulema sınıfına dahil dini seçkinler arasında yer almasıydı. Osmanlı tarihinin en az bilinen dönemlerinden olan 14. yüzyılın özelliklerinden biri, askeri ve dini seçkinler ile sultan ve ulema arasındaki işbirliğiydi. Bilimsel çalışmalar, gelişebilmek için okumuş din adamları arasından seçilen idari kadrolara ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti'nde ulemanın son derece önemli bir toplumsal sınıf oluşturduğunu göstermiştir.[4] Bu tespit Hundi Hatun ile Emir Sultan'ın

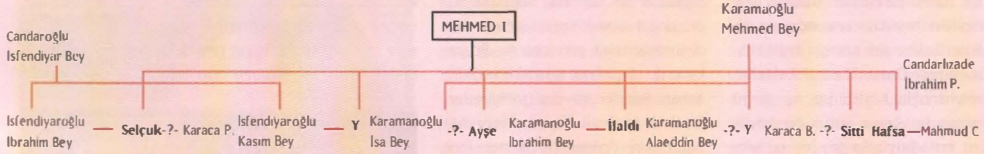
EK 1: I. Murad'ın (1362-1389) kızının evliliği



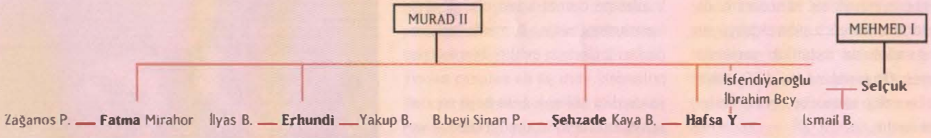
EK 2: I. Bayezid'in (1362-1402) kızlarının evlilikleri



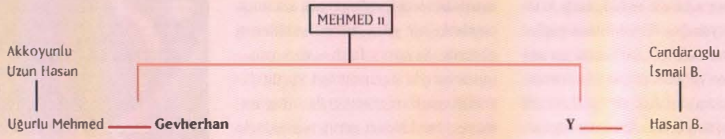
EK 3: I. Mehmed'in (Fetret Devri: 1402-1412; saltanat: 1412-20) kızlarının evlilikleri



EK 4: II. Murad'ın (1420-1444 ve 1446-51) kızlarının evlilikleri



Ek 5: II. Mehmed'in (1444-46 ve 1451-81) kızlarının evlilikleri



evliliğine de ışık tutuyor: Sultan bu sayede hanedan ile idari teşkilatının bel kemiği olan dini seçkinler arasındaki ittifakı sağlamlaştırmayı amaçlıyordu.

SONUÇ

14. yüzyıl ortalarından 15. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı hanedanının kadınlar etrafında biçimlendirdiği evlilik siyasetinin bir sentezini yapmaya çalışalım. Bu evlilikler iki siyasi amaca hizmet ediyordu: Kimi müttefik, kimi hasım, ama hepsi saygın olan hanedanlarla bağ kurma amaçlı ve itibarı düşük beylikleri dikkate almayan dış evlilikler; devletin önemli dinî-siyasî şahsiyetlerinin desteğini ve denetimini güvence altına almak üzere gerçekleştirilen iç evlilikler. Özetle, iktidarı görece istikrarsız ve hem içeriden hem dışarıdan baskı altında bulunan hükümdarlıklara özgü bir evlilik siyasetiyle karşı karşıyayız. Bu siyaset Osmanlı hanedanının kendisini çevredeki diğer büyük ailelerden ayırma stratejisi ile de aynı çizgide yer alıyordu. Osmanlı hanedanı içeriden ailelerle kurulan evlilik bağı ile bunları kendi üstünlüğünü tanımaya zorluyordu. Hüküm süren hanedan bu ailelerin desteğini güvence altına aldığı gibi, bu aileler de sarayla evlilik bağına sahip olmanın onurunu yaşıyorlardı.

Bu evlilik uygulaması, Osmanlı Devleti'ne bağlı tüm diğer aileler nezdinde hâkim hanedanın üstünlüğü fikrinin yayılmasını ve yerleşmesini sağladı. Aynı biçimde, dışarıdan güçlü ve saygın beyliklerle gerçekleştirilen evlilikler de yine Osmanlı hanedanının statüsünü yükselterek bölgede hüküm süren başlıca aileler arasında kendini göstermesine katkıda bulundu.

DİPNOTLAR

1 Bu tür çalışmalara örnek olarak, bkz. Uluçay, M.Ç. «II. Bayezid'in Ailesi», *Tarih Dergisi* 10 (1959) : 105-124 ; id., «Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar», *Kanuni Armağanı*. Ankara, 1970 : 227-258. Id. *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1974; Sakaoğlu, N. *Bu Mülkün Kadın Sultanları. Valide Sultanlar. Hâtunlar, Hasekiler. Kadınefendiler. Sultanefendiler*. Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 2008.

2 Örneğin bkz. Hammer, J. von. *Histoire de l'Empire ottoman depuis ses origines jusqu'à nos jours* [Başlangıcından Günümüze Osmanlı İmparatorluğu Tarihi]. 16 cilt. 2. baskı. Isis Press, İstanbul, 1993. Uzunçarşılı, İ.H. *Osmanlı Tarihi*. 3 cilt. Ankara, 1983 (4. baskı).

3 Uzunçarşılı İ.H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988. Vatin et Veinstein. *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans. XIVe – XIXe siècle* [Sarsılan Saray. Osmanlı Sultanlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Tahta Çıkmaları Üzerine Deneme]. Paris, Fayard, 2003. D'Ohsson, M. *Tableau général de l'Empire ottoman* [Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü]. 7 cilt. Paris, 1824.

4 Bu ifadeyle kadınları veunların soyundan gelenleri dikkate alan bir soy ağacını kastediyoruz. Genellikle Osmanlı soyunun devamlılığına odaklanarak erkeklerin soy ağacını aktaran çok sayıda eser bulunmaktadır.

5 d'Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*. Çok yakından geçmişte bu konulara yeniden değinen birkaç tarihçi bulunmaktadır: Leslie Peirce, *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford, 1993, Id., «The Family as Faction: Dynastic Politics in the Reign of Süleyman», in *Soliman le magnifique et son temps*, G. Veinstein (ed.), Paris, 1992 : 105-116 ; Tülay Artan, «Royal weddings and the Grand Vezirate: Institutional and Symbolic Change in the Early 18th Century», in *Royal Courts and Capitals*, Tülay A., Jeroen D. et Metin K. (ed.), Leiden, Brill (forthcoming) ; Ebru Turan, «The Marriage of İbrahim Pasha (ca. 1495-1536). The Rise of the Sultan Süleyman's Favorite to the Grand Vizierate and the Politics of the Elites in the Early Sixteenth-Century Ottoman Empire», *Turcica* 41 (2009) : 3-36. Ayrıca bkz., aynı yazarın doktora tezi: *The Sultan's Favorite: Ibrahim Pasha and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty*. PhD. Dissertation, University of Chicago, 2007 ; ve son olarak, benim çalışmalarım:

6 Vatin, N. et Veinstein, G. *Le Sérail ébranlé* : 81-251 ; Uzunçarşılı, İ.H. *Saray Teşkilâtı* : 108-145.

7 Bu son örnekte, toprakların bölünmesi sistemi de kardeşler arası savaşların çıkmasına neden oluyor, ancak bunlar çok daha uzun bir döneme yayılıyor ve iktidardaki hükümdar açısından istikrarsızlığa neden olan son derece olumsuz sonuçlar doğuruyordu (şehzadelerden her biri, kimi müttefik, kimi muhalif birer kolallsyonun başına geçiyor ve aynı devlet içinde gerçek anlamda zorlayıcı birer güce dönüşüyordu).

8 Hanedanın erkek ve kadın üyelerinin evlilikleri arasındaki karşılaştırma başka bir makalemizin konusu oldu : J. Dumas, «Des esclaves pour époux...»

9 Fransızcadaki gibi dişil/erkek ayrımı yapmayan Osmanlıca'da olduğu gibi Türkçede de doğru terim «sultan»dır. Ancak, bu ifade düzenli olarak erkekler için kullanılan sultan terimi ile karışıklığa sebep olabilir. Oryantalistler ise Osmanlı prenseslerinin titrini sonuna «-e» harfi eklemek suretiyle dişil hale getirerek çevirmişlerdir: *Sultane*.

10 İ.H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı* : 159. Çeviri yazara aittir.

11 Bkz. Ek 1, 2, 3 ve 4'deki soy ağaçları.

12 Orhan Bey den II. Mehmed'e kadar tüm Osmanlı hükümdarları İlinistiyan prenseslerle evlendiler. Bu geleneği başlatan, VI. Yannis Kantakuzenos'un kızı Teodora' ile evlenen Orhan Bey oldu; Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 1 p. 99, 110-111. I. Bayezid Sırbistan Kralı Lazar'ın kızı Mileva ile evlendi; Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman*: t. 1 p. 163, 173, t. 2 p. 50, 53. Spanhounes, T. *On the Origin of the Ottoman Empire*. Donald M. Nicol (ed.). Cambridge University Press, 1997 : 31 ; 38-39 ; 48 ; Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman*: t. 2 p. 140, 141, 142, 180 ; Mora Despotu Demetrus'un kızı Helena ile evlendi. Spanhounes, T. *On the Origin of the Ottoman Empire*. Donald M. Nicol (ed.). Cambridge University Press, 1997: 38.

13 Hanedan üyelerinin cenazelerinin yakılması geleneği, Osmanlılarda Müslümanlığa aykırı Türkmen geleneklerinin süregittiğine bir örnektir. Bkz. Vatin et Veinstein, *Le Sérail ébranlé*: 394-442.

14 Aydınoğlu Beyliği'nin tarihi için: Akın, H. *Aydınoğulları Tarihi Hakkında bir Araştırma*. Gözden geçirilmiş ikinci baskı, Ankara, 1968.

15 I. Bayezid'in kızı Oruç Hatun, söylentiye göre Timur Lenk'in torunlarından biriyle evlenmiştir (adı bazı kaynaklarda Mehmed Sultan, bazı kaynaklardada Muhekir Mirza olarak geçer). Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 2 p. 53. Sakaoğlu, N. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*: 75.

16 Bunlar I. Mehmed'in kızlarının yapığı evlilikler dir: İsfendiyaroğlu İbrahim Bey ile evlenen Selçuk Hatun ve İbrahim Bey'in kardeşi Kasım Bey ile evlenen Sultan (?) Hatun. Sakaoğlu, N. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*: 78-87; 88. Bu iki aile arasındaki evliliklerin sonuncusu II. Murad'ın saltonatı sırasında görülür: Bazı kaynakalara göre II. Murad'ın kızı Hafsa Hatun, adı geçen Kasım Bey'in oğlu Kaya Bey ile evlendirilmiştir. Id.: 106.

17 Osmanlı ve Karamanoğlu aileleri arasındaki evliliklerden ilki I. Murad'ın kızı Nefise Melike Hatun'unkidir. Onu I. Mehmed'in yedi kızından üçünün (üçü de adları kaynaklarda doğrulanmayan dokuz kardeşi) evlilikleri izlemiştir. İlk evlilik için, bkz. Süreyya Mehmed, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996: cilt 1 s. 31. Hammer, von P., *Histoire de l'Empire ottoman*: t. 1 p. Sakaoğlu, N. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*: 52-58. Diğer üç evlilik için, bkz. Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman*: t. 2 p. 141, 147-148; Sakaoğlu, N. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*: 88.

18 İsfendiyaroğlu hanedanı ile gerçekleştirilen evliliklerin, antropologlar tarafından bazen «gecikmeli», bazen de «kısıtlı» diye adlandırılan türden olduklarını söyleyebiliriz. Gerçekten de, erkeklerle kadınların evlilikleri arasında bir paralellik göze çarpar: Osmanlı sultanı İsfendiyaroğulları'ndan kendisine bir eş almış, karşılığında Osmanlı ailesinden bir kızı bu hanedanageiin vermiştir. Bu türçaprazevlilikler iki aile arasındaki ittifakları yalnızca dostluk bağlamında değil, eşit koşullarda sağlamlaştırma arzusuna işaret eder. Akrabalık konularıyla ilgili olarak, bkz. Barry, L. *La parenté*. Gallimard, 2008.

19 I. Mehmed'in kızı Hafsa Hatun ile güçlü Çandarlı ailesinden gelen Mahmud Çelebi'nin evliliğini de örnek olarak gösterebiliriz. Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman*: t. 2 p. 122, 146, 147, 148-149, 176.

20 Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman*: t. 2 p. 52, 177; Sakaoğlu, N. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*: 69-74.

21 Aşıkpaşazade'ninkiler gibi bazı vakayınamelere göre, I. Bayezid'in davranışlarıve tavırları Lazar'ın kızı ve Hıristiyan olan eşi Mileva'nın etkisi altında zamanla değişmiş, hatta sultan içmeye ve eğlenceye düşmüştü. Böylece hem İslam dinine, hem de ideal Türk savaşçısı tipine aykırı davranmış oluyordu. Aşıkpaşazade', Dervîş Mehmed. *Die Altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade*. Giese, F. (ed.) Leipzig, 1929. Bkz. Peirce, L. *The Imperial Harem*: 32.

22 Vatin, N., «L'ascension des Ottomans» in Mantran, R. *Histoire de l'Empire ottoman* : 37-80 ve Beldiceanu-Steinherr, I., «L'organisation de l'Empire ottoman, XV-XVIe siècle», in Mantran, R. *Histoire de l'Empire ottoman* : 117-138.

PROF. DR. HAYDAR KAZGAN'A ARMAĞAN:

YAKIN TARİHİMİZİN İKTİSADÎ PANORAMASI

DR. ARZU VARLI

Prof. Dr. Haydar Kazgan 2009 yılı Ağustos ayında yaşamını yitirdi. Bu sene, Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçaydı, Saime Suna Kayam editörlüğünde **Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması** *kitabı Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan çıktı. Kitapta, çalışmaları ile bilim dünyasında yeni bakış açıları üreten Kazgan'ın ilgi alanlarından hareketle yakın tarihin iktisadi görünümü sunuluyor.*

"Yapacak daha çok iş var!" 10 yılı aşkın bir süre önce *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınlanan bir söyleşisinde Prof. Dr. Haydar Kazgan, Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi ve özellikle finans tarihi alanında yapacak çok işin olduğunu bu sözlerle ifade etmiştir. Kazgan 2009 yılı Ağustos ayında yaşamını yitirdi. Uzun ömründe yapabileceklerinin tamamı olmasa da çok şey yaptı ve ardında değerli kitaplar bırakarak bu dünyadan ayrıldı.

Kazgan'ın uzun yıllar ders verdiği İTÜ İşletme Fakültesi'nden bir grup öğretim üyesi, yanlarına başka akademisyen ve araştırmacıları da katarak hocalarına vefa borçlarını Türk Tarih Kurumu tarafından henüz yayınlanmış olan armağan kitap ile bir nebze de olsa ödemeye çalışmışlardır. Kitapta, çalışmaları ile bilim dünyasında yeni bakış açıları üreten Kazgan'ın ilgi alanlarından hareketle yakın tarihin iktisadi görünümü verilmektedir.

Kazgan'ın yaşamöyküsü, kitabın ilk bölümünde kendisi tarafından içtenlikle anlatılmaktadır. Buna göre Kazgan, 1921 yılında Moda'da doğmuştur. Anaokulu ve ilkokulu İtalyan okulunda tamamlamıştır. Ardından İtalyan Lisesi'nde eğitim almıştır ve eğitimi boyunca Fransızca ve İtalyanca öğrenmiştir. Askerliğini tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde eğitimine devam eder. Fakülte eğitiminin ardından doktora süreci, asistanlık ve doçentlik süreçleri gelir. Kazgan'ın iktisatçı kimliğinin oluşmasında büyük rolü olan Chicago yıllarını yine Kazgan'ın kaleminden kitapta okumak mümkündür.

Kazgan, bilimsel konuları günlük olaylarla bağlantılı şekilde ele almıştır, Armağan kitap Kazgan'ın çalışma metodolojisini hatırlatması bağlamında önemlidir. Kazgan, iktisat ve işletme alanlarındaki formasyonunu mikro ölçekte işletme, tüketici ve tek tek üretim faktörleri ile birleştirerek çalışmalar yapmıştır. Akademik hayatını esas uzmanlık alanı olan "finans" alanında sürdüren Kazgan, kendi ilgi alanı ile akademik çalışmalarını birleştirmeyi başarmış ve böylece "finans tarihi" çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Finans tarihi çalışmaları içinde kurumların tarihinin yanı sıra etkin rol oynayan kişileri de araştırarak, yeni bir üslup yaratmış ve iktisat tarihine zengin bir bakış açısı getirmiştir.

Kitapta Ertuğrul Tokdemir "*Aykırı Bakışlar: Prof. Dr. Haydar Kazgan*" başlıklı yazısında Kazgan'ın bilimsel üslubunu örneklerle anlatmaktadır, Tokdemir, yazısında Kazgan'ın metodolojisinin yanında bilim insanı olarak kişiliğini ve İTÜ'de beraber geçirdikleri zamanlarda biriktirdikleri anılarından söz ederek, bir bilim insanının farklı yönlerini de ortaya koymaktadır.

Kitap Kazgan'ın hayatı, eşi Güllten Kazgan ve Ertuğrul Tokdemir'in yazıları ve bibliyografyasının oluşturduğu ilk bölüm dışında iki ayrı bölümde toplanmış makalelerden oluşmaktadır. Makaleler 19. yüzyıl başlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar uzanan tarihin iktisadi konularından oluşmaktadır. Bu anlamda kitap aslında makaleleriyle değişen, değişime direnen ve dönüşümlere uğrayan kurumları ve unsurlarıyla Türkiye ekonomisini bir bütünlük içinde analiz etmektedir.

Kitabın ilk makalesi daha önce mevcut haliyle hiçbir yerde yayınlanmamış olan Prof. Kazgan'ın "*Gedikler*" adlı makalesidir. Bu çalışmada Kazgan, Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısı içinde yer alan iktisadi kurum ve sınıfın tasfiye sürecini incelemiştir. Filiz Dığıroğlu da "Reji" uygulamaları çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda tütüne has kurulan çarşıyı incelediği "*Samsun Duhan Çarşısı'ndan Merkez Tütün Borsası'na*" adlı çalışmasıyla kitaba katkıda bulunmuştur. Ardından, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ulaştırma hizmeti üretiminin önemli bir faktörü olarak ele

alınan karayollarının oynadığı rolün incelendiği Saime Suna Kayam ve Ertuğrul Tokdemir'in birlikte yazdıkları "*Savaşın Zayıflı Halkası: Osmanlı Kara Ulaşımı, 1853-1918*" adlı makale yer almaktadır. "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Dış Denkleşme ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (1844-1913)*" adlı çalışmaları ile kitapta yer alan Ertuğrul Tokdemir ve Öner Günçavdı; mevcut çalışmalardan yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ödemelerine ilişkin kesitlere ışık tutmaktadırlar. Bölümün son makalesi ise Ali Birinci tarafından kaleme alınmış "*İktisat Tarihi Araştırmalarının Bir Kaynağı Olarak Hâtırat Türünden Eserler: M. Şerif Korkut'un Hâtıratında Burdur'un İçtimai ve İktisadi Manzarası*"dır.

Dördüncü bölümde Murat Koraltürk'ün üzerinde çalıştığı ekonomide Türkleştirme politikalarına dair somut bir örneği aktardığı "*'Ekonominin Türkleştirilmesi' Girişimleri. Osmanlı Bankası Örneği ve Basının Rolü*" makalesi; Herbert R. Reginbogin'in "*1930'lardaki Müdahaleci veya Gütdümlü Piyasa Ekonomisi ve Risk Altındaki Demokrasi Tartışmasına Yeniden Bakış*" adlı çalışması; Mehmet Erçek ve Behlül Üsdiken'in işletme ikitsadı disiplininin Türkiye'deki tarihçesinin analiz edildiği "*İşletme İktisadı: Türkiye'de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu, Gelişimi ve Sönüşü*" adlı çalışmaları yer almaktadır. Kerem Coşkuner'in "*Savaş Ekonomisi ve Piyasa Yönetimi II. Dünya Savaşı'nda İhtikâr ve İaşe Sorununa Karşı Çözümler*" adlı çalışması kitabın son makalesidir. Kitap, bu makalenin ardından gelen Kazgan ile yapılmış söyleşiyle tamamlanmaktadır.

Prof. Dr. Haydar Kazgan'a ithaf edilen kitap, Kazgan'ın ilgi alanlarını kapsayan makalelerin bileşimiyle özgün bir armağan kitap olarak ortaya çıkmaktadır. Akademisyen ve eğitimci sorumluluğuyla hazırlanan bu armağan kitap, bilimsel katkı yaratması ve vefa örneği olmasının yanında, Kazgan'ın genç akademisyenler tarafından tanınmasını sağlayacak bir eserdir.

Kazgan, bilimsel konuları günlük olaylarla bağlantılı şekilde ele almıştır. Armağan kitap Kazgan'ın çalışma metodolojisini hatırlatması bağlamında önemlidir. Kazgan, iktisat ve işletme alanlarındaki formasyonunu mikro ölçekte işletme, tüketici ve tek tek üretim faktörleri ile birleştirerek çalışmalar yapmıştır.

* *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*. Editörler: Ertuğrul Tokdemir-Öner Günçavdı-Saime Suna Kayam, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011.

DR. ARZU VARLI
MÜ İİBF İKTİSAT BÖLÜMÜ

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

EkinFuarcılıkLtd.

MUDO

TÜYAP A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E: tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

Panda Çevrimiçi Dünyanızı Korur

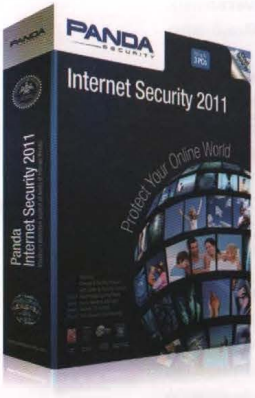
Milyonlarca kullanıcının kolektif bilgisiyle gerçek zamanlı koruma



PANDA SECURITY

Panda şimdi emin ellerde...

Bulutun gücü ile birlikte kullandığı Kolektif Akıl teknolojisi ile sizi bilinen ve bilinmeyen tüm tehditlerden korur.



PANDA Internet Security 2011

- Antivirüs ve Anti Malware Koruması
- Firewall ve Kimlik Koruması
- Anti-Spam ve Ebeveyn Kontrolü
- Davranışsal Analiz
- Sanal klavye
- Kablosuz Ağ Koruması
- Sandbox
- Online Yedekleme
- Uzaktan Erişim

webadam.com



SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

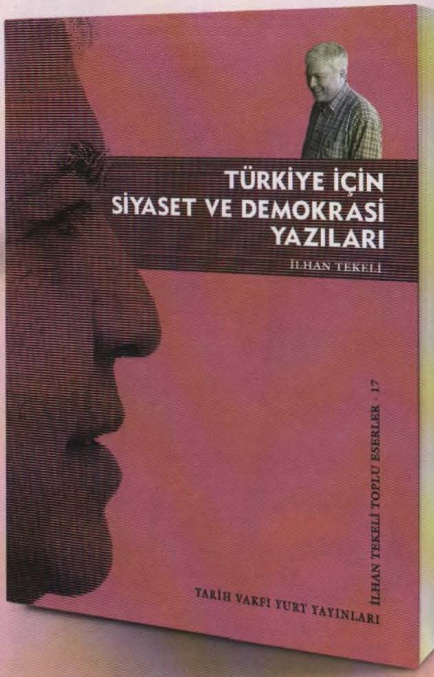
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

İlhan Tekeli Toplu Eserler I- XVII





XVII. Kitap

TÜRKİYE İÇİN SİYASET VE DEMOKRASİ YAZILARI

ISBN 978-975-333-261-3

472 sayfa, 32 TL
Nisan 2011

Toplu Eserlerin on yedinci kitabı, *Türkiye İçin Siyaset ve Demokrasi Yazıları*'ndan oluşuyor. Türkiye'de işiniz bir biçimde düşünceyle ilişkiliyse, siyasetle ilgilenmekten kaçınmanız çok zordur. Türkiye'nin siyasal kültüründe egemen olan iktidar anlayışında, iktidar, demokratik süreçler içinde inşa edilen bir şey olmaktan çok seçimle ele geçirilen bir şey olarak görülmekte ve siyaset, yurttaşların yaşamının tüm alanlarını, adeta nefes almasına olanak vermeyecek şekilde denetim altı alma ya çalışmaktadır. Böyle bir ortamda, bizim gibi toplumun gelişmesini etkil çalışan bir meslek sahibiyseniz, var olan düzenin seçeneklerinin olabileceğin düşünüyorsanız, siyasetin gündeminizden çıkması olanaksızdır.

I. Kitap
BİRLİK'TE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU
Ekim 2007, ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19 TL

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI
Şubat 2008, ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24 TL

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ
Eylül 2008, ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18 TL

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)
Şubat 2009 , ISBN 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26 TL

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK
Ağustos 2009 , ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 23 TL

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER
Ekim 2009, ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 27 TL

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ
Kasım 2009, ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI
Şubat 2010, ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI
Mart 2010 ISBN, 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

XI. Kitap
SANAYİ TOPLUMU İÇİN SANAYİ YAZILARI
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-248-4
356 sayfa, 25 TL

XII. Kitap
GÜNDELİK YAŞAM, YAŞAM KALİTESİ VE YERELLİK YAZILARI
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-249-1
226 sayfa, 17 TL

XIII. Kitap
KONUT SORUNUNU KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE DÜŞÜNMEK
Ekim 2010 , ISBN 978-975-333-253-8
272 sayfa, 20 TL

XIV. Kitap
TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE TÜRKİYE'DE TÜRKSEKÖĞRETİMİN VE YÖK'ÜN TARİHİ
Ekim 2010, ISBN 978-975-333-255-2,
400 sayfa, 28 TL

XV. Kitap
TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE KENT ARAŞTIRMALARI TARİHİ YAZILARI
Ocak 2011, ISBN 978-975-333-258-3
408 sayfa, 29 TL

XVI. Kitap
TASARIM, MİMARLIK VE MİMARLAR
Ocak 2011 , ISBN 978-975-333-259-0
329 sayfa, 24 TL
Şubat 2011

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLA
Zindankapı, Değirmen Sok , No:15 , 34134 Eminönü/İstanb
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org



İŞİNİZE TURKCELL GÜCÜ İLE İLK 6 AY BİZDEN KONUŞUN

Yeni iş kuranlar, işini büyütmek isteyenler şimdi sıra sizde.
Buyurun Turkcell'e, işinize en uygun 24 aylık konuşma paketini seçin,
ilk 6 ay boyunca paket ücreti ödemeden rahat rahat konuşun.
Gelirlerinizi artırın, giderlerinizi azaltın.

STAR PAKET	ŞİRKET İÇİ 5.000 Dk. TCELL'LİLERLE 5.000 Dk. HER YÖNE 3.000 Dk.	**79 TL**	
AVANTAJ PAKET	ŞİRKET İÇİ 1.000 Dk. TCELL'LİLERLE 1.000 Dk. HER YÖNE 500 Dk.	**60 TL**	
EKO PAKET	ŞİRKET İÇİ 500 Dk. TCELL'LİLERLE 500 Dk. HER YÖNE 300 Dk.	**39 TL**	
ŞİRKETİÇİ PAKET	ŞİRKET İÇİ 6.000 Dk. TCELL'LİLERLE 30 Kr/Dk HER YÖNE 40 Kr/Dk	**14 TL**	

Başvuru için **444 0 532**'yi arayın ya da **Turkcell İletişim Merkezlerine** uğrayın.

İŞİNİZE TURKCELL GÜCÜ

TURKCELL

ww.turkcell.com.tr/kurumsal

mpanyadan, 26 Nisan-21 Temmuz 2012 tarihleri arasında, tüm Turkcell kurumsal tarifeyi hat sahipleri Star, Avantaj, Eko ve Şirketiçi paketlerimi 24 ay taahhütle alarak yararlanabilir. Paketten kullanılmayan dakikalar bir sonraki ayа devredilmez. Turkcell, kampanyaya dahil olan paketlerde fiyat ve diğer koşullarında değişiklik yapma hakkını saklı tutar. FLT cihazları
ilen hatlar bu kampanyadan yararlanamaz, tesahi halinde hattın tarifesi EkoMini olarak değiştirilir. OfisenOfise, OfisenCebe, OfisteneHerYerde paketleri, Kısıtsız Ala paketler, iPhone paketleri, Taahhütlü İndirim, İşleCep, İşTurk'e Hoş Geldiniz Kampanyası, Esnaf Paketi Kampanyası, Ofis Çözümleri Yeni Teklifleri, Kurumsal EkoMini Kampanyası, EkoMini Tarifesi ve İş
ki İlkyr Paketi'nden yararlanan hatlar bu kampanyadan yararlanamazlar. Kampanya şekli durumunda cayma bedeli, güncel paket ücreti x 12 olarak ilk faturaya yansıtılır. Kampanya süresince art paketa geçmek istendiğinde ceza kesilir. İş paketi aylık sürat hakkı x 8 olarak ilk faturaya yansıtılır. Paketlerle ücretlendirme yerleşik 8 saniyedir. Yerleşik tarifelerle
n, bilgi ve danışma numaraları, Turkcell Müşteri Hizmetleri, tüm kamu değerli hizmet sunulan numaralar ve özel servis numaralarına doğru yapılan arama ücretleri yararlanılmakla olunan tarifedeki ücretlendirmelerinden farklıdır. tarifede belirtilen ücretler ve da sarsa sürenizi görüşme süreleri bu servisleri kapsamamaktadır. Ayrıntılı bilgi www.turkcell.com.tr

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI



ÇIKTI

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDE OSMANLI ERMENİLERİ
BİLİMSEL SORUMLULUK VE DEMOKRASİ SORUNLARI

650 Sayfa, ISBN: 978-605-399-190-8

Birkaç yıl önce yapılan ve kamuoyunda "Ermeni Konferansı" olarak da bilinen, toplumun her kesiminde değişik yankılar yaratmış iki günlük tarihî toplantının tüm tebliğleri ve konuşmaları kitap olarak tarihin rafında yerini aldı.

Ayrıca konferansın tüm hazırlık hikâyesi ile
Hrant Dink'in konuşmasını içeren DVD ile birlikte.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
E-mail: punto@puntokitap.com